

Van Beleid naar Ruimtelijke invulling

– Een adviesrapport in opdracht van Bouwstenen voor Sociaal –

BOUWSTENEN **VOOR SOCIAAL**

Naam: Marjanne Groenesteyn

Studentennummer: 1744764

E-mail: marjanne.groenesteyn@student.hu.nl

Opdrachtgever: Bouwstenen voor Sociaal

Praktijkbegeleider: Ingrid de Moel

Onderwijsinstelling: Hogeschool Utrecht Amersfoort

Opleiding: Facility Management

Studiejaar: 2021/2022

Docentbegeleider: René Bont

Geheimhouding: Ja

Plaats: Amersfoort

Datum: 19 augustus 2022

Voorwoord

Voor u ligt het adviesrapport 'Van Beleid naar Ruimtelijke invulling'. Het adviesrapport is gebaseerd op het onderzoek naar de ruimtelijke invulling voor schoolgebouwen in het primair onderwijs. Dit adviesrapport is geschreven in het kader van mijn afstuderen aan de opleiding Facility Management aan de Hogeschool Utrecht en in opdracht van Bouwstenen voor Sociaal. Ik ben van februari 2022 tot augustus 2022 bezig geweest met het onderzoeken en schrijven van dit adviesrapport.

Vanuit mijn opleiding Facility Management heeft huisvesting en vastgoed mij altijd al geïnteresseerd. Ik was daarom ook super enthousiast toen ik samen met mijn praktijkbegeleider Ingrid de Moel een probleemstelling kon formuleren die aansloot op mijn interesses. Daarnaast is het onderzoek super relevant door recente ontwikkelingen wat het een interessant vraagstuk maakte. Dit betekende echter wel dat het vraagstuk ook erg complex was, geïntegreerd was met allerlei verschillende ambities en dat er nog niet overal literatuur over te vinden was.

Het adviesrapport is geschreven in opdracht van Bouwstenen voor Sociaal en zal voor hen ook relevant zijn. Daarnaast zijn ook voornamelijk scholen en gemeenten de doelgroep van dit rapport. Door middel van kwalitatief onderzoek heb ik de onderzoeksvraag zo goed mogelijk beantwoord. Ik hoop ook zeker dat Bouwstenen en het werkveld dit rapport als basis kunnen gebruiken voor het opstellen van een Programma van Eisen voor basisscholen.

Hier wil ik dan ook in het speciaal graag mijn praktijkbegeleider Ingrid de Moel bedanken voor de kansen die mij geboden zijn door het uitvoeren van dit onderzoek en de ondersteuning die ik heb gekregen. Ook mijn andere collega's van Bouwstenen wil ik graag bedanken voor hun tijd, input en gezelligheid die zij gegeven hebben. Ik heb door jullie een hele leuke en leerzame tijd gehad bij Bouwstenen. Daarnaast wil ik ook in het speciaal mijn docentbegeleider René Bont bedanken voor de fijne begeleiding en feedback door dit pittige traject heen. Als laatste wil ik ook graag mijn examinatoren, Marc van den Hoop en Maarten van Zanen, bedanken voor de fijne feedback voor mijn herkansing. Zonder deze hulp had ik dit adviesrapport niet kunnen maken.

Tevens wil ik graag alle respondenten bedanken die hebben meegewerkt aan dit onderzoek. Zonder hun fijne medewerking en gesprekken die zijn gevoerd had ik dit onderzoek nooit tot een goed einde kunnen leiden.

Ik wens u nu veel leesplezier toe en hoop u te hebben kunnen inspireren met dit adviesrapport!

Marjanne Groenesteyn
Bouwstenen voor Sociaal | *Stagiaire*

Amersfoort, 19 augustus 2022

Managementsamenvatting

Bouwstenen is een organisatie voor en door professionals in het maatschappelijk vastgoed. Vanuit het werkveld wordt aangegeven dat er onduidelijkheid bestaat aan welke eisen de onderwijshuisvesting voor het primair onderwijs moet voldoen. Dit is versterkt door de nieuwe ambities die voortvloeien uit het nieuwe coalitieakkoord en het Interdepartementaal Beleidsonderzoek Onderwijshuisvesting (IBO). Met dit onderzoek wordt er duidelijkheid verschaft zodat er versnelde stappen in de goede richting worden genomen. De ambities die worden behandeld zijn:

- Gezonde scholen;
- Veilige scholen;
- Verlagen werkdruk;
- Inclusie;
- Brede wijkfunctie;
- Duurzaamheid.

Om duidelijkheid te verschaffen over welke ruimtelijke invullingen gerealiseerd moeten worden voor een kwalitatief waardige onderwijshuisvesting is de volgende onderzoeksvraag opgesteld:

“Welke ruimtelijke invullingen kunnen er voor de onderwijshuisvesting van het primair onderwijs genoemd worden op basis van de ambities om de kwaliteit van het onderwijs en de onderwijshuisvesting te verhogen?”

Deze onderzoeksvraag wordt onderzocht door middel van kwalitatief onderzoek waarvoor gestructureerde interviews met stakeholders en experts de meest gebruikte onderzoeksmethode is.

Uit het onderzoek zijn vele mogelijke ruimtelijke invullingen gevonden voor elk van de ambities. Uit de analyse van deze resultaten is daarna gebleken dat er verschillende ruimtelijke invullingen zijn die meerdere ambities dienen terwijl andere ruimtelijke invullingen tegenstrijdigheden laten zien waardoor er keuzes gemaakt moeten worden tussen ambities.

De conclusie die is getrokken uit deze analyse is dat er veel ruimtelijke invullingen genoemd kunnen worden op basis van de ambities om de kwaliteit te verhogen. Dit antwoord op de onderzoeksvraag is echter nog erg breed waardoor er specifieker is gekeken naar welke ruimtelijke invullingen het beste genoemd kunnen worden doordat deze de meeste ambities dienen en het meest genoemd zijn door de respondenten. De volgende ruimtelijke invullingen kunnen dan genoemd worden om de kwaliteit te verhogen:

- Voldoende ruimte;
- Voldoende groen;
- Voldoende speelmateriaal;
- Open ontwerp/openheid;
- Verschillende soorten werkplekken en -ruimten;
- Voldoende bergruimte.

Het advies dat aan Bouwstenen wordt meegegeven is dan ook om een document op te stellen waarin alle resultaten worden meegenomen inclusief de verbanden die in de analyse zijn behandeld. De ruimtelijke invulling uit de conclusie kunnen gezien worden als ‘standaard’ ruimtelijke invullingen die altijd meegenomen moeten worden. De overige ruimtelijke invullingen kunnen meegenomen worden op basis van de visie en de prioriteiten die hieruit voortvloeien. Daarnaast wordt er ook geadviseerd om extra onderzoek te doen of in gesprek te gaan met het werkveld naar wat er precies met ‘voldoende’ ruimte, groen etc. wordt bedoeld. Als laatste wordt nog meegegeven dat scholen een duidelijke visie op de onderwijshuisvesting moeten formuleren om onderbouwde keuzes te maken en te ontwerpen met de gebruikers zoals leerlingen, leraren, ouders en buurtbewoners.

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Managementsamenvatting	3
Hoofdstuk 1 Introductie	7
Hoofdstuk 2 Verkenning van het vraagstuk	8
2.1 <i>Organisatiebeschrijving</i>	8
2.2 <i>Situatieanalyse</i>	9
2.2.1 Externe analyse	9
2.2.2 Interne analyse	10
2.3 <i>Urgentie van het vraagstuk</i>	11
2.4 <i>Beperkingen deskresearch</i>	12
Hoofdstuk 3 Theoretisch kader	13
3.1 <i>Duurzaamheid</i>	13
3.1.1 <i>Energietransitie</i>	13
3.1.2 <i>Circulariteit</i>	14
3.1.3 <i>Energiebesparingsplicht</i>	14
3.2 <i>Gezonde en veilige schoolgebouwen</i>	14
3.2.1 <i>Veiligheid</i>	14
3.2.2 <i>Gezondheid</i>	14
3.3 <i>Kansengelijkheid</i>	15
3.3.1 <i>De rijke schooldag</i>	15
3.3.2 <i>Brede wijkfunctie scholen</i>	16
3.3.3 <i>Inclusie</i>	16
3.4 <i>Goed onderwijs</i>	16
3.5 <i>Kwaliteit</i>	17
3.5.1 <i>Total Quality Management (TQM)</i>	17
3.5.2 <i>De Balanced Scorecard (BSC)</i>	17
Hoofdstuk 4 Methodologie	18
4.1 <i>Probleemstelling</i>	18
4.2 <i>Doelstelling onderzoek</i>	18
4.2.1 <i>kaders van het onderzoek</i>	18
4.3 <i>Oprichtformulering</i>	18
4.4 <i>Centrale onderzoeksvraag</i>	18
4.5 <i>Deelvragen</i>	18
4.6 <i>Methode van dataverzameling</i>	19
4.6.1 <i>Literatuuronderzoek</i>	20
4.6.2 <i>Interviews met stakeholders</i>	20
4.6.3 <i>Interviews met experts</i>	21
4.6.4 <i>Observaties</i>	22
4.7 <i>Methode van data-analyse</i>	22
4.7.1 <i>Literatuuronderzoek</i>	22
4.7.2 <i>Interviews</i>	22

4.8 Definities	22
4.9 Borging van de kwaliteit	23
4.9.1 Betrouwbaarheid	23
4.9.2 Validiteit	23
Hoofdstuk 5 Resultaten	24
5.1 “Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel gezondheid?”	24
5.1.1 Antwoord	26
5.2 “Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel sociale veiligheid?” ...	26
5.2.1 Antwoord	27
5.3 “Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel goed onderwijs?”	27
5.3.1 Antwoord	28
5.4: “Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel inclusie?”	29
5.4.1 Antwoord	30
5.5 “Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel vitale steden en dorpen?”	31
5.5.1 Antwoord	32
5.6 “Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel duurzaamheid?”	32
5.6.1 Energietransitie	32
5.6.2 Circulariteit	32
5.6.3 Energiebesparingsplicht	33
5.6.4 Klimaatadaptatie en biodiversiteit	33
5.6.5 Antwoord	34
Hoofdstuk 6 Analyse en conclusies	35
6.1 Analyse	35
6.1.1 “Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel gezondheid?” ...	35
6.1.2 “Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel sociale veiligheid?”	35
6.1.3 “Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel goed onderwijs?”	36
6.1.4 “Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel inclusie?”	37
6.1.5 “Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel vitale steden en dorpen?”	37
6.1.6 “Welke ruimtelijke invullingen kunnen genoemd worden op basis van het doel duurzaamheid?” ..	38
Tegenstrijdigheden	38
6.2 Conclusie	39
6.3 Aanbevelingen Bouwstenen	40
6.3.1 Eén document met de ruimtelijke invullingen	40
6.3.2 Standaard eisen gebruiken	40
6.3.3 Duidelijke visie opstellen en ontwerpen met gebruikers	40
Hoofdstuk 7 Implementatie	41
7.1 Implementatieplan	41
7.1.1 Voorbereiding implementatieplan	41
7.1.2 Realisatie van het implementatieplan	42
7.1.3 Evaluatie van het implementatieplan	42
7.2 Facilitaire aandachtspunten	42
7.3 Financiële baten en lasten	43
7.3.1 Lasten	43
7.3.2 Baten	44

7.4 Risico implementatieplan.....	44
Hoofdstuk 8 Evaluatie	45
8.1 Reflectie op onderzoeksaanpak	45
8.1.1 Verbeterpunten aanpak	45
8.1.2 Sterke punten aanpak	45
8.2 Reflectie op onderzoeksresultaten.....	45
8.3 Relatie probleem, aanpak en advies.....	45
8.4 Aansluiting advies en organisatiecontext.....	45
Bibliografie.....	46
Bijlagen	51
<i>Bijlage 1 Relaties tussen begrippen</i>	<i>51</i>
Bijlage 1.1 Relatie tussen ambities en doelen.....	51
Bijlage 1.2 Relaties tussen de kernbegrippen	52
<i>Bijlage 2 Onderzoek doel gezondheid.....</i>	<i>54</i>
Bijlage 2.1 Samenvatting interview Gezonde scholen – Reitzema.....	54
Bijlage 2.2 Transcript interview basisschool Aloysiusschool.....	56
Bijlage 2.3 Samenvatting interview Gezonde Scholen – Krol.....	63
<i>Bijlage 3 Onderzoek doel veiligheid.....</i>	<i>64</i>
Bijlage 3.1 Transcript interview basisschool De PIT	64
Bijlage 3.2 Samenvatting interview KiVa	67
<i>Bijlage 4 Onderzoek doel inclusie.....</i>	<i>69</i>
Bijlage 4.1 Transcript interview de Kroevendonk.....	69
Bijlage 4.2 Transcript interview de Korenaar	75
Bijlage 4.3 Samenvatting interview Lyongo Juliana.....	85
<i>Bijlage 5 Onderzoek doel vitale steden en dorpen.....</i>	<i>87</i>
Bijlage 5.1 Samenvatting interview Gemeente Delft	87
Bijlage 5.2 Transcript interview Gemeente Utrecht.....	89
<i>Bijlage 6 Onderzoek doel duurzaamheid</i>	<i>93</i>
Bijlage 6.1 Samenvatting interview IVN Natuureducatie	93
Bijlage 6.2 Samenvatting interview DGMR.....	95
Bijlage 6.3 Samenvatting interview Hiltrud Pötz	96
Bijlage 6.4 Ontwerp aandachtspunten voor een GroenBlauw schoolplein.....	97
Bijlage 6.5 Maatregelen om hitte te verminderen	98
Bijlage 6.6 Maatregelen voor regenbestendigheid	99

Hoofdstuk 1 Introductie

In december 2021 hebben de VVD, D66, CDA en de ChristenUnie een coalitieakkoord gepresenteerd waarin wordt aangegeven dat de onderwijskwaliteit verbeterd moet worden door middel van een aantal ambities. Dat de kwaliteit van de onderwijshuisvesting onder de maat was bleek uit het Interdepartementaal Beleidsonderzoek Onderwijshuisvesting (IBO). Hieronder valt ook dat scholen niet gezond genoeg zijn wat men zich ook snel realiseerde door covid-19. Scholen moesten snel betere ventilatie krijgen. Dit kwam ook regelmatig naar voren in het nieuws. Naast gezondheid zijn er meerdere aandachtspunten om de kwaliteit van het onderwijs te verbeteren. In een nieuwsbericht uit februari 2022 blijkt dat Amsterdamse basisscholen de politiek oproepen om te blijven investeren in het onderwijs doordat er grote uitdagingen zijn (NU.nl, 2022).

Op de Maatschappelijk Vastgoeddag 2021, die ook in december plaatsvond, werd er door het werkveld aangegeven dat er in 2022 gewerkt moet worden aan het vertalen van het beleid naar ruimte. Momenteel ligt de wetgeving verspreid over verschillende documenten en is het niet duidelijk welke eisen aan een schoolgebouw gesteld moeten worden om te voldoen aan de ambities uit het coalitieakkoord wat uiteindelijk moet zorgen voor beter onderwijs. In dit rapport wordt er daarom ook onderzoek gedaan naar de vertaling van het beleid naar ruimte voor basisscholen. Het onderzoek richt zich alleen op de ruimtelijke vormgeving. De technische vormgeving wordt in verband met de duur en grootte van het onderzoek buitenwege gelaten. Het doel van het onderzoek is om duidelijkheid te geven over hoe de onderwijshuisvesting vormgegeven moet worden zodat er wordt voldaan aan de ambities en er kwalitatief goede schoolgebouwen gerealiseerd worden.

Het onderzoek wordt uitgevoerd in opdracht van Bouwstenen voor Sociaal (Bouwstenen). Bouwstenen is een onafhankelijke en ondernemende organisatie die als steun gezien kan worden voor organisaties die zich bezig houden met het maatschappelijk vastgoed. Bouwstenen faciliteert een platform voor hen en deelt via dit platform informatie onder de verschillende netwerken om zo samen toe te werken naar een betere toekomst. De resultaten van dit onderzoek zullen ook gedeeld worden onder het netwerk van Bouwstenen. Het onderzoek heeft hierdoor ook zeker een grote maatschappelijke relevantie doordat het hele werkveld dit advies kan gebruiken en het gaat om maatschappelijk vastgoed wat door alle bewoners van Nederland gebruikt kan worden.

Het onderzoek is gedaan door middel van kwalitatief onderzoek. Er zijn interviews gehouden met verschillende scholen, gemeenten, (wetenschappelijke) experts en architecten. Zo zijn er vanuit verschillende invalshoeken resultaten gevonden en is er gezorgd voor een onderbouwd advies.

In hoofdstuk 2 wordt er dieper ingegaan op Bouwstenen als organisatie. Hier worden ook de situatie en urgentie uitgebreid toegelicht om een volledige aanleiding te beschrijven.

Hoofdstuk 3 bevat een theoretisch kader met de kernbegrippen voor dit onderzoek. Vervolgens presenteert hoofdstuk 4 de methodologie.

In hoofdstuk 5 worden de resultaten per deelvraag duidelijk en gestructureerd weergegeven. In hoofdstuk 6 bevindt zich vervolgens de analyse van deze resultaten en wordt er een antwoord gegeven op de hoofdvraag alsook aanbevelingen voor Bouwstenen.

Tot slot gaat hoofdstuk 7 dieper in op de implementatie-eisen van het advies en volgt er in hoofdstuk 8 een evaluatie van de onderzoeksaanpak en -resultaten.

Hoofdstuk 2 Verkenning van het vraagstuk

In dit hoofdstuk zal er een beschrijving worden gegeven van de opdrachtgevende organisatie. Daarna zal de aanleiding tot het vraagstuk beschreven worden door middel van een situatieanalyse en het beschrijven van de urgentie van het vraagstuk.

2.1 Organisatiebeschrijving

Het vraagstuk dat centraal staat in dit adviesrapport wordt in opdracht van Bouwstenen voor Sociaal onderzocht. Bouwstenen voor Sociaal is een Besloten Vennootschap met een gewone structuur (Company.info, 2022).

Bouwstenen voor Sociaal, of 'Bouwstenen', werd in 2005 bekend als naam van een boekje op het gebied van maatschappelijk vastgoed. Door de jaren heen werden er diverse cursussen aan toegevoegd en werd er een jaarlijks congres georganiseerd die nu bekend staat onder de naam 'Maatschappelijke Vastgoeddag'. Bouwstenen werd vanuit vier verschillende ministeries gefinancierd. In 2008 hebben deze ministeries zich teruggetrokken waarna Bouwstenen, na een behoefte-onderzoek in het werkveld, in 2009 en 2010 is omgebouwd naar een platform voor en door professionals in het maatschappelijk vastgoed. Ook is toen de Agenda Maatschappelijk Vastgoed in het leven geroepen (Bouwstenen, 2010). Deze agenda kan gezien worden als het werkbriefje voor Bouwstenen en het werkveld met een aantal focus en ontwikkelpunten voor dat jaar (Bouwstenen, 2022).

Sindsdien heeft Bouwstenen zich ontwikkeld tot een onafhankelijke en ondernemende organisatie die als steun en motor gezien wordt voor het werkveld. Zo faciliteert Bouwstenen binnen het platform verschillende excursies, bijeenkomsten, actualiteitencolleges en andere inhoudelijk programma's (Bouwstenen, 2022). Deze activiteiten worden verdeeld over de verschillende netwerken zodat de partners alleen de informatie en activiteiten te zien krijgen die voor hen interessant zijn (Bouwstenen, 2022). Daarnaast geeft Bouwstenen elke twee weken een digitale nieuwsbrief uit en wordt het vakblad 'Schoolfacilities' met bijbehorende nieuwsbrief ontwikkeld. Ook heeft Bouwstenen op LinkedIn een grote community opgebouwd voor onderlinge vragen en discussies. Bouwstenen faciliteert al deze activiteiten om haar doel na te streven. Bouwstenen staat namelijk voor: "Het vinden van kennis en informatie, het verbinden van mensen en vooruitkomen (verbeteren)" (Bouwstenen, 2022).

Financieel gezien steunt Bouwstenen op haar partners. Op dit moment hebben ruim 150 partners zich verbonden aan Bouwstenen (Bouwstenen, 2022). Als er gekeken wordt naar afgelopen jaren (zie tabel 1) is de verwachting dat dit aantal zal blijven groeien.

	2016	2017	2018	2019	2020	1e beeld 2021
Partners	106	116	134	149	149	151

Tabel 1 Aantal partners (Bouwstenen, 2021) (Bouwstenen, 2019)

Naast de partners wordt Bouwstenen draaiend gehouden door haar medewerkers. Het Bouwstenen-team bestaat recentelijk uit tien medewerkers welke verdeeld zijn over drie afdelingen (Bouwstenen, 2022):

- Programma;
- Organisatie;
- Communicatie.

Mede door het groeiende aantal partners en het belang dat steeds meer organisaties aan maatschappelijk vastgoed geven, heeft Bouwstenen de ambitie om door te groeien waardoor er diverse vacatures openstaan (Bouwstenen, 2022).

Het vraagstuk dat in dit rapport onderzocht gaat worden speelt zich af op de afdeling ‘programma’. Deze afdeling bestaat uit vier medewerkers welke zich bezighouden met de inhoud voor de verschillende netwerken en het ontwikkelwerk (Bouwstenen, 2022).

Als er gekeken wordt naar de structuur van de organisatie valt Bouwstenen onder de ondernemende organisatie van Mintzberg. De ondernemende organisatie heeft weinig afdelingen welke gegroepeerd zijn naar functie zoals bij Bouwstenen het geval is. De organisatie wordt geleid onder direct toezicht van de directeur, bij Bouwstenen is dit Ingrid de Moel. Daarnaast is de structuur informeel zoals de onderzoeker deze ook heeft ervaren tijdens haar tijd bij Bouwstenen (Thuis & Stuive, De zeven organisatiestructuren van Mintzberg, 2016).

2.2 Situatianalyse

2.2.1 Externe analyse

Eind 2021 zijn er rond het onderwijs een aantal ontwikkelingen geweest. Zo is het Interdepartementaal Beleidsonderzoek Onderwijshuisvesting (IBO) uitgevoerd waaruit verschillende beleidsdoelen naar voren kwamen. Ook zijn er in het nieuwe coalitieakkoord dat is gesloten voor 2021-2025 beleidsdoelen opgenomen om de kwaliteit van het onderwijs te verhogen. Uit deze beleidsdoelen zijn de volgende ambities naar voren gekomen (Interdepartementaal Beleidsonderzoek, 2021) (VVD; D66; CDA; ChristenUnie, 2021):

- Inclusief onderwijs (zie, 3.3 Kansengelijkheid);
- Duurzame schoolgebouwen (zie, 3.1 Duurzaamheid);
- Bredere rol van de school in de buurt of wijk (zie, 3.3 Kansengelijkheid);
- Verbeteren van de kwaliteit van het onderwijs;
- Kleinere klassen (zie, 3.4 Goed onderwijs);
- Verbeteren kansengelijkheid (zie, 3.3 Kansengelijkheid);
- Rijke schooldag (zie, 3.3 Kansengelijkheid);
- Ventilatie/gezondheid (zie, 3.2 Gezonde en veilige schoolgebouwen);
- (Sociale) veiligheid (zie, 3.2 Gezonde en veilige schoolgebouwen).

Deze ambities moeten leiden tot een betere kwaliteit van het onderwijs. De PO-raad en VO-raad geven beide aan dat er in het coalitieakkoord niks wordt gezegd over het verbeteren van de onderwijshuisvesting. Er wordt niet specifiek gemaakt hoe de onderwijshuisvesting kan bijdragen aan een betere kwaliteit van het onderwijs (PO-raad, 2021) (VO-raad, 2021). Dit is vreemd aangezien er uit het IBO blijkt dat een goede onderwijshuisvesting randvoorwaarde is voor kwalitatief goed onderwijs (Interdepartementaal Beleidsonderzoek, 2021).

Of deze ambities daadwerkelijk bijdragen aan een betere kwaliteit van het onderwijs had eerst onderzocht kunnen worden voordat het huidige vraagstuk opgesteld werd. In het theoretisch kader is er (deels) aandacht besteed aan de vraag of de ambitie bijdraagt aan een betere kwaliteit, maar dat oriënterend onderzoek is niet toereikend om hierover conclusies te kunnen trekken. Zo staat er bijvoorbeeld in het coalitieakkoord dat gelijke behandeling gewaarborgd moet worden én dat er gezorgd moet worden voor kansengelijkheid. Uit het theoretisch kader blijkt echter dat het realiseren van kansengelijkheid soms vraagt om leerlingen verschillend te behandelen waardoor de gelijke behandeling niet wordt gewaarborgd (zie, 3.3 Kansengelijkheid). Doordat er niet eerst is onderzocht of de ambities daadwerkelijk bijdragen aan een betere kwaliteit wordt er voor dit onderzoek van uit gegaan dat dit wel het geval is.

Uit de resultaten van het IBO komt naar voren dat de scholen verouderd en kwalitatief slecht zijn. Het blijkt dat de gemiddelde leeftijd van een schoolgebouw 40 jaar is en dat de schoolgebouwen pas bij 69 jaar worden vervangen. Er wordt niet echt concreet gemaakt wanneer de kwaliteit van het

schoolgebouw onder de maat is. Er wordt in het IBO-rapport voornamelijk aangehaald dat een deel van de schoolgebouwen niet aan de wettelijke eisen voldoen ten aanzien van ventilatie wat het binnenklimaat, de gezondheid en veiligheid beïnvloed. Daarnaast wordt ook een verouderde inrichting genoemd die niet meer past bij het eigentijdse onderwijs (Interdepartementaal Beleidsonderzoek, 2021). Over wanneer een schoolgebouw dus kwalitatief slecht is, staat nog veel ter eigen interpretatie open.

Dat de huisvesting van scholen aangepakt moet worden, wordt door diverse andere bronnen ook genoemd. Zo stelt Anko van Hoepen, bestuurder bij de PO-raad, dat scholen er op dit moment vaak beroerd aan toe zijn. Wat er precies verstaan moet worden onder beroerd wordt niet expliciet gemaakt (Bouwstenen, 2021). Ook minister Slob stelt dat schoolgebouwen vaak ongezond en kwalitatief slecht zijn (Slob, 2021).

Doordat er door diverse bronnen wordt aangegeven dat de kwaliteit van onderwijshuisvesting onder de maat is waarbij het IBO onderbouwd is met allerlei onderzoeken, kan ervan uit worden gegaan dat dit een daadwerkelijk probleem is.

Het IBO geeft verder aan dat er een te lage vernieuwingsnelheid is. Zo bleek dat het aantal bouwvergunningen voor renovatie en nieuwbouw in de laatste jaren lager was dan er verwacht zou worden. Het IBO geeft wel aan dat het lastig is om hier harde conclusies uit te trekken maar dat het zeker een aanwijzing is dat nieuwbouw en renovatie achterblijven wat een belemmering vormt voor het behalen van de ambities (Interdepartementaal Beleidsonderzoek, 2021).

Uit onder andere een bijeenkomst van het stimuleringsfonds, waarbij verschillende architecten en organisaties aanwezig waren, kwam naar voren dat er geen eenduidig beeld is onder het werkveld over welke invulling aan de onderwijshuisvesting gegeven moet worden om de kwaliteit te verbeteren (persoonlijke communicatie, 15 februari 2022). Ook Sonja Pool, projectleider nieuwbouw en renovatie bij Stichting De Haagse Scholen, gaf in een oriënterend gesprek aan dat er in de praktijk geen eenduidigheid is over de invulling van de onderwijshuisvesting wat tot onduidelijkheid leidt (persoonlijke communicatie, 8 maart 2022). Als derde komt ditzelfde probleem terug in de resultaten van het IBO, hier wordt als reden gegeven dat de eisen versnipperd zijn over diverse wetgeving en akkoorden (Interdepartementaal Beleidsonderzoek, 2021). Of dit de enige reden is waarom er geen duidelijk beeld is van de invulling op basis van de nieuwe beleidsdoelen en ambities, is nog maar de vraag. Dit is wel de reden die door verschillende bronnen wordt belicht en welke ook aansluit bij het feit dat er geen specifieke richtlijnen voor de onderwijshuisvesting zijn opgenomen in de plannen uit het coalitieakkoord.

Verder blijkt uit de bijeenkomst Beleid & Vastgoed van Bouwstenen dat er niet alleen gekeken moet worden naar de beleidsdoelen die er nu zijn maar ook naar beleidsdoelen, eisen en wensen die over tientallen jaren kunnen gelden. Dit om te voorkomen dat over 60 jaar hetzelfde probleem zich weer voordoet (J. De Neef Hovius, persoonlijke communicatie, 17 februari 2022).

Een ander probleem dat in deze externe analyse in diverse bronnen naar voren is gekomen is dat de belangen tussen scholen en gemeenten vaak niet goed overeenkomen (persoonlijke communicatie). Dit leidt ertoe dat het soms lastig is voor deze partijen om goed samen te werken. Sonja Pool stelt dat dit ertoe leidt dat er vaak bezuinigd moet worden en dat dit gedaan wordt op de verkeerde dingen (persoonlijke communicatie, 8 maart 2022). Wat verkeerde dingen zijn zullen voor zowel gemeenten als scholen verschillen doordat deze belangen dus vaak niet overeenkomen.

2.2.2 Interne analyse

Op de Maatschappelijke Vastgoeddag wordt elk jaar de Agenda Maatschappelijk Vastgoed opgesteld in samenwerking met het werkveld en de partners van Bouwstenen. Voor 2022 staat er onder andere op de agenda dat er gewerkt moet worden aan het (Bouwstenen, 2022):

- Verduurzamen op alle vlakken;
- Vertalen van nieuwe beleidsdoelen naar integraal ruimtegebruik;
- Verbeteren van de uitvoering door stroomlijning en standaardisatie;
- Slimmer aanbesteden en inkopen;
- Deltaplan scholen.

Doordat deze agendapunten zijn opgesteld in samenwerking met het werkveld en de partners van Bouwstenen wordt er in dit rapport vanuit gegaan dat verduurzaming, de vertaling van beleid naar ruimte en standaardisatie aandachtspunten zijn in het werkveld.

Het ontwikkelen van een vertaling van beleidsdoelen naar integraal ruimtegebruik was al in volle gang toen de nieuwe beleidsdoelen uit het coalitieakkoord en het IBO naar voren kwamen eind 2021 (zie, 2.2.1 Externe analyse). Deze nieuwe doelen zijn in dit ontwikkelwerk dus nog niet meegenomen terwijl deze wel vertaald moeten worden voor een goede kwaliteit van het onderwijs.

In een oriënterend interview met Ingrid de Moel, directeur van Bouwstenen, gaf de Moel aan dat er nog te veel onduidelijkheid is over welke ruimtelijke invulling aan de onderwijshuisvesting gegeven moet worden op basis van deze nieuwe ambities (persoonlijke communicatie, 14 februari 2022). Naomi de Haan, medewerker op de afdeling ‘programma’, sluit zich bij De Moel aan (persoonlijke communicatie, 28 februari 2022). Dit komt overeen met de resultaten uit de externe analyse. Verder speelt het vraagstuk zich af in het werkveld en is er intern weinig te onderzoeken over dit vraagstuk.

2.3 Urgentie van het vraagstuk

Dit onderzoek wordt dus opgezet doordat, zoals in de situatieanalyse is beschreven, er nieuwe beleidsdoelen zijn gekomen om de kwaliteit van het onderwijs te verbeteren en er geen eenduidigheid en duidelijkheid is over hoe deze beleidsdoelen ruimtelijk ingevuld kunnen en/of moeten worden. Dit vraagstuk speelt zich af in het werkveld en is via de verschillende netwerken van Bouwstenen en de Maatschappelijke Vastgoeddag 2021 bij Bouwstenen terecht gekomen.

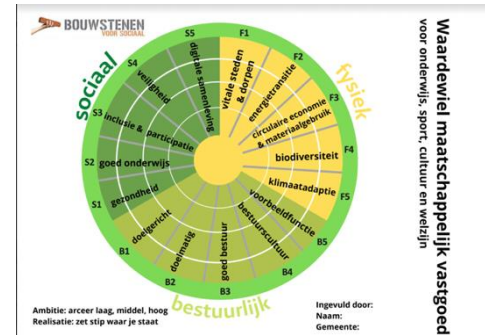
Ondanks dat dit vraagstuk geen direct probleem is voor Bouwstenen, zorgt Bouwstenen toch voor onderzoek naar dit vraagstuk om haar doel na te streven (zie, 2.1 Organisatiebeschrijving). Bouwstenen is een faciliterende organisatie waarbij zij kijkt naar wat er speelt in het werkveld en hier zo goed mogelijk een bijdrage aan probeert te leveren door kennis en informatie te vinden en dit te delen met het werkveld om samen vooruit te komen. In dit specifieke vraagstuk wil Bouwstenen scholen en gemeenten ondersteunen door kaders en handvaten te geven voor de ruimtelijke invullingen op basis van de beleidsdoelen zodat er een duidelijk beeld komt waar naartoe gewerkt moet worden met het maatschappelijk vastgoed (I. de Moel, persoonlijke communicatie, 3 maart 2022).

Wanneer dit vraagstuk niet onderzocht wordt en er door Bouwstenen geen duidelijke kaders gegeven worden, blijft er onduidelijkheid bestaan over hoe de onderwijshuisvesting eruit zou moeten zien op basis van de ambities en bestaat de kans dat er geld verspild wordt doordat er niet direct aan het juiste beleid wordt voldaan (I. de Moel, persoonlijke communicatie, 3 maart 2022). Of dit daadwerkelijk gebeurt wanneer dit onderzoek niet uitgevoerd wordt is niet met zekerheid vast te stellen. Er zijn rond dit vraagstuk momenteel ook een aantal losse initiatieven opgezet die (deels) antwoord moeten geven op dit vraagstuk. Dit onderzoek zal ook zijn steentje bijdragen aan dat antwoord.

Een ander mogelijk gevolg is dat het vernieuwingstempo niet verhoogd kan worden doordat er geen standaardisatie mogelijk is. Met dit onderzocht kan deze standaardisatie wel plaatsvinden doordat

elke school aan (een aantal) dezelfde eisen moet voldoen om te voldoen aan de ambities. Dat dit kan leiden tot een hoger vernieuwingstempo wordt bevestigd door de routekaart die is opgesteld voor het behalen van de klimaatdoelen. Hier werd ook duidelijk gemaakt dat standaardisatie ervoor kan zorgen dat er zo snel mogelijk, zo veel mogelijk vastgoed wordt verduurzaamd (zie, 3.1 Duurzaamheid).

Het onderzoek is geen vervolg op een ander project maar maakt juist deel uit van een groter project, namelijk het ontwikkelwerk Van Beleid naar Ruimte. Het doel van dit ontwikkelwerk is om beleidsthema's te verkennen en te bekijken hoe deze vertaald kunnen worden naar ruimten. Onder dit ontwikkelwerk zijn al een aantal sociale en fysieke doelen opgesteld, de nieuwe ambities zoals beschreven in de externe analyse zijn echter nog niet meegenomen in de doelen van het ontwikkelwerk. Dit ontwikkelwerk brengt uiteindelijk een aantal producten naar voren zoals een waardenwiel (zie afbeelding 1), standaardisatie/houvast voor Programma's van Eisen (PvE) en afspraken tussen betrokkenen (Bouwstenen, 2021). Dit onderzoek zal zich binnen het ontwikkelwerk Van Beleid naar Ruimte richten op de standaardisatie/houvast voor PvE's door inzicht te geven in de ruimtelijke invullingen voor de onderwijshuisvesting die opgenomen kunnen worden in de PvE's.

Afbeelding 1 Waardenwiel Bouwstenen (persoonlijke communicatie)

Naast het ontwikkelwerk Van Beleid naar Ruimte is Bouwstenen ook bezig met het ontwikkelwerk Deltaplan Scholen. Het doel van dit ontwikkelwerk is om te zorgen voor goede, gezonde, duurzame en breed te gebruiken schoolgebouwen op basis van bestaand beleid en de ambities uit het coalitieakkoord (Bouwstenen, 2022). Het onderzoek zal ook bijdragen aan dit ontwikkelwerk doordat de ruimtelijke invullingen voor de onderwijshuisvesting op basis van de beleidsdoelen vanuit het coalitieakkoord ook hier belangrijk zijn.

In het kader van deze ontwikkelwerken worden er door Bouwstenen verschillende bijeenkomsten georganiseerd met stakeholders. Deze resultaten kunnen bekeken worden voor dit onderzoek en komende bijeenkomsten kunnen bijgewoond worden. Daarnaast heeft Bouwstenen twee echte cases onder het ontwikkelwerk Van Beleid naar Ruimte gebracht die door een architect worden ontworpen en kunnen dienen als voorbeeld voor het werkveld.

Als laatste wordt de urgentie van dit vraagstuk door diverse bronnen benadrukt. Zoals in de situatieanalyse al benoemd stelt Anko van Hoepen dat scholen er beroerd aan toe zijn waardoor er een grote noodzaak is om deze nu aan te pakken (Bouwstenen, 2021). Dit argument wordt onderbouwd door verschillende andere bronnen zoals het IBO waar de urgentie naar voren komt om schoolgebouwen te verbeteren. Minister Slob onderschrijft dit volledig in zijn beleidsreactie op het IBO (Slob, 2021). De Vereniging van Nederlands Gemeenten (VNG) roept op om verouderde schoolgebouwen aan te pakken omdat de vernieuwing momenteel muurvast zit (VNG, 2021) en Diederik Samsom stelt dat er een 'veegwagen' aankomt voor de grote verbouwing van Nederland door de Europese regels rondom CO2 waardoor het erg belangrijk is dat de onderwijshuisvesting aan de juiste normen gaan voldoen (Bouwstenen, 2021). De urgentie van dit onderzoek wordt dus vanuit verschillende invalshoeken zoals de politiek, scholen en gemeentes benadrukt.

2.4 Beperkingen deskresearch

In de aanleiding van dit vraagstuk zijn er een aantal keer een kritische blik geworpen op de resultaten van de deskresearch doordat de resultaten vaak afkomstig zijn van de politiek of belanghebbende organisaties. De mogelijkheid bestaat dat deze organisaties zeggen wat voor hen het beste is doordat zij er belang bij hebben. Dit is een beperking van de deskresearch waar dit rapport niet omheen kan.

Hoofdstuk 3 Theoretisch kader

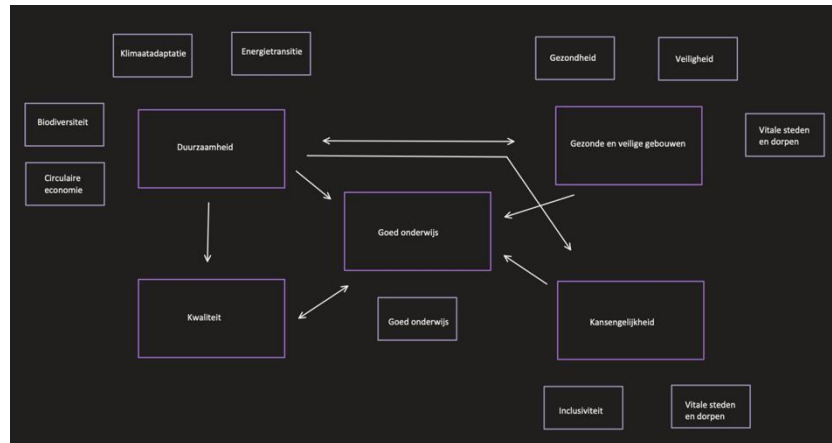
In dit theoretisch kader worden de ambities die naar voren zijn gekomen in het coalitieakkoord en het IBO gedefinieerd en worden er waar mogelijk theorieën en/of modellen toegelicht. Sommige begrippen komen overeen met de doelen uit het ontwikkelwerk Van Beleid naar Ruimte (zie bijlage 1.1). Wanneer er wordt gekozen om deze begrippen niet te onderzoeken wordt dit aangegeven in de tekst.

De ambities vanuit het coalitieakkoord en het IBO zijn voor dit theoretisch kader onderverdeeld in vier kernbegrippen (donkerpaars).

- Duurzaamheid;
- Gezonde en veilige gebouwen;
- Kansengelijkheid;
- Goed onderwijs.

Het vijfde kernbegrip, kwaliteit, is toegevoegd om te onderzoeken hoe de kwaliteit gemanaged kan worden nadat de onderwijshuisvesting kwalitatief is verbeterd.

De lichtpaaarse vakjes zijn de doelen vanuit het ontwikkelwerk Van Beleid naar Ruimte. De pijlen in afbeelding 2 geven de onderlinge relaties weer van de kernbegrippen. Een uitgebreide beschrijving van de relaties is te vinden in bijlage 1.2.

Afbeelding 2 Relatie kernbegrippen

3.1 Duurzaamheid

Het eerste kernbegrip is duurzaamheid. Duurzaamheid is een breed begrip, voor dit onderzoek valt duurzaamheid uiteen in de energietransitie, circulariteit en de energiebesparingsplicht doordat deze aspecten genoemd worden door het IBO. Zoals in afbeelding 2 wordt aangegeven voegt de notitie Van Beleid naar Ruimte hier nog biodiversiteit en klimaatadaptatie aan toe, dit zal verder niet in dit theoretisch kader worden onderzocht doordat dit in de notitie al voldoende is gedaan.

Voor het onderwijs geldt dat verduurzaming van het vastgoed ook altijd een kwaliteitscomponent heeft. Een schoolgebouw is pas echt duurzaam wanneer het optimaal ten dienste staat van de onderwijskwaliteit. Het gebouw moet dus passen bij de onderwijskundige visie van de school (VNG, 2020). Verder noemt de VNG dat een duurzaam schoolgebouw een gezond binnenklimaat moet hebben, past bij het aantal leerlingen, toekomstbestendig, toegankelijk en inclusief is (VNG, 2020).

3.1.1 Energietransitie

De energietransitie is gebaseerd op het Klimaatakkoord. In het Klimaatakkoord is vastgelegd dat voor utiliteitsbouw, dit bestaat uit maatschappelijk- en commercieel vastgoed, de eindnorm in 2050 is dat alle utiliteitsgebouwen CO₂-arm moeten zijn (95% reductie). Er zijn door verschillende sectoren routekaarten opgesteld om toe te werken naar dit einddoel. Ook de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG) en het Primair Onderwijs (PO) hebben een routekaart opgesteld (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2019).

De VNG en de PO hebben in deze routekaart een aantal stappen opgenomen die nu al gezet kunnen worden zoals het zoeken naar manieren om efficiënter te werken, knelpunten weg te nemen en standaardisatie mogelijk te maken. Als laatste wordt bouwen voor de eindnorm genoemd. De eindnormen zijn Energie Neutrale Gebouwen (ENG) en fris (vanuit het PvE Frisse Scholen, zie 'gezondheid') (VNG, 2020). De routekaart benadrukt dat dit misschien wel de belangrijkste stap is. Of

dit daadwerkelijk zo is, is lastig te onderbouwen. Wel voegt het bouwen voor de eindnorm veel waarde toe doordat er minder tijd en geld verspild wordt wanneer er over een aantal jaar weer verbouwd moet worden. Martin Mooij bevestigt dit argument. Mooij stelt dat de koers naar ENG goed is, maar het tempo te laag. Wanneer er bij nieuwbouw al voor ENG gebouwd wordt zijn er kansen aanwezig om het in één keer goed te doen (F-Facts, 2021).

3.1.2 Circulariteit

Circulair bouwen betekent het ontwikkelen, gebruiken en hergebruiken van gebouwen, gebieden en infrastructuur zonder natuurlijke hulpbronnen onnodig uit te putten, de leefomgeving te vervuilen en ecosystemen aan te tasten (DGMR, sd). Het concept cradle-to-cradle wordt ook genoemd waarbij grondstoffen terugkomen in de keten. Deze grondstoffen moeten wel hun kwaliteit behouden (Van der Meer & Van Goor, 2016). Verder wordt circulariteit onderzocht in de notitie Van Beleid naar Ruimte (persoonlijke communicatie, 7 februari 2022) en zal hier niet verder worden onderzocht.

3.1.3 Energiebesparingsplicht

De energiebesparingsplicht verplicht bedrijven en instellingen die per jaar 50.000 kWh of 25.000 m³ aardgas gebruiken, om alle energiebesparende maatregelen met een terugverdientijd van 5 jaar of minder uit te voeren. Deze maatregelen zijn in 2019 gepubliceerd in de Staatscourant (Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, 2021).

3.2 Gezonde en veilige schoolgebouwen

Uit het IBO blijkt dat gezonde en veilige schoolgebouwen nagestreefd moeten worden door eisen te stellen aan het gebouw op grond van wet- en regelgeving zoals de bouwvoorschriften voor veiligheid, richtlijnen van het RIVM en de GGD voor de gezondheid en voorschriften uit de onderwijswet- en regelgeving (Interdepartementaal Beleidsonderzoek, 2021).

3.2.1 Veiligheid

De bouwvoorschriften uit het Bouwbesluit van 2012 zorgen ervoor dat het bouwwerk geen gevaar oplevert voor bewoners, gebruikers en haar omgeving (Rijksoverheid, 2022). Hierdoor wordt de fysieke veiligheid gewaarborgd. Deze bouwvoorschriften zijn vaak technisch van aard.

Veiligheid bestaat ook uit sociale veiligheid, deze wordt genoemd als ambitie in het coalitieakkoord. De Wet Veiligheid op school zorgt ervoor dat scholen zich inspannen om pesten tegen te gaan en de sociale veiligheid op school verbeteren. Volgens de Rijksoverheid moeten scholen investeren in een goede vertrouwensband, prettig klimaat en heldere gedragsregels om een veilig leerklimaat te faciliteren (Rijksoverheid, 2022).

Uit literatuuronderzoek van het NJi blijkt dat een veilig klimaat een kenmerk is voor een 'effectieve school' welke bijdraagt aan betere leerprestaties, het voorkomen van schoolverzuim en het voortijdig verlaten van de school (De Baat, Messing, & Prins, 2014).

3.2.2 Gezondheid

Uit diverse bronnen blijkt dat een goede gezondheid met voldoende beweging en gezonde voeding bijdraagt aan betere leerprestaties (Vingerhoeds, 2021) (Boot, De Jongh, Leurs, & De Vries, 2011). Gezondheid wordt door het Programma Gezonde School naast beweging en voeding in meer thema's ingedeeld. Op elke van deze thema's worden richtlijnen gegeven over hoe de schoolomgeving kan bijdragen aan een gezonde school (Gezonde School, 2022). Daarnaast kan het binnenklimaat de gezondheid van kinderen beïnvloeden (Bluyssen, 2018).

Het binnenklimaat wordt bepaald door luchtkwaliteit, akoestiek, temperatuur en lichtkwaliteit (Bluyssen, 2018). Door Covid-19 is er een grotere nadruk komen te liggen op de luchtkwaliteit en

ventilatie. Volgens het Landelijke Coördinatieteam Ventilatie voldoen nog niet alle schoolgebouwen aan de wettelijke normen voor ventilatie (Rijksoverheid, 2022). Goede ventilatie helpt niet alleen tegen de verspreiding van het coronavirus maar is ook goed voor de gezondheid van leerlingen en leraren (Rijksoverheid, 2022).

Het PvE Frisse Scholen van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) laat op vijf thema's zien waarop gelet moet worden voor een goed binnenklimaat. Elk thema is verdeeld in drie klassen; voldoende, goed en uitmuntend (Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, 2021). Bluysen (2018) geeft echter aan dat het richten op gebouw-gerelateerde en individuele indicatoren dit lijstje kan afmaken zodat er naar een groter geheel wordt gekeken in plaats van enkelvoudige factoren. Uit de literatuurstudie van Bluysen blijkt dan ook dat de binnenmilieukwaliteit van een klaslokaal wordt bepaald door de bewoners (voornamelijk kinderen), hun activiteiten, het interieur (stoffering en meubilair), de ramen, het buitenmilieu en het soort ventilatiesysteem (Bluysen, 2018).

3.3 Kansengelijkheid

Kansengelijkheid is één van de punten om de onderwijskwaliteit te verbeteren volgens het coalitieakkoord. Om deze kansengelijkheid te realiseren worden er begrippen genoemd als een rijke schooldag, brede scholen en inclusief onderwijs. Daarnaast moet een gelijke behandeling worden gewaarborgd (VVD; D66; CDA; ChristenUnie, 2021).

Ondanks dat het coalitieakkoord aangeeft dat een gelijke behandeling gewaarborgd moet worden, is het volgens de Stichting Leerplan Ontwikkeling (SLO) soms nodig om leerlingen verschillend te behandelen om de kansengelijkheid te realiseren. Volgens SLO staat kansengelijkheid niet altijd gelijk aan gelijke behandeling (SLO, 2021).

De Sociaal Economische Raad (SER) definieert kansengelijkheid in het onderwijs als “de mate waarin kinderen in staat worden gesteld om het niveau te bereiken dat zij cognitief aankunnen, ongeacht het inkomen, opleidingsniveau of de afkomst van hun ouders of andere factoren” (SER, 2021). Voor dit onderzoek wordt deze definitie van kansengelijkheid in het onderwijs aangehouden.

Uit verschillende bronnen blijkt dat de opvoeding en het ouderlijk huis een doorslaggevende rol heeft in de kansongelijkheid op school. Zo vroeg de Inspectie van het Onderwijs enkele jaren geleden aandacht voor de verschillen in schoolloopbanen. Kinderen waarvan de ouders HBO/WO geschoold waren gingen vaker naar HAVO of VWO dan kinderen wiens ouders dit niet waren ondanks dat ze eenzelfde prestatieniveau hadden (Elffers, 2022). De sociale en culturele reproductie theorie (Bourdieu & Passeron, 1977) beschrijft dit aspect. Vooral aan de culturele opvoeding wordt een belangrijke rol toegekend door de nauwe samenhang tussen culturele bronnen en kapitaal in het ouderlijk huis en de normen en benodigde competenties in het onderwijs. Leerlingen die de culturele en sociale vaardigheden vanuit huis meekrijgen ervaren minder drempels en meer kansen in hun schoolloopbaan. Door dit systeem zijn de kaarten eigenlijk al geschud voordat de loopbaan daadwerkelijk begonnen is (LKCA, 2020). Hierdoor is het belangrijk dat kinderen op school wel gelijke kansen krijgen.

3.3.1 De rijke schooldag

De rijke schooldag is een nieuw begrip dat is geïntroduceerd in het coalitieakkoord. D66 verstaat onder een rijke schooldag een schooldag met onderwijs, opvang, sport, cultuur, muziek, een warme lunch, natuur, techniek en huiswerkbegeleiding op één locatie voor alle leerlingen (D66, 2021). De rijke schooldag zorgt ervoor dat ieder kind dezelfde kansen krijgt, ook na schooltijd (D66, 2021). Alle activiteiten moeten zoveel mogelijk op en via de school en de opvang worden aangeboden (D66, 2021). Als er wordt gekeken vanuit de sociale en culturele reproductie theorie zou de rijke schooldag

kunnen bijdragen aan kansengelijkheid doordat de culturele en sociale achterstanden die sommige kinderen hebben nu weggenomen worden op school.

Er zijn echter ook vraagtekens naar voren gekomen of een langere schooldag wel wenselijk zou zijn doordat ouders minder tijd met hun kinderen doorbrengen en minder inbreng hebben over wat hen wordt aangeboden (persoonlijke communicatie).

3.3.2 Brede wijkfunctie scholen

De brede wijkfunctie van scholen valt samen met het doel vitale steden en dorpen van de notitie Van Beleid naar Ruimte. Volgens het IBO betekent dit dat een school bijvoorbeeld onderdeel is van een multifunctionele accommodatie (MFA). Ook kan het schoolplein na schooltijd bijvoorbeeld gebruikt worden door buurtgenoten en verenigingen (Interdepartementaal Beleidsonderzoek, 2021). Een MFA is een samenwerking tussen verschillende maatschappelijke organisaties onder één dak (HEVO, sd).

3.3.3 Inclusie

Inclusiviteit is beleid waardoor iedereen, ongeacht verschillen, zich welkom kan voelen en zijn of haar capaciteiten tot hun recht ziet komen (Van der Werf, Slot, Kenis, & Leseman, 2020). Volgens Defence For Children laat inclusiviteit zich in het onderwijs zien door alle kinderen, ongeacht verschillen in achtergrond, ervaring, manieren van leren en behoeften aan ondersteuning, welkom te laten zijn bij de school. De inclusieve school past zich aan het kind aan en niet andersom (Defence for Children, 2022). Beide definities laten een duidelijk verband zien met de definitie voor kansengelijkheid waardoor het verband tussen deze twee begrippen wordt aangeduid.

Of inclusief onderwijs leidt tot een goede kwaliteit van het onderwijs is lastig te zeggen. In de onderzochte bronnen verschillen de meningen op dit vlak. Uit onderzoek blijkt dat dit van meerdere factoren afhangt zoals de soort beperking en de beschikbaarheid van extra middelen (Van Raaij & Kokke, 2014).

3.4 Goed onderwijs

Goed onderwijs is onderwijs dat elke leerling tot zijn recht laat komen, onderwijs waarin elke leerling zich op zijn plaats voelt. Dit rust op drie psychologische basisbehoefte van leerlingen: de behoefte aan relaties (je hoort erbij), de behoefte aan competentie (je kunt iets) en de behoefte aan autonomie (je mag zelf iets beslissen) (Oostdam, 2009).

Naast de hierboven genoemde kernbegrippen, die volgens het coalitieakkoord zouden moeten bijdragen aan 'goed onderwijs', wordt in het coalitieakkoord ook het verlagen van de werkdruk van leraren genoemd. Deze ambitie wordt onder het doel 'goed onderwijs' geplaatst doordat een te hoge werkdruk volgens verschillende onderzoeken een directe relatie heeft met de kwaliteit van het onderwijs. Het gevolg van een hoge werkdruk is vaak een hoger ziekteverzuim. Volgens De Pagter heeft dit direct invloed op de kwaliteit van het onderwijs (De Pagter, 2015). Ook Uguz noemt dat de kwaliteit van het onderwijs een relatie heeft met de werkdruk (Uguz, 2014).

Het coalitieakkoord noemt het verkleinen van de klassen, meer docenten en begeleiders per klas inzetten en het gebruik van digitale hulpmiddelen als aspecten om de werkdruk te verlagen (D66, VVD, CDA, & ChristenUnie, 2021)

Het Platform Perspectief Jongeren, een onafhankelijke commissie die het Nationaal Programma Onderwijs begeleidt en de keuzes en bestedingen van het programma volgt (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2022), ziet kleinere klassen als belangrijke voorwaarde voor goed onderwijs. Uit het advies Kansrijk onderwijsbeleid (2020) komt naar voren dat klassenverkleining tot

maximaal 21 leerlingen op het primair onderwijs leidt tot de meest forse leerwinst (Centraal Planbureau, 2020).

Samenhangend met kleinere klassen is volgens De Moel de ruimtenorm. Het verband met de ruimte waarin kinderen hun werk moeten doen wordt volgens De Moel in de politiek nog niet gelegd. De gebouwen zijn gebaseerd op onderwijs van vroeger, ondertussen is de manier van lesgeven sterk veranderd en zijn er andere diensten zoals logopedie en jeugdzorg het gebouw ingetrokken waardoor er nog minder ruimte voor de kinderen overblijft. Voor goed onderwijs is zeker 2 tot 2,5 keer meer ruimte nodig (De Moel, 2022).

3.5 Kwaliteit

Kwaliteit wordt door verschillende bronnen gedefinieerd. Zo stelt Mukhopadhyay dat wat voor de een goede kwaliteit is, voor de andere geen goede kwaliteit kan zijn. In het dagelijks leven wordt kwaliteit vaak aan iets toegekend wanneer het product of de dienst doet wat het moet doen (Mukhopadhyay, 2020). Terwijl Jaap Scheerens kwaliteit net zo omschrijft als Van Dale; ‘een hoedanigheid waaraan een positieve waardering wordt gegeven’ (Van Dale, 2022) (Scheerens, Wat is kwaliteit, 2012).

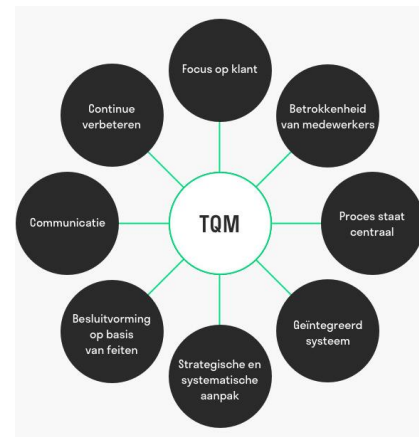
De Algemene Vereniging Schoolleiders (AVS) verstaat onder kwaliteit de mate waarin scholen erin slagen hun doelen te bereiken naar tevredenheid van zichzelf, de overheid, team, ouders en kinderen. Kwaliteitszorg gaat volgens de AVS om de zorg voor die kwaliteit door te bekijken hoe de gestelde doelen bereikt kunnen worden (AVS).

Voor dit onderzoek zal de definitie van de AVS worden aangehouden doordat dit onderzoek zich richt op de onderwijshuisvesting.

In de literatuur zijn verschillende kwaliteitsmanagementsystemen beschreven, hieronder worden er twee modellen uitgewerkt die van belang kunnen zijn voor Bouwstenen.

3.5.1 Total Quality Management (TQM)

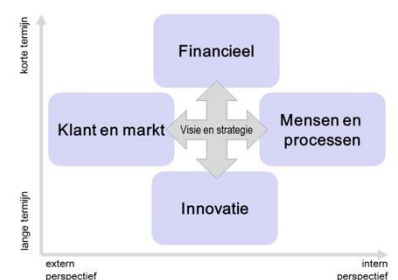
TQM is het managen van de kwaliteit in zijn totaliteit. De kwaliteit wordt verbeterd door voortdurende aanpassingen als reactie op voortdurende feedback (Mukhopadhyay, 2020). TQM richt zich op principes als klantgerichtheid (fitness for use), continu verbeteren (kwaliteitscirkels), procesdenken en first time right (zie afbeelding 3) (House of Control, 2022). Dit model kan interessant zijn voor Bouwstenen omdat TQM zich richt op het verbeteren op voortdurende feedback. Dit kan ook in het werkveld gedaan worden wanneer er een aantal onderwijshuisvestingen zijn aangepast op de ambities. De feedback die hieruit voortkomt kan meegenomen worden in de realisatie van andere schoolgebouwen.

Afbeelding 3 TQM model (Toolshero, sd)

3.5.2 De Balanced Scorecard (BSC)

De BSC is een instrument om prestatie maatstaven in onderling samenhangend verband en toekomstgericht samen te vatten. De BSC bestaat uit vier invalshoeken: financieel, intern, klant en innovatie (zie afbeelding 4). De perspectieven worden omgezet in kritische prestatie indicatoren (KPI's) welke gebruikt kunnen worden om te plannen, te meten en indien nodig bij te sturen (Thuis & Stuive, De balanced scorecard, 2016). Dit model kan interessant zijn voor Bouwstenen doordat de BSC werkt aan de hand van KPI's. In de Agenda Maatschappelijk Vastgoed van 2021 staat dat er gericht wordt op het werken met KPI's. Deze KPI's kunnen dan gebruikt worden om dit model in te richten en zo nodig bij te sturen.

Afbeelding 4 BSC model (Managementmodellensite.nl, sd)

Hoofdstuk 4 Methodologie

In dit hoofdstuk zal de probleemstelling worden geformuleerd waar de doelstelling, opdrachtformulering, centrale onderzoeksvraag en deelvragen uit voortvloeien. Daarna wordt er in detail beschreven hoe de deelvragen en dus onderzoeksvraag zal worden onderzocht, zullen de belangrijkste definities worden uitgelicht en zal er beschreven worden hoe de kwaliteit van dit onderzoek geborgd zal worden.

4.1 Probleemstelling

Onder het werkveld van Bouwstenen, welke over heel Nederland verspreid is, heerst er sinds eind 2021 onduidelijkheid over hoe de ambities ruimtelijk vormgegeven moeten worden in de onderwijshuisvesting. Een mogelijk gevolg hiervan is dat de renovaties van bestaande schoolgebouwen niet snel genoeg gaan en dat de onderwijshuisvesting na de renovatie nog steeds niet voldoet aan de ambities. Er zijn naast dit onderzoek al een aantal initiatieven opgezet, deze zijn nog in volle gang waardoor deze nog geen resultaten hebben opgeleverd.

4.2 Doelstelling onderzoek

De doelstelling voor dit onderzoek is dan ook om door middel van kwalitatief onderzoek meer inzicht te krijgen in de mogelijke ruimtelijke invullingen voor de onderwijshuisvesting waarmee voldaan kan worden aan de ambities zodat de kwaliteit van het onderwijs en de onderwijshuisvesting verhoogd kan worden.

4.2.1 kaders van het onderzoek

Er zijn een aantal kaders opgesteld waar het onderzoek binnen geplaatst wordt. Zo wordt er in het onderzoek alleen gekeken naar de ruimtelijke eisen en worden de technische eisen buiten wege gelaten in verband met de grootte van dit onderzoek. De Moel geeft aan dat inzicht in de ruimtelijke invullingen belangrijker is dan de technische invullingen doordat de ruimtelijke invullingen minder goed beschreven zijn in richtlijnen (persoonlijke communicatie, 14 februari 2022).

Daarnaast hoeft er niet gelet te worden op de kosten van de ruimtelijke invullingen. Er moet onderzocht worden wat er mogelijk is, de financiële onderbouwing wordt onderzocht in ander ontwikkelwerk (I. de Moel, persoonlijke communicatie, 14 februari 2022).

4.3 Opdrachtformulering

De opdracht welke Bouwstenen meegeeft is om een advies te geven over welke ruimtelijke invullingen standaard gegeven kunnen worden om te voldoen aan de ambities zodat er duidelijkheid gegeven kan worden en het vernieuwingstempo verhoogd kan worden.

4.4 Centrale onderzoeksvraag

Vanuit de doelstelling is de volgende centrale onderzoeksvraag voor dit vraagstuk geformuleerd: "Welke ruimtelijke invullingen kunnen er voor de onderwijshuisvesting van het primair onderwijs genoemd worden op basis van de ambities om de kwaliteit van het onderwijs en de onderwijshuisvesting te verhogen?"

4.5 Deelvragen

Om de centrale onderzoeksvraag te beantwoorden zijn er een aantal deelvragen opgesteld. In de deelvragen wordt er verwezen naar de doelen vanuit het ontwikkelwerk Van Beleid naar Ruimte zodat er een makkelijke koppeling gemaakt kan worden tussen die onderzoek en het ontwikkelwerk. De relaties tussen de ambities en de doelen is te zien in bijlage 1.1.

- Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel gezondheid?
Een betere gezondheid is één van de ambities uit het IBO waardoor deze deelvraag de onderzoeksvraag beantwoord. Daarnaast blijkt uit onderzoek dat een goede gezondheid bijdraagt aan betere leerprestaties (Vingerhoeds, 2021) (Boot, De Jongh, Leurs, & De Vries, 2011).

- Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel sociale veiligheid?
Sociale veiligheid wordt genoemd als ambitie in het coalitieakkoord en IBO waardoor deze deelvraag de onderzoeksvraag beantwoord. Er wordt alleen gekeken naar sociale veiligheid doordat fysieke veiligheid voornamelijk behaald wordt door technische invullingen (zie 3.2.1 Veiligheid). Daarnaast blijkt uit onderzoek dat een veilig klimaat kan leiden tot betere leerprestaties (De Baat, Messing, & Prins, 2014).

- Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel goed onderwijs?
Uit het theoretisch kader blijkt dat onder 'goed onderwijs' het verlagen van de werkdruk valt. Het verlagen van de werkdruk wordt genoemd door het coalitieakkoord, daarnaast blijkt uit diverse bronnen dat een hoge werkdruk direct invloed heeft op de kwaliteit van het onderwijs (De Pagter, 2015) (Uguz, 2014).

- Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel inclusie?
Inclusief onderwijs wordt als ambitie genoemd in zowel het IBO als het coalitieakkoord waardoor deze deelvraag de onderzoeksvraag beantwoord. De bijdrage van inclusie aan een betere kwaliteit is lastig te onderbouwen doordat dit afhankelijk is van diverse factoren (zie 3.3.3 Inclusie).

- Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel vitale steden en dorpen?
Deze deelvraag geeft antwoord op de onderzoeksvraag doordat de brede wijkfunctie, welke onder 'vitale steden en dorpen' valt, genoemd wordt als ambitie in zowel het IBO als het coalitieakkoord. Het wordt in de theorie niet duidelijk of dit daadwerkelijk bijdraagt aan een betere kwaliteit van het onderwijs.

- Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel duurzaamheid?
Duurzaamheid wordt als ambitie genoemd door het IBO waardoor deze deelvraag antwoord geeft op de onderzoeksvraag. Uit het theoretisch kader blijkt verder niet dat duurzaamheid de kwaliteit van het onderwijs direct beïnvloed, wel is er een indirect relatie doordat duurzaamheid zorgt voor gezondheid.

4.6 Methode van dataverzameling

Om een antwoord te krijgen op bovenstaande deelvragen worden er verschillende kwalitatieve onderzoeksmethoden gebruikt. In tabel 2 is er per deelvraag weergegeven welke onderzoeksmethoden gebruikt zijn en wat de belangrijkste begrippen zijn om te meten.

Deelvraag	Onderzoeksmethoden	Te meten begrippen
Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel gezondheid?	Literatuuronderzoek; Interviews met experts; Interviews met stakeholders. (Observaties)	Voeding; Hygiëne; Bewegend leren; Gezond binnenklimaat; Ventilatie; Buiten onderwijs; Hoe stimuleert de onderwijshuisvesting het maken van gezonde keuzes?
Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op	Literatuuronderzoek; Interviews met experts; Interviews met stakeholders.	Sociale veiligheid; Openheid;

basis van het doel sociale veiligheid?	(Observaties)	Waar kan de onderwijshuisvesting bijdragen aan de veiligheid van de gebruikers?
Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel goed onderwijs?	Literatuuronderzoek; Interviews met stakeholders.	Verlagen werkdruk; Kleinere klassen; Ruimtenorm; Digitale hulpmiddelen; Wat is de invloed van de onderwijshuisvesting op goed onderwijs?
Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel inclusie?	Literatuuronderzoek; Interviews met experts; Interviews met stakeholders. (Observatie)	Inclusie; Toegankelijkheid; Kansengelijkheid; Rijke schooldag; Bereikbaarheid schoolgebouw.
Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel vitale steden en dorpen?	Interviews met stakeholders. (Observatie)	Flexibiliteit onderwijshuisvesting; Welke ruimten kunnen goed multifunctioneel gebruikt worden? Welke wijkfuncties kunnen gehuisvest worden in de onderwijshuisvesting?
Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel duurzaamheid?	Literatuuronderzoek; Interviews met experts; Interviews met stakeholders.	ENG; Goed binnenklimaat; Klimaatakkoord/CO2; Klimaatadaptatie; Biodiversiteit; Circulariteit.

Tabel 2 Methode van dataverzameling

4.6.1 Literatuuronderzoek

Er is gekozen om literatuuronderzoek te gebruiken voor alle deelvragen doordat er op basis van het theoretisch kader verwacht wordt meer bruikbare informatie te vinden in de literatuur. Daarnaast zijn er een aantal begrippen die meer verdiept kunnen worden tijdens het literatuuronderzoek. Als laatste worden de resultaten van het literatuuronderzoek samen met het theoretisch kader gebruikt als input voor de interviews en krijgt de onderzoeker een brede theoretische kennis over de onderwerpen waardoor deze een goede gesprekspartner is en kan doorvragen wanneer dit nodig is. De resultaten uit het literatuuronderzoek kunnen ook getoetst worden door middel van de interviews. Met het literatuuronderzoek zal er dus diepgaand worden onderzocht welke ruimtelijke invullingen mogelijk zijn om te voldoen aan de ambities.

Alleen bij deelvraag vijf zal er geen gebruik worden gemaakt van literatuuronderzoek omdat hier uit het theoretisch kader al bleek dat er onvoldoende informatie bestaat over de ruimtelijke vormgeving van een brede wijkfunctie in de onderwijshuisvesting. Deze deelvraag zal onderzocht moeten worden door middel van interviews.

4.6.2 Interviews met stakeholders

Naast het literatuuronderzoek zijn er ook voor elke deelvraag interviews gehouden met stakeholders, zie tabel 3. De stakeholders voor dit onderzoek zijn medewerkers van een school die kennis hebben over de onderwijshuisvesting. Er is gekozen om interviews te houden met deze stakeholders om een goed beeld te krijgen welke ruimtelijke invullingen er in de praktijk gebruikt worden om de verschillende ambities te realiseren. De stakeholders kunnen goed aangeven wat in de praktijk wel of juist niet werkt. Daarnaast zijn de interviews bij deelvraag vijf nodig doordat hier weinig informatie in

de literatuur te vinden is. De resultaten die wel te vinden zijn in de literatuur kunnen in de interviews ook getoetst worden in de praktijk.

Alleen bij deelvraag vijf bestaan de stakeholders uit zowel medewerkers van een school met kennis over de onderwijshuisvesting als medewerkers van een gemeente op de afdeling vastgoed of specifiek voor de onderwijshuisvesting. Er wordt hier ook gekozen om gemeenten te interviewen doordat de brede wijkfunctie niet alleen betrekking heeft op de school maar ook op andere voorzieningen van de wijk welke de gemeente ook faciliteert waardoor het hier interessant is om vanuit het perspectief van de gemeente te kijken.

Deelvraag	Wie	Waarom
1	Anouk Mulder van de Aloysiuschool in Amersfoort.	De Aloysiuschool heeft een Gezonde School certificaat op verschillende thema's van het programma Gezonde School. Mulder is de gezonde school coördinator van de Aloysiuschool.
2	Freek Velthausz van De PIT in Groningen.	De PIT heeft in haar onderwijshuisvesting de focus gelegd op sociale veiligheid. Velthausz is de oprichter van De PIT en heeft goed nagedacht over de onderwijshuisvesting.
3	Alle scholen die voor dit onderzoek benaderd zijn.	Elke school heeft met werkdruk te maken waardoor elke school deze vragen kon beantwoorden.
4	Berdi de Jonge van de Korenaar in Eindhoven.	De Korenaar heeft een certificaat voor inclusief onderwijs. De Jonge is directeur van de Korenaar waardoor zij veel weet van de onderwijshuisvesting.
4 en 5	Teun Dekker van de Kroevendonk in Roosendaal.	De Kroevendonk adverteert op haar website met inclusief onderwijs én een brede wijkfunctie. Dekker is de directeur van de Kroevendonk waardoor hij veel weet van de onderwijshuisvesting.
5	Ad Holkers van Gemeente Delft.	Holkers werd aangeraden door Ingrid de Moel als goede gesprekspartner.
5	Rick de Kogel van Gemeente Utrecht.	De Kogel werd aangeraden door Ingrid de Moel als goede gesprekspartner.
6	Het is ondanks grote inspanning niet gelukt een interview te realiseren met een school over duurzaamheid in de onderwijshuisvesting.	

Tabel 3 Lijst van interviews met stakeholders

4.6.3 Interviews met experts

Voor deelvragen één, twee, vier en zes zijn er ook interviews gehouden met experts, zie tabel 4. De experts zijn te onderscheiden in (wetenschappelijke) experts en architecten. Er is gekozen om interviews te houden met (wetenschappelijke) experts voor deelvragen één, twee en zes. Bij deelvraag één kwamen er tijdens het theoretisch kader een aantal vragen bij de onderzoeker naar boven die beantwoord moesten worden met interviews. Bij deelvraag twee was er weinig informatie te vinden over sociale veiligheid in combinatie met de onderwijshuisvesting waardoor interviews nodig waren en voor deelvraag zes kwamen de interviews voort uit het literatuuronderzoek dat voor deze deelvraag is uitgevoerd.

Voor deelvragen vier en zes zijn er interviews gehouden met architecten om ook vanuit het perspectief van de architect naar de onderwijshuisvesting te kijken op het gebied van inclusie en duurzaamheid. Er is alleen op deze twee ambities naar de onderwijshuisvesting gekeken vanuit de

architect doordat de architecten die benaderd zijn voor deze deelvragen al verbonden waren aan Bouwstenen via het ontwikkelwerk Van Beleid naar Ruimte en specialist zijn op inclusie en duurzaamheid. Daarnaast waren architecten lastig te bereiken of stonden deze niet open voor een interview waardoor alleen op inclusie en duurzaamheid een interview is gehouden.

Deelvraag	Wie	Waarom
1	Anne-Maaïke Reitzema en Wanda Krol van het Programma Gezonde School.	De onderzoeker had specifieke vragen over het programma. Reitzema is coördinator voor het gebied midden-Nederland. Krol is coördinator op het gebied van milieu en natuur waar aanvullende vragen voor waren.
2	Rick Bloemberg van KiVa.	KiVa houdt zich bezig met het voorkomen van pesten wat onder sociale veiligheid valt. Bloemberg werd na het doorverwijzen van een professional benaderd.
4	Lyongo Juliana van Lyongo architecture.	Juliana was al verbonden aan Bouwstenen via het ontwikkelwerk Van Beleid naar Ruimte.
6	Hiltrud Pötz van GroenBlauw Atelier.	Pötz was al verbonden aan Bouwstenen via het ontwikkelwerk Van Beleid naar Ruimte.
6	Ian Mostert van IVN.	Na het uitvoeren van literatuuronderzoek. Mostert nam contact op na het invullen van een contactformulier.
6	Anita van Munster van DGMR.	Na het uitvoeren van literatuuronderzoek. Van Munster nam contact op na het versturen van een mail naar het algemene e-mailadres.

Tabel 4 Lijst van interviews met experts

4.6.4 Observaties

Voor deelvragen één, twee, vier en vijf zouden ook observaties gehouden worden. Met de observaties kan de onderzoeker de resultaten uit het literatuuronderzoek en de interviews toetsen of dit ook daadwerkelijk werkt of zo overkomt. De observaties zijn uiteindelijk niet doorgegaan, zie 8.1 Reflectie op onderzoeksaanpak.

4.7 Methode van data-analyse

4.7.1 Literatuuronderzoek

De belangrijkste resultaten van het verzamelde literatuuronderzoek zijn door de onderzoeker in een Word-bestand naast elkaar gelegd en geanalyseerd. Deze resultaten waren overzichtelijk waardoor er geen programma is gebruikt voor de analyse. De belangrijkste resultaten zijn na deze analyse in dit rapport naar voren gekomen.

4.7.2 Interviews

Alle interviews zijn getranscribeerd, de transcripten zijn met het programma 'atlas.ti' gecodeerd en geanalyseerd. Er is gekozen voor dit programma doordat er met dit programma makkelijk gecodeerd kan worden en er verbanden getoond kunnen worden. De resultaten zijn opgenomen in dit rapport. De transcripten van experts zijn samengevat weergegeven in de bijlagen doordat hier ook veel informatie naar voren kwam die niet interessant waren voor dit onderzoek.

4.8 Definities

Ambities

De ambities komen voort uit de nieuwe beleidsdoelen van het coalitieakkoord en het IBO, zie 2.2.1 Externe analyse.

Doelen

Met doelen worden de doelen vanuit het ontwikkelwerk Van Beleid naar Ruimte bedoeld, zie ook bijlage 1.1.

Sociale veiligheid	Sociale veiligheid is een klimaat waarin er opgekomen wordt tegen pesten en andere vormen van ongewenst gedrag, er een goede vertrouwensband is en een prettig klimaat is.
Vitale steden en dorpen	Vitale steden en dorpen zijn steden en dorpen die leefbaar en bereikbaar zijn. Er moeten voldoende voorzieningen en groen in de buurt zijn en er wordt gekeken naar de bereikbaarheid per auto, fiets of lopend.

4.9 Borging van de kwaliteit

4.9.1 Betrouwbaarheid

De betrouwbaarheid wordt in dit rapport onder andere gewaarborgd door standaardisatie. Zo worden er gestructureerde interviews afgenomen waarbij gebruik gemaakt wordt van standaard vragenlijsten waardoor het onderzoek goed herhaald kan worden (Verhoeven, 2018). De vragenlijsten worden gebaseerd op bestaande literatuur vanuit het theoretisch kader en het literatuuronderzoek dat voor elke deelvraag wordt uitgevoerd. De bronnen worden beschreven conform APA waardoor het onderzoek reproduceerbaar wordt en de betrouwbaarheid en kwaliteit van het onderzoek wordt geborgd.

Ook worden alle keuzes en leermomenten bijgehouden worden in een uitgebreide rapportage waardoor er goed na te gaan is waarom bepaalde keuzes zijn gemaakt en wordt er minimaal één keer per week overlegd met de opdrachtgever over het verloop van het onderzoek (Verhoeven, 2018).

Als laatste wordt er gebruik gemaakt van verschillende onderzoeksmethode waardoor triangulatie ontstaat wat de betrouwbaarheid ook bevordert (Verhoeven, 2018).

4.9.2 Validiteit

Begripsvaliditeit

Bij de begripsvaliditeit moet er gemeten worden wat je wilt meten. Dit is zo goed mogelijk gewaarborgd door de abstracte begrippen via een goede operationalisatie te verdelen in verschillende factoren welke wel goed bevraagd kunnen worden in de interviews. Deze factoren zijn gebaseerd op het literatuuronderzoek waardoor er gesteld kan worden dat er daadwerkelijk gemeten wordt wat gemeten moet worden. Uit de interviews blijkt echter toch dat er soms niet goed genoeg antwoord gegeven kon worden op de vragen, de antwoorden bleven vaak wat vaag. Ook het doorvragen hielp niet altijd doordat de respondenten geen duidelijk antwoord konden geven. Toch kan er geconcludeerd worden dat er gemeten is wat er gemeten moest worden doordat er wel antwoorden zijn gekomen op de deelvragen, deze zijn soms alleen niet erg specifiek.

Externe validiteit

De externe validiteit is zo goed mogelijk gewaarborgd door het werven van voldoende respondenten voor elke deelvraag zodat de resultaten generaliseerbaar zijn. Er is gezocht naar respondenten die een voorbeeldfunctie konden hebben doordat deze uitblinken op een bepaalde ambitie. Andere variabelen zoals plaats, soort of grootte zijn buiten wege gelaten.

Het is voor dit onderzoek niet gelukt om voor elke deelvraag meerdere respondenten te werven waardoor de externe validiteit niet volledig is gewaarborgd. Door toch een generaliseerbaar resultaat te krijgen zijn bij alle interviews ook gevraagd naar ambities waarin deze scholen misschien niet uitblinken. Wat ook positief voor de externe validiteit is, is dat de scholen verdeeld waren over heel Nederland. Op deze wijze is er geprobeerd de generaliseerbaarheid te verhogen.

Hoofdstuk 5 Resultaten

In dit hoofdstuk zullen de belangrijkste resultaten uit het kwalitatieve onderzoek per deelvraag beschreven worden.

5.1 “Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel gezondheid?”

Gezondheid is een breed begrip waar verschillende factoren onder vallen. Het programma Gezonde Scholen verdeelt gezondheid in tien thema's (Gezonde school, sd). Certificaten voor de thema's voeding en beweging en sport worden het meeste aangevraagd (A. Reitzema, persoonlijke communicatie, 16 mei 2022, bijlage 2.1). Dit komt overeen met de antwoorden van de respondenten die denken aan beweging, gezonde voeding en ventilatie (persoonlijke communicatie).

Beweging

Om beweging te stimuleren worden er verschillende ruimtelijke invullingen en aandachtspunten genoemd in de interviews. Zo wordt door veel respondenten (o.a. Mulder, Dekker, Mostert en Reitzema) aangegeven dat het hebben van voldoende ruimte erg belangrijk is. Geen van de respondenten heeft echter een duidelijk antwoord op de vraag wanneer er voldoende ruimte is. In paragraaf 5.3 wordt hier dieper op in gegaan.

Verder geven Mulder en De Jonge aan dat een speelzaal voor de kleuters belangrijk is zodat deze altijd kunnen bewegen, ook als het slecht weer is (persoonlijke communicatie, 25 mei 2022; 16 mei 2022, bijlage 2.2; 4.2). Overige ruimtelijke invullingen om beweging te stimuleren zijn (A. Mulder, persoonlijke communicatie, 25 mei 2022, bijlage 2.2):

- Voldoende verschillend speelmateriaal;
- Brede gangen;
- Stickers/hinkelpaden o.i.d. in de gangen

Als laatste geeft Mostert aan dat wanneer een klaslokaal directe deuren naar buiten heeft, beweging in de les meer gestimuleerd kan worden door het schoolplein en de natuur te betrekken (persoonlijke communicatie, 27 mei 2022, bijlage 6.1).

Vanuit de literatuur wordt er verder genoemd dat bij een school vaak ook een gymzaal aanwezig is om bewegingsonderwijs te geven. Het toevoegen van moderne snuffjes in de gymzaal zoals een muziekinstallatie, interactieve wall, led vloer en 'wall jumper', zoals in Rotterdam gedaan is, kan helpen om de gymzaal aantrekkelijker te maken en de beweging te stimuleren (Bouwstenen, 2022).

Voeding

Ruimtelijk gezien zijn er niet veel aandachtspunten om een gezonde voeding te stimuleren. Het enige punt dat door meerdere respondenten (o.a. Reitzema en Krol) wordt genoemd is het hebben van watertappunten om het drinken van water te stimuleren (persoonlijke communicatie). De Jonge voegt hier nog aan toe dat er door middel van een moestuin gezorgd kan worden dat er verse groenten en kruiden in de keuken gebruikt kunnen worden (persoonlijke communicatie, 26 mei 2022, bijlage 4.2).

Goed binnenklimaat

Wanneer er bij de respondenten gevraagd wordt naar gezondheid komt al snel het hebben van een goed binnenklimaat naar voren. Om dit te realiseren wordt door alle respondenten het hebben van een ventilatiesysteem genoemd. Krol geeft aan dat alleen natuurlijke ventilatie onvoldoende is voor een gezond binnenklimaat (persoonlijke communicatie, 24 mei 2022, bijlage 2.3). Dit blijkt ook uit een verdiepend onderzoek door Ruimte-OK (Kenniscentrum Ruimte-OK, 2021).

Daarnaast blijkt uit onderzoek dat het openen van ramen mogelijk een negatief effect heeft op de luchtkwaliteit, helemaal wanneer de school zich in een stedelijke omgeving bevindt. Verontreinigde

lucht en lawaai komt dan van buiten naar binnen. Ook kan de lichtkwaliteit verslechteren door bijvoorbeeld schitteringen of te veel licht. Het ontwerp van de ramen is dus erg belangrijk in relatie tot de zitopstelling, onderwijsapparatuur, leervormen en binnenklimaatseisen (Bluyssen, 2018).

Het hebben van natuurlijk licht en voldoende groen kan volgens Mostert helpen om het binnenklimaat te verbeteren (persoonlijke communicatie, 27 mei 2022, bijlage 6.1). Daarnaast worden zonneschermen en voldoende schaduw genoemd (A. Reitzema; A. Mulder; W. Krol, persoonlijke communicatie, 16 mei 2022; 25 mei 2022; 24 mei 2022, bijlagen 2.1-2.3).

In de literatuur wordt er voor een goed binnenklimaat vaak verwezen naar het PvE Frisse Scholen, deze eisen zijn echter vaak technisch van aard waardoor deze voor dit onderzoek buiten beschouwing worden gelaten. Daarnaast blijkt uit het theoretisch kader dat de kwaliteit van het binnenmilieu, naast het PvE Frisse Scholen, ook van overige factoren kan afhangen. Wat wel belangrijk is om mee te nemen is dat het schoolgebouw niet op een fijnstof belaste locatie gebouwd mag worden, wat invloed heeft op de locatiekeuze (PO-raad, VO-raad, VNG, 2020).

Een innovatievere manier om de CO₂-uitstoot te verminderen, is het gebruik van een ijskelder. Deze kelder zou ervoor moeten zorgen dat het gebouw gekoeld of verwarmd kan worden. Daarnaast is er vrijwel geen onderhoud nodig aan de ijskelder en kan deze gebruikt worden in combinatie met zonne- en warmtepanelen op het dak of andere energiebesparende systemen (Bouwstenen, 2022).

Verder geeft het RIVM ook een aantal richtlijnen voor een goed binnen- en buitenmilieu. Hier wordt het hebben van een ventilatiesysteem genoemd maar ook dat ramen open kunnen of een kierstand hebben voor natuurlijke ventilatie. Ruimtes en meubels moeten makkelijk schoon te houden zijn en er moet gezorgd worden voor een aangename temperatuur door bijvoorbeeld het plaatsen van zonwering en het zorgen voor schaduw. Als laatste noemt het RIVM dat er voldoende groen aanwezig moet zijn. Wat er precies wordt verstaan onder voldoende groen of een aangename temperatuur wordt niet duidelijk beschreven (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, 2016).

Uit onderzoek blijkt dat de ervaring van de temperatuur beïnvloed kan worden door verschillende kleuren. Lichtblauw wordt vaak als koeler ervaren terwijl rood juist als warmer wordt ervaren. Daarnaast blijkt uit dit onderzoek dat er een effect bestaat tussen de kleur/licht combinaties en de waargenomen prestaties van leerlingen en hun gedrag waardoor de keuze voor de juiste kleur erg belangrijk is. De keuze wordt ingewikkelder gemaakt doordat de kleurvoorkeuren per kind kunnen verschillen (Bluyssen, 2018).

Hygiëne

Een ander aspect dat in het interview met Krol naar voren kwam en ook genoemd wordt door het RIVM, is het zorgen voor een goede hygiëne. Volgens Krol zorgen de volgende ruimtelijke invullingen voor een goede hygiëne (persoonlijke communicatie, 24 mei 2022, bijlage 2.3):

- Oppervlakten die makkelijk schoon te houden zijn;
- Geen onbereikbare hoekjes;
- Goede verlichting om bij schoon te maken.

Het RIVM geeft ook richtlijnen voor een goede hygiëne. Deze sluiten aan bij de ruimtelijke invullingen die Krol benoemt. Een toevoeging die het RIVM doet is het hebben van meubels die makkelijk schoon te houden zijn doordat deze dicht zijn en geen poten, of juist hoge poten hebben. Makkelijk verplaatsbare meubels, op bijvoorbeeld wieltjes, kunnen ook een optie zijn (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, 2016). Verder noemt het RIVM de aanwezigheid van een wastafel met stromend water, zeepdispensers en handdoeken in het toilet (Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, 2020).

5.1.1 Antwoord

Het antwoord op deze deelvraag kan heel groot gemaakt worden, bovenstaande resultaten geven namelijk allemaal antwoord op de deelvraag. Al de genoemde ruimtelijke invullingen kunnen namelijk genoemd worden voor het doel gezondheid. Om echter een specifiek antwoord te geven op deze deelvraag worden hieronder nogmaals de ruimtelijke invullingen genoemd die het meest naar voren komen om aan de ambitie voor gezondheid te voldoen:

- Voldoende ruimte;
- Watertappunten;
- Ventilatiesysteem;
- Voldoende groen;
- Makkelijk schoon te maken oppervlakten.

Er kan met zekerheid gezegd worden dat deze in ieder geval leiden tot een betere gezondheid en dus genoemd kunnen worden voor de ambitie gezondheid, doordat deze door verschillende respondenten worden genoemd en naar voren komen in verschillende bronnen.

Er kan echter niet met zekerheid gezegd worden wanneer er sprake is van voldoende ruimte en/of -groen. Uit het onderzoek komt dit niet expliciet naar voren waardoor hier geen onderbouwde uitspraak over gedaan kan worden. Voldoende ruimte wordt verder in paragraaf 5.3 behandeld.

5.2 “Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel sociale veiligheid?”

Sociale veiligheid betekent volgens de respondenten dat je goed in je vel zit. Je fijn, veilig en thuis voelen (persoonlijke communicatie). Dit wordt beïnvloed door de omgeving waar je in zit. Zo stelt Velthausz dat het gebruik van huiselijke meubels ervoor kan zorgen dat kinderen zich eerder thuis gaan voelen (persoonlijke communicatie, 18 mei 2022, bijlage 3.1).

Ongewenst gedrag, zoals pesten, zorgt ervoor dat de sociale veiligheid wordt verminderd. Volgens Bloemberg vindt het meeste ongewenste gedrag plaats wanneer de leraar er niet bij is (persoonlijke communicatie, 28 april 2022, bijlage 3.2). Om het ongewenste gedrag te verminderen wordt er dus door verschillende respondenten aangegeven dat zichtbaarheid een belangrijke voorwaarde is (persoonlijke communicatie).

Goede zichtbaarheid kan volgens Bloemberg gerealiseerd worden door openheid en het voorkomen van dode hoekjes. Door middel van glas kan er zichtbaarheid gecreëerd worden terwijl er ook privacy is (persoonlijke communicatie, 28 april 2022, bijlage 3.2). Hetzelfde geldt voor het plaatsen van struikjes op het schoolplein of grote planten in de klas of gang (A. Reitzema, persoonlijke communicatie, 16 mei 2022, bijlage 2.1).

Naast zichtbaarheid wordt ook het hebben van voldoende ruimte genoemd door verschillende respondenten (o.a. Bloemberg, Mulders en Juliana). Wat precies voldoende ruimte is wordt ook door deze respondenten niet expliciet gemaakt. De ruimte is nodig zodat er in de lokalen een kringopstelling gerealiseerd kan worden. Velthausz en Bloemberg geven aan dat een kringopstelling kan zorgen voor meer openheid tussen de leerlingen en dus zorgt voor meer veiligheid. Daarnaast geven beide aan dat het ook belangrijk is om verschillende soorten werkplekken en -ruimten te hebben waar de kinderen kunnen werken. Velthausz stelt dat wanneer een kind zelf kan kiezen waar en met wie het kan werken, dit rust geeft en goed is voor de sociale veiligheid. Wel geeft Bloemberg aan dat meer ruimte niet gelijk staat aan meer veiligheid. Hier moet een goede tussenweg in gevonden worden (persoonlijke communicatie, 18 mei 2022; 28 april 2022, bijlage 3.1-3.2).

Vanuit de wetgeving is bepaald dat er een coördinator aanwezig moet zijn waar kinderen terecht kunnen over ongewenst gedrag. Het is belangrijk dat deze coördinator goed zichtbaar en vindbaar is

door deze op een centrale plek te plaatsen of, wanneer dit niet mogelijk is, goede bewegwijzering te realiseren (R. Bloemberg, persoonlijke communicatie, 28 april 2022, bijlage 3.2).

Er is weinig theorie te vinden in de literatuur over hoe de onderwijshuisvesting kan bijdragen aan de sociale veiligheid. Alleen Stichting School & Veiligheid geeft een aantal ruimtelijke aandachtspunten om de sociale veiligheid op het schoolplein te vergroten (Stichting School & Veiligheid, 2020). Deze liggen in lijn met de resultaten uit de interviews.

- Zorg voor voldoende overzicht door het schoolplein te verdelen in zones;
- Zorg voor voldoende ruimte;
- Zorg voor voldoende uitdaging door spel- en speelmaterialen.

5.2.1 Antwoord

De ruimtelijke invullingen die belangrijk zijn voor een goede sociale veiligheid blijken uit dit onderzoek beperkt te zijn. Uit de literatuur blijkt namelijk dat sociale veiligheid vaak verbeterd wordt door beleid, er wordt niet gekeken naar de onderwijshuisvesting. Om antwoord te geven op deze deelvraag zijn de volgende ruimtelijke invullingen te noemen om bij te dragen aan sociale veiligheid:

- Zichtbaarheid/openheid door glas en het voorkomen van dode hoekjes;
- Voldoende ruimte;
- Kringopstelling;
- Verschillende werkplekken en -ruimten;
- Verschillende spel- en speelmaterialen.

Of deze ruimtelijke invullingen daadwerkelijk bijdragen aan een betere sociale veiligheid is niet met alle zekerheid te zeggen doordat er weinig literatuur te vinden is en weinig experts die openstonden voor een gesprek. Op basis van de resultaten die wel gevonden zijn, zijn dit de ruimtelijke invullingen die genoemd kunnen worden. De respondenten voor deze deelvraag kunnen ook niet aangeven wanneer er sprake is van voldoende ruimte. In paragraaf drie wordt dit verder onderzocht.

5.3 “Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel goed onderwijs?”

Zoals is beschreven in het theoretisch kader heeft een te hoge werkdruk een direct verband met de kwaliteit van het onderwijs. De respondenten (De Jonge, Dekker, Mulder en Mostert) geven aan dat de werkdruk verlaagd kan worden door Kleinere klassen;

- Extra handen in de klas;
- Inclusie;
- Meer groen in de school.

De Rijksoverheid sluit hierbij aan en voegt het gebruik van ICT of digitale leermiddelen toe aan dit rijtje (Rijksoverheid, sd) (Rijksoverheid, 2018). Inclusie en meer groen worden respectievelijk in paragraaf 5.4 en 5.6 behandeld. Wel is het interessant om te weten dat deze factoren ook van invloed zijn op een lagere werkdruk.

Klassengrootte

Aan de respondenten is gevraagd welke klassengrootte volgens hen goed is om aan te houden. Hieruit blijkt dat er meestal klassen rond de 25 leerlingen aangehouden worden als richtlijn maar dat dit vaak groter wordt. De meningen verschillen over de vraag of de klassengrootte kleiner gemaakt moet worden. De Jonge en Dekker geven aan dat klassen beter iets groter kunnen zijn met meer extra handen in de klas wat de werkdruk verlaagt terwijl Mulder aangeeft dat kleinere klassen beter zijn doordat je minder kinderen individuele aandacht hoeft te geven (persoonlijke communicatie, 16 mei 2022; 10 mei 2022; 25 mei 2022, bijlagen 4.2; 4.1; 2.2).

Uit onderzoek van Blatchford en Russel blijkt dat er geen optimale klassengrootte bestaat. Wel is er volgens hen een lineair verband: kleiner is beter (Blatchford & Russel, 2020). Daarnaast komt er in de literatuur naar voren dat er aan kleinere klassen meer voordelen zitten dan alleen het verlagen van de werkdruk. Zo helpen kleinere klassen ook mee aan een schonere lucht in het lokaal waardoor er wordt gezorgd voor een betere gezondheid (Pullen, 2022). De SER stelt dat kleinere klassen ook bijdragen aan kansengelijkheid (Voorwinden, 2021) en zoals in het theoretisch kader is aangegeven leidt klassenverkleining tot maximaal 21 leerlingen tot de meest forse leerwinst (Centraal Planbureau, 2020).

Op basis van deze resultaten lijkt een kleinere klassengrootte (21 leerlingen) een betere optie dan grotere klassen. Voor kleinere klassen is het ruimtelijk gezien nodig dat er meer klaslokalen zijn, in bestaande bouw is dit soms een lastige opgave doordat hier maar een bepaald aantal ruimten zijn. Mulder geeft aan dat er bij hen wordt gekeken om ruimten als de bibliotheek of speelzaal op te geven om daar klaslokalen van te maken (persoonlijke communicatie, 25 mei 2022, bijlage 2.2).

Ruimtenorm

Het hebben van voldoende ruimte is al een aantal keer naar voren gekomen. Ook is er voldoende ruimte nodig om de kleinere klassen te realiseren. Uit de interviews komt geen duidelijk antwoord naar voren over wat voldoende ruimte is of welke ruimtenorm aangehouden zou moeten worden. Wel geeft onder andere De Jonge aan dat meer vierkante meters altijd fijn meegenomen zijn (persoonlijke communicatie, 16 mei 2022, bijlage 4.2). Daarnaast stelt Krol dat de huidige ruimtenorm niet meer toereikend is (persoonlijke communicatie, 24 mei 2022, bijlage 2.3).

Zoals in het theoretisch kader is aangegeven zou de ruimtenorm volgens De Moel zeker 2 tot 2,5 keer groter moeten zijn dan de huidige ruimtenorm van 3,5 m² Bruto Vloeroppervlak (BVO) per leerling (Rijksoverheid, sd). Verder wordt er in de literatuur weinig gezegd over de grootte van de ruimtenorm en kan er dus geen goed onderbouwde conclusie getrokken worden.

Volgens Pötz moet de ruimtenorm voor het schoolplein ook 1,5 keer zo groot worden als de huidige norm (persoonlijke communicatie, 17 maart 2022). Er komen wisselende antwoorden naar voren over wat de huidige norm is voor het schoolplein. Zo geeft Nijha aan dat de norm 3 m² meter per leerling is met een minimum van 300 m² (Nijha, sd), terwijl de VNG aangeeft dat gemeenten zelf een norm mogen vaststellen (VNG). Volgens het Kwaliteitskader Onderwijsruimte moet er minimaal 5 m² speelterrein per kind zijn (Ruimte-OK, 2021).

Digitale middelen

Voor de digitale middelen is het belangrijk om voldoende ruimte te hebben om deze middelen veilig op te kunnen bergen (B. de Jonge, persoonlijke communicatie, 16 mei 2022, bijlage 4.2).

5.3.1 Antwoord

De ruimtelijke invullingen die genoemd kunnen worden voor goed onderwijs kunnen onderverdeeld worden in drie factoren namelijk; klassengrootte, ruimtenorm en digitale middelen. Op basis van deze drie factoren kunnen de volgende ruimtelijke invullingen genoemd worden:

- Voldoende klaslokalen;
- Grotere ruimtenorm;
- Voldoende bergruimtes.

Het aantal klaslokalen hangt af van het aantal klassen en leerlingen en zal per school verschillen. De grootte van de ruimtenorm kan op basis van dit onderzoek niet met een goede onderbouwing vastgesteld worden. Wel is het duidelijk geworden dat deze groter moet zijn dan de huidige norm. Het aantal bergruimte zal ook afhangen van de grootte van de school en het aantal leerlingen waarvoor digitale middelen ter beschikking moeten staan.

5.4: “Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel inclusie?”

Dekker en De Jonge, beide directeur van hun school, beschrijven inclusief onderwijs als onderwijs waarbij alle kinderen naar de school in de eigen wijk kunnen ongeacht achtergrond, cultuur of beperking/hulpvraag uit één van de vier clusters. Deze definitie komt overeen met wat er beschreven staat in het theoretisch kader. Wanneer er echter gekeken wordt naar welke ruimtelijke invullingen er toegepast zijn, worden er voornamelijk aanpassingen gedaan voor kinderen met een hulpvraag uit één van de vier clusters en wordt er ruimtelijk gezien weinig gedaan voor kinderen met een andere achtergrond of cultuur (persoonlijke communicatie, 10 mei 2022; 16 mei 2022, bijlage 4.1-4.2).

De vier clusters zijn (Rijksoverheid, sd):

- Cluster één: blind of slechtziend;
- Cluster twee: doof of slechthorend;
- Cluster drie: lichamelijk gehandicapt of verstandelijk gehandicapt of langdurig ziek;
- Cluster vier: psychische stoornissen en gedragsproblemen.

Juliana geeft echter aan dat inclusiviteit niet alleen gaat over toegankelijkheid voor mensen met een beperking maar ook juist over leeftijd, man/vrouw, rijk/arm etc. Iedereen moet zich welkom en thuis voelen. Om hiervoor te zorgen is het belangrijk dat er goed gekeken wordt naar wie het gebouw gaan gebruiken en waarbij zij zich prettig voelen, dit verschilt per wijk. Ook vertelt Juliana dat er vooral rekening gehouden moet worden met de extreem, op deze manier wordt er automatisch ook rekening gehouden met het gemiddelde (persoonlijke communicatie, 13 mei 2022, bijlage 4.3).

Toegankelijkheid

Volgens Juliana wordt er juist op het gebied van toegankelijkheid al veel gedaan (persoonlijke communicatie, 13 mei 2022, bijlage 4.3). Zo zijn er voor toegankelijkheid allerlei richtlijnen opgesteld zoals de NLKT criteria (Nederlands Keurmerk voor Toegankelijkheid, 2020). Het SamenSpeelNetwerk geeft criteria voor een toegankelijke speelplek welke toegepast kunnen worden op een schoolplein (SamenSpeelNetwerk, sd). Daarnaast worden er ook eisen gesteld aan toegankelijkheid in het Bouwbesluit. Salma Belmoussa, stadssocioloog, geeft echter aan dat deze eisen niet voldoen aan het VN-verdrag dat is getekend (Bouwstenen, 2022). Ditzelfde kwam naar voren in een netwerkbijeenkomst van ECIO (Ecio, 2022).

Naast deze criteria geven Dekker en De Jonge de volgende ruimtelijke invullingen voor kinderen met een hulpvraag uit één van de vier clusters (persoonlijke communicatie, 10 mei 2022; 16 mei 2022, bijlage 4.1-4.2):

- Weinig kleuren, de kleuren die er zijn moeten kinderen helpen met het verplaatsen door het gebouw heen. Zo kunnen trappen bijvoorbeeld een andere kleur krijgen dan de vloer.
- Een goede akoestiek in het hele gebouw, niet alleen in de gymzaal of praktijklokalen, door onder andere geluiddempende materialen.
- Er is een lift aanwezig en er zijn geen drempels. Wanneer deze er wel zijn moeten er hellingbanen aanwezig zijn die zelfstandig gebruikt kunnen worden.
- Er is een centraal mindervalide toilet (miva).
- Er is voldoende ruimte voor kinderen in een rolstoel om te bewegen (minimaal 67 m2 voor een klaslokaal).

Naast toegankelijkheid moet er dus gekeken worden naar hoe ervoor gezorgd kan worden dat iedereen zich welkom en thuis kan voelen. Een uitnodigende onderwijshuisvesting draagt hieraan bij (Verkerk, 2016) (Gemeente Horst aan de Maas, 2020) (persoonlijke communicatie, 7 april 2022). Juliana geeft een aantal ruimtelijke aandachtspunten om de huisvesting uitnodigend te maken (persoonlijke communicatie, 4 mei 2022):

- Het gebouw en de omgeving met elkaar verbinden;
- Zorg voor openheid en transparantie in het gebouw;
- Zorg voor voldoende zit- en verblijfplekken;
- Goede toegankelijkheid voor iedereen.

Voldoende zit- en verblijfplekken

Het hebben van voldoende zit- en verblijfplaatsen wordt ook genoemd door Dekker en De Jonge. Het is volgens hen belangrijk dat deze ruimtes multifunctioneel te gebruiken zijn in verband met het aantal vierkante meters dat beschikbaar is in een school. Deze ruimtes kunnen goed gebruikt worden voor kinderen die extra begeleiding of ondersteuning nodig hebben (persoonlijke communicatie, 10 mei 2022; 16 mei 2022, bijlage 4.1-4.2). Juliana voegt hier nog aan toe dat de zitplekken een grote ruimte goed kunnen opdelen waardoor een verlegen kind of een kind dat minder goed tegen prikkels kan, ook fijn door deze ruimte kan lopen doordat deze van plek naar plek kan lopen (persoonlijke communicatie, 13 mei 2022, bijlage 4.3).

Schoolplein

Naast de binnenkant van de school moet het schoolplein ook inclusief zijn. De Jonge geeft aan dat er op het schoolplein ruimte moet zijn voor actief spel, passief spel en uitrusten. Daarnaast moet het plein rolstoeltoegankelijk zijn, hiervoor zijn de volgende ruimtelijke invullingen toegepast (persoonlijke communicatie, 16 mei 2022, bijlage 4.2):

- Hellingen en heuvels in plaats van trappen;
- Opening in de zandbakrand;
- Rolstoeltoegankelijke glijbaan;
- Berijdbare ondergrond.

Zoals hierboven al genoemd geeft het SamenSpeelNetwerk criteria voor een inclusieve speelplek. Volgens hen moet de 100-70-50-regel aangehouden worden. Dit betekent dat iedereen 100% welkom is, 70% van de speelaanleidingen zijn bereikbaar voor iedereen en 50% van de speelaanleidingen zijn bespeelbaar voor ieder kind (SamenSpeelNetwerk, sd). Hiervoor moet er dus nagedacht worden over routes, ondergronden en de soort speelaanleidingen.

De rijke schooldag

Op de rijke schooldag moet ook iedereen welkom kunnen zijn. Zo geven alle respondenten (Dekker, De Jonge en Juliana) aan dat een eventueel naschools aanbod gratis moet zijn zodat ook kinderen met minder financiële middelen mee kunnen doen. Ruimtelijke gezien wordt er gesteld dat er voldoende ruimtes moeten zijn die multifunctioneel gebruikt kunnen worden, bij Dekker en De Jonge was dit al het geval. Verder is voornamelijk bergruimte belangrijk om de spullen voor de rijke schooldag in op te bergen (T. Dekker; B. de Jonge, persoonlijke communicatie, 10 mei 2022; 16 mei 2022, bijlage 4.1-4.2).

5.4.1 Antwoord

Op basis van dit onderzoek kan er voor een deel antwoord gegeven worden op de deelvraag. Uit het onderzoek blijken namelijk ruimtelijke invullingen die voornamelijk bedoeld zijn voor de toegankelijkheid en voor kinderen met een hulpvraag uit één van de vier clusters. Voor overige aspecten van inclusie zoals achtergrond of cultuur blijken uit dit onderzoek geen specifieke ruimtelijke invullingen. Wat op het punt van beleid belangrijk is, is dat er goed gekeken wordt naar de gebruikers en wanneer zij zich welkom voelen. Dit verschilt per buurt of wijk.

De ruimtelijke invullingen die wel genoemd kunnen worden voor inclusief onderwijs zijn:

- Weinig kleur en kleur gebruiken om iets aan te geven;
- Goede akoestiek door onder andere geluiddempende wanden en plafonds;
- Lift;

- Mindervalide toilet;
- Verschillende soorten werkplekken en -ruimten;
- Voldoende ruimte;
- Berijdbare ondergrond op het schoolplein;
- Voldoende bergruimte.

Voldoende ruimte in het kader van inclusie is wanneer een rolstoelgebruiker een ruimte net zo kan gebruiken als een ander persoon. Voor het klaslokaal geldt dat deze minimaal 67 m² moet zijn.

5.5 “Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel vitale steden en dorpen?”

Meerdere maatschappelijke functies in één gebouw hebben volgens de respondenten positieve effecten. Meerum Terwogt, senior medewerker bij NJi, stelt dat de basisschool goed gebruikt kan worden als ontmoetingsplek doordat deze locatie vaak al bezocht wordt (persoonlijke communicatie, 2 juni 2022). Holkers en De Kogel geven echter aan dat dit niet zo eenvoudig is om te realiseren (persoonlijke communicatie, 27 mei 2022; 30 mei 2022, bijlage 5.1-5.2).

Het faciliteren van de kinderopvang (ko) en de buitenschoolse opvang (BSO) samen met het onderwijs in één gebouw is al gebruikelijker doordat deze in dezelfde keten zitten. Ook het gebruik van de gymzaal na schooltijd wordt al vaak gerealiseerd doordat dit redelijk eenvoudig te bereiken is. Wanneer de gymzaal afgesloten kan worden van de school en een eigen ingang heeft, kan de gymzaal al zelfstandig gebruikt worden. Daarnaast kan er gedacht worden aan het aanschaffen van (professionele) materialen, bijbehorende bergruimte en het realiseren van een kantine (A. Holkers; R. de Kogel, persoonlijke communicatie, 27 mei 2022; 30 mei 2022, bijlage 5.1-5.2) (Bouwstenen, 2022).

Ruimtelijk gezien is de onderwijshuisvesting van het primair onderwijs lastig te gebruiken voor een brede wijkfunctie doordat er in de klaslokalen bijvoorbeeld kindermeubilair staat en er allerlei werkstukjes hangen (A. Holkers, persoonlijke communicatie, 27 mei 2022, bijlage 5.1). De algemene ruimtes zouden wel gebruikt kunnen worden voor andere functies wanneer deze met faciliteiten als een keuken en toileteenheid worden gesitueerd. Volgens De Kogel liggen deze algemene ruimtes echter vaak centraal gelegen in het gebouw en niet bij de voordeur. De belangen van een school om een centrale algemene ruimte te hebben gaan dus al tegen de praktische uitvoerbaarheid van een brede wijkfunctie in (persoonlijke communicatie, 30 mei 2022, bijlage 5.2).

Hoe de onderwijshuisvesting ruimtelijk ingevuld moet worden hangt ook af van de maatschappelijke functie die in het gebouw komt. De Kogel geeft aan dat de onderwijshuisvesting allereerst goed afgestemd moet worden op de school, daarna kan er gekeken worden welke maatschappelijke functie in het schoolgebouw past ook lettend op de leefstijlen en behoeften die er in de wijk zijn en in de toekomst gaan komen (persoonlijke communicatie, 30 mei 2022, bijlage 5.2).

De onderwijshuisvesting kan ook bijdragen aan de wijkfunctie door bijvoorbeeld een watertappunt op het schoolplein te plaatsen (A. Mulder; W. Krol, persoonlijke communicatie, 25 mei 2022; 24 mei 2022, bijlage 2.2-2.3) of het schoolplein als een groene huiskamer voor de buurt te maken (I. Mostert, persoonlijke communicatie, 27 mei 2022, bijlage 6.1).

Ruimtelijke invullingen die altijd toegepast kunnen worden voor een brede wijkfunctie zijn (A. Holkers; R. de Kogel, persoonlijke communicatie, 27 mei 2022; 30 mei 2022, bijlage 5.1-5.2):

- Een centrale ligging in de wijk;
- Goede toegankelijkheid van het gebouw;
- Veilige omgeving voor kinderen en ouderen ter voet;

- Open karakter/uitnodigend.

5.5.1 Antwoord

Welke ruimtelijke invullingen gegeven kunnen worden voor de brede wijkfunctie hangt af van verschillende factoren waardoor er geen volledig antwoord gegeven kan worden. Wat wel zeker is, is dat elke onderwijshuisvesting moet voldoen aan een centrale ligging, goede toegankelijkheid, een veilige omgeving en een open karakter om de mogelijkheid te hebben tot een bredere wijkfunctie. Daarnaast zouden openbare ruimtes met bijbehorende faciliteiten bij de voordeur moeten liggen. Overige invullingen kunnen op basis van dit onderzoek niet met zekerheid worden vastgesteld.

5.6 “Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel duurzaamheid?”

Zoals in het theoretisch kader is benoemd wordt duurzaamheid voor dit onderzoek onderverdeeld in de energietransitie, circulariteit en de energiebesparingsplicht. Voor deze deelvraag worden hier ook de begrippen biodiversiteit en klimaatadaptatie onderzocht.

5.6.1 Energietransitie

Zoals in het theoretisch kader is beschreven is er een routekaart opgesteld voor de energietransitie. Wanneer bestaande bouw wordt gerenoveerd moet het gebouw volgens de routekaart worden voorzien van (PO-raad, VO-raad, VNG, 2020):

- Een warmtepomp (60% HT);
- Een gebalanceerde ventilatie (PvE Frisse Scholen klasse C);
- Er wordt een deel van het inbouwpakket vervangen;
- Gevels (inclusief glas) en daken worden na-geïsoleerd;
- Er worden zonnepanelen toegepast op 70% van het dakoppervlak.

Daarnaast is het voor nieuwbouw belangrijk dat er gebouwd gaat worden voor de eindnorm; ENG en Fris.

ENG

Voor een Energie Neutraal Gebouw (ENG) wordt er energie gebruikt uit hernieuwbare bronnen zoals de zon, water of de wind (Laride, sd). Zowel De Jonge als Mostert geven aan dat zonnepanelen een goede optie zijn om deze energie op te wekken. Mostert vertelt zelfs dat dit in samenwerking met de buurt kan gebeuren zodat de buurt nog meer betrokken raakt bij de school (persoonlijke communicatie, 26 mei 2022; 27 mei 2022, bijlage 4.2; 6.1).

In gesprekken met Laride en HEVO wordt er aangegeven dat het ontwerpen via het PvE Frisse Scholen ook bijdraagt aan ENG (persoonlijke communicatie, beide op 6 mei 2022).

Fris

Zoals in de resultaten voor deelvraag één is benoemd bestaat het PvE Frisse Scholen uit technische richtlijnen waardoor deze buiten beschouwing worden gelaten in dit onderzoek. De meningen verschillen over welke klasse aangehouden moeten worden uit het PvE Frisse Scholen. Dit wordt verder niet meegenomen in dit onderzoek maar is wel interessant voor de stakeholders om te weten. Van de Sande, projectmanager bij Laride, noemt net als diverse online bronnen klasse B (persoonlijke communicatie, 6 mei 2022). HEVO heeft een matrix ontworpen waarbij er per onderwerp aan wordt gegeven welke klasse wordt aanbevolen, dit verschilt dus per onderwerp (persoonlijke communicatie, 6 mei 2022). Ook het kwaliteitskader onderwijshuisvesting van Ruimte-OK geeft een aanbeveling voor de juiste klasse welke ook verschilt per onderwerp (Ruimte-OK, 2021).

5.6.2 Circulariteit

Van Munster, specialist duurzaam bouwen bij DGMR, geeft aan dat er in de indeling van de onderwijshuisvesting weinig gedaan kan worden met betrekking op circulariteit. Circulair bouwen zit

meer in het materiaalgebruik en de losmaakbaarheid daarvan. De belangrijkste onderdelen van circulariteit zijn volgens Van Munster (persoonlijke communicatie, 9 juni 2022, bijlage 6.2):

- Losmaakbaarheid;
- Biobased materialen;
- MPG (Milieu Prestatie Gebouwen).

Tijdens een bijeenkomst bij De Avenir in Eindhoven werd als tip meegegeven om tijdens de bouw een boodschappenlijstje in de markt uit te zetten voor grondstoffen die uit de sloop van andere gebouwen gehaald konden worden (persoonlijke communicatie, 6 april 2022). Van Munster geeft echter aan dat dit lastiger is dan je zou willen doordat grondstoffen niet zomaar overgenomen mogen worden (persoonlijke communicatie, 9 juni 2022, bijlage 6.2).

5.6.3 Energiebesparingsplicht

Onder de maatregelen die een terugverdientijd hebben van vijf jaar valt bijvoorbeeld het plaatsen van ledverlichting (J. van de Sande, persoonlijke communicatie, 6 mei 2022). De maatregelen hebben betrekking op (Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, 2019):

- Het isoleren van de gebouwschil (spouwmuren);
- Het goed ventileren van ruimtes;
- Isolatie rond leidingen en appendages;
- Het in werking hebben van ruimte- of buitenverlichtingsinstallaties.

5.6.4 Klimaatadaptatie en biodiversiteit

De ruimtelijke invullingen voor klimaatadaptatie en biodiversiteit helpen om het schoolgebouw te beschermen tegen het veranderende klimaat zoals extreme regenbuien, hittegolven of langere droge perioden (Rijksoverheid, sd).

De meest genoemde ruimtelijke invulling onder de respondenten en overige bronnen is het hebben van voldoende groen, zowel op het schoolplein als op de gevels en daken (persoonlijke communicatie). Pötz vertelt dat een groene gevel niet alleen belangrijk is voor klimaatadaptatie maar dat er ook gemakkelijk nestplaatsen geplaatst kunnen worden die de biodiversiteit bevorderen. Pötz noemt verder dat er naast een groen dak ook een groenblauw dak gerealiseerd kan worden waarbij het dak (voor een deel) regenwater opvangt welke gebruikt kan worden voor het doorspoelen van de toiletten of het sproeien van de planten op het schoolplein (persoonlijke communicatie, 10 mei 2022).

Vanuit de interviews met Mostert en Pötz worden de volgende ruimtelijke invullingen genoemd voor een goede klimaatadaptatie (persoonlijke communicatie, 27 mei 2022; 25 mei 2022, bijlage 6.1; 6.3):

- Weinig verharding en gebruik maken van half-verharding en open bestrating;
- Verschillende soorten ondergronden;
- Grote diversiteit aan beplanting (inheemse soorten);
- Diverse bomen voor schaduw;
- Groene gevels en dak;
- Voldoende faunavoorzieningen zoals insectenhotels en vogelvoorzieningen;
- Hemelwater afkoppelen en water integreren op het schoolplein;
- Wadi's;
- Amfitheaters of verdiepte gebieden voor waterberging.

Wanneer er voldoende groen en/of diversiteit is komt niet duidelijk naar voren vanuit de interviews of literatuur. Hier kan dus geen onderbouwde uitspraak over gedaan worden.

In de literatuur zijn veel ruimtelijke invullingen te vinden die betrekking hebben op klimaatadaptatie en/of biodiversiteit. Zo noemt GroenBlauwe Schoolpleinen een aantal algemene aandachtspunten welke aansluiten op de hierboven genoemde invullingen (bijlage 6.4).

In bijlage 6.5 zijn er vanuit de literatuur ruimtelijke invullingen beschreven die zorgen voor een hittebestendig gebouw. Deze sluiten veelal aan op de ruimtelijke invullingen zoals hierboven genoemd. Extra wordt genoemd dat er met de situering van het gebouw ook voor schaduw gezorgd kan worden en dat er met het gebruik van glas gelet moet worden op de weerkaatsing van het zonlicht.

In bijlage 6.6 zijn er vanuit de literatuur ruimtelijke invullingen beschreven die zorgen voor een regenbestendig gebouw. Hier worden geen nieuwe ruimtelijke invullingen genoemd dan hierboven beschreven. Wel bevestigt dit dat deze ruimtelijke invullingen daadwerkelijk bijdragen aan de regenbestendigheid en klimaatadaptatie.

5.6.5 Antwoord

Duurzaamheid wordt in dit onderzoek dus verdeeld in verschillende begrippen. Vanuit deze begrippen komen verschillende ruimtelijke invullingen naar voren die allemaal genoemd kunnen worden voor het doel duurzaamheid. Om echter een specifiek antwoord te kunnen geven op deze deelvraag zullen hieronder de ruimtelijke invullingen worden beschreven die het meest naar voren komen en dus naar waarschijnlijkheid het beste genoemd kunnen worden voor het verbeteren van de duurzaamheid:

- Gevels, daken en spouwmuren (na)isoleren;
- Zonnepanelen en andere natuurlijke energiebronnen gebruiken;
- Ventilatiesystemen;
- Groene daken, gevels en schoolpleinen;
 - o Half-verharding en/of open bestrating;
 - o Verschillende beplanting en bomen;
- Hemelwater afkoppelen;
- Water integreren op het schoolplein.

Hoofdstuk 6 Analyse en conclusies

In dit hoofdstuk zullen de resultaten uit hoofdstuk vijf geanalyseerd worden. Op basis van deze analyse zal er een antwoord worden gegeven op de centrale onderzoeksvraag van dit rapport en zullen er aanbevelingen gedaan worden aan Bouwstenen.

6.1 Analyse

Uit hoofdstuk vijf blijken verschillende ruimtelijke invullingen voor elk van de ambities. Hieronder zal er per deelvraag geanalyseerd worden welke ruimtelijke invullingen meerdere ambities dienen. Daarna zal er geanalyseerd worden waar zich juist tegenstrijdigheden vertonen en waar dus een afweging gemaakt moet worden tussen verschillende ambities.

In de tabellen wordt er gewerkt met X en /.

X betekent dat de ruimtelijke invulling genoemd wordt in de resultaten van dat doel.

/ betekent dat de ruimtelijke invulling niet genoemd wordt maar wel van belang is voor dat doel.

6.1.1 “Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel gezondheid?”

In tabel 5 is overzichtelijk weergegeven welke ruimtelijke invullingen voor het doel gezondheid ook andere ambities dienen. Uit deze analyse blijkt dat de ruimtelijke invullingen voor gezondheid de meeste overeenkomsten heeft met die van het doel duurzaamheid.

	Gezondheid	Sociale veiligheid	Goed onderwijs	Inclusie	Vitale steden en dorpen	Duurzaamheid
Voldoende ruimte	X	X	X	X	/	/
Watertappunt	X				X	
Ventilatiesysteem	X					X
Voldoende groen	X	/	X			X
Makkelijk schoon te houden oppervlakten	X					

Tabel 5 Analyse ruimtelijke invullingen deelvraag één

Het hebben van voldoende ruimte wordt genoemd door (bijna) alle ambities. Vitale steden en dorpen en duurzaamheid noemen dit niet specifiek maar er kan beargumenteerd worden dat voldoende ruimte ook van belang is voor deze ambities. Er moet namelijk wel voldoende ruimte zijn wanneer er een extra maatschappelijke functie in het gebouw trekt of juist voor het plaatsen van de diversiteit aan groen.

Een andere ruimtelijke invulling die veel van de ambities dient is het hebben van voldoende groen. Logischerwijs is dit belangrijk voor de gezondheid en duurzaamheid, maar dit wordt ook genoemd voor het realiseren van goed onderwijs. Daarnaast kan er voor het realiseren van sociale veiligheid gebruik worden gemaakt van struikjes of grote planten waarvoor er dus ook voldoende groen moet zijn.

6.1.2 “Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel sociale veiligheid?”

In tabel 6 is overzichtelijk weergegeven welke ruimtelijke invullingen voor het doel sociale veiligheid ook andere ambities dienen. Uit deze analyse blijkt dat de ruimtelijke invullingen voor sociale veiligheid met meerdere andere ambities veel overeenkomsten heeft. Sociale veiligheid is goed te combineren met gezondheid, inclusie en vitale steden.

	Gezondheid	Sociale veiligheid	Goed onderwijs	Inclusie	Vitale steden en dorpen	Duurzaamheid
Open ontwerp/openheid		X		X	X	
Geen dode hoekjes	/	X				
Zichtbaarheid door glas en/of groen	/	X				
Voldoende ruimte	X	X	X	X	/	/
Kringopstelling		X				
Verschillende soorten werkplekken		X		X	/	
Voldoende speelmateriaal	X	X		/	X	

Tabel 6 Analyse ruimtelijke invullingen deelvraag twee

Ruimtelijke invullingen die onder andere meerdere ambities dienen zijn het realiseren van openheid, verschillende soorten werkplekken en -ruimten, het hebben van voldoende speelmateriaal en voldoende ruimte. Voldoende ruimte is echter al behandeld bij deelvraag één.

Openheid is, zoals te zien is, belangrijk voor de sociale veiligheid, inclusie en vitale steden en dorpen.

Het hebben van verschillende soorten werkplekken en -ruimten is genoemd door sociale veiligheid en inclusie. Er kan echter ook beargumenteerd worden dat dit belangrijk is voor het doel vitale steden en dorpen. Uit de resultaten van deelvraag vier blijkt namelijk dat het hebben van verschillende soorten plekken bijdraagt aan een uitnodigende uitstraling. Voor vitale steden en dorpen is de uitnodigende uitstraling ook van belang waardoor het hebben van verschillende soorten plekken ook deze ambitie dient.

Als laatste is ook het hebben van voldoende speelmateriaal van belang voor verschillende ambities zoals gezondheid, sociale veiligheid en vitale steden en dorpen (voldoende materiaal voor verenigingen in de gymzaal). Naast deze ambities kan er ook gezegd worden dat voldoende speelmateriaal belangrijk is voor inclusie. Voor inclusie moet er namelijk zowel actief als passief spel mogelijk zijn waar dus verschillend speelmateriaal voor nodig is. Daarnaast moet er ook voldoende speelmateriaal zijn om te voldoen aan de 100-70-50-regel van het SamenSpeelNetwerk.

6.1.3 "Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel goed onderwijs?"

In tabel 7 is overzichtelijk weergegeven welke ruimtelijke invullingen voor het doel goed onderwijs ook andere ambities dienen.

	Gezondheid	Sociale veiligheid	Goed onderwijs	Inclusie	Vitale steden en dorpen	Duurzaamheid
Voldoende ruimte	X	X	X	X	/	/
Voldoende bergruimte			X	X	X	
Grotere ruimtenorm			X			

Tabel 7 Analyse ruimtelijke invullingen deelvraag drie

Het hebben van voldoende ruimte is beschreven bij deelvraag één en zal hier niet nogmaals behandeld worden. Verder wordt voor goed onderwijs het hebben van voldoende bergruimte genoemd. Dit is ook belangrijk voor inclusiviteit zodat alle materialen voor de rijke schooldag

opgeborgen kunnen worden, en voor vitale steden en dorpen zodat alle materialen die extra nodig zijn voor verenigingen opgeborgen kunnen worden.

6.1.4 “Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel inclusie?”

In tabel 8 is overzichtelijk weergegeven welke ruimtelijke invullingen voor het doel inclusie ook andere ambities dienen. Uit deze analyse blijkt dat de ruimtelijke invullingen voor inclusie de meeste overeenkomsten vertonen met het doel gezondheid en vitale steden en dorpen.

	Gezondheid	Sociale veiligheid	Goed onderwijs	Inclusie	Vitale steden en dorpen	Duurzaamheid
Weinig kleur	X			X		
Goede akoestiek	/			X		
Lift				X		
Miva				X		
Voldoende ruimte	X	X	X	X	/	/
Voldoende zit- en verblijfplekken		X		X	/	
Berijdbare ondergrond				X		
Voldoende bergruimte			X	X	X	

Tabel 8 Analyse ruimtelijke invullingen deelvraag vier

Ook de ruimtelijke invullingen voor inclusie dienen vaak meerdere ambities. De ruimtelijke invullingen die de meeste ambities dienen, zoals voldoende ruimte, zit- en verblijfplekken en bergruimte zijn al beschreven bij de deelvragen hiervoor en zullen dus niet nogmaals behandeld worden.

Overige ruimtelijke invullingen die twee ambities dienen zijn bijvoorbeeld het hebben van weinig kleur en een goede akoestiek. Naast dat een goede akoestiek extra belangrijk is voor kinderen die slechthorend zijn of niet goed tegen prikkels kunnen, is akoestiek ook een factor voor een gezond binnenklimaat en dus gezondheid. Het hebben van weinig kleur wordt niet zo genoemd bij gezondheid, wel bleek uit het onderzoek dat bepaalde kleuren de temperatuurbeleving kunnen beïnvloeden waardoor de keuze van kleur ook belangrijk is voor gezondheid.

6.1.5 “Welke ruimtelijke invullingen kunnen er genoemd worden op basis van het doel vitale steden en dorpen?”

In tabel 9 is overzichtelijk weergegeven welke ruimtelijke invullingen voor het doel vitale steden en dorpen ook andere ambities dienen. Uit deze analyse blijkt dat de meeste overeenkomsten te vinden zijn met het doel inclusie.

	Gezondheid	Sociale veiligheid	Goed onderwijs	Inclusie	Vitale steden en dorpen	Duurzaamheid
Algemene ruimtes met faciliteiten					X	
Algemene ruimtes bij voordeur					X	
Centrale ligging				/	X	
Goede toegankelijkheid				X	X	
Veilige omgeving		X			X	

Open karakter/uitnodigend		X		X	X	
---------------------------	--	---	--	---	---	--

Tabel 9 Analyse ruimtelijke invullingen deelvraag vijf

Verder blijkt uit bovenstaande analyse dat de ruimtelijke invullingen voor vitale steden en dorpen relatief weinig overige ambities dienen. Zo is goede toegankelijkheid voor zowel inclusie als vitale steden en dorpen van belang net als een centrale ligging. De centrale ligging wordt niet expliciet genoemd in de resultaten van inclusie maar een centrale ligging zorgt logischerwijs wel voor een goede bereikbaarheid voor alle kinderen in de wijk waardoor dit bijdraagt aan inclusiviteit.

6.1.6 "Welke ruimtelijke invullingen kunnen genoemd worden op basis van het doel duurzaamheid?"

In tabel 10 is overzichtelijk weergegeven welke ruimtelijke invullingen voor het doel duurzaamheid ook andere ambities dienen. Uit deze analyse komt naar voren dat de ruimtelijke invullingen voor duurzaamheid de meeste overeenkomsten heeft met die van gezondheid.

	Gezondheid	Sociale veiligheid	Goed onderwijs	Inclusie	Vitale steden en dorpen	Duurzaamheid
Ventilatie(systeem)	X					X
Isoleren gevels en daken	/					X
Zonnepanelen					/	X
Groenblauw schoolplein	/	/		/	X	X
Groene gevels en daken	/					X
Hemelwater afkoppelen						X

Tabel 10 Analyse ruimtelijke invullingen deelvraag zes

Het realiseren van een groenblauw schoolplein dient bijna alle ambities. Deze ruimtelijke invullingen wordt echter bijna niet genoemd in de resultaten van andere deelvragen, toch kan er vaak gezegd worden dat een groenblauw schoolplein ook deze andere ambities dient.

Zo blijkt uit de resultaten van gezondheid dat directe deuren naar buiten het bewegend lesgeven en het betrekken van de natuur in de les kan stimuleren. Hiervoor is het wel nodig dat er een groen schoolplein aanwezig is zodat ook deze ruimtelijke invulling gerealiseerd kan worden. Daarnaast kan een moestuin die zorgt voor verse kruiden en groenten ook de gezondheid stimuleren, ook hiervoor is een groen schoolplein nodig.

Voor sociale veiligheid zijn struikjes een mogelijkheid om zichtbaarheid te creëren zonder privacy weg te nemen, een groen schoolplein helpt hierbij.

Als laatste wordt er bij inclusie genoemd dat het gebouw en de omgeving met elkaar verbonden moeten worden, dit kan ook goed gedaan worden met groen door het groen vanuit de omgeving te verbinden met het groen op het schoolplein.

Tegenstrijdigheden

In tabel 11 is overzichtelijk weergegeven tussen welke ruimtelijke invullingen en ambities zich tegenstrijdigheden bevinden.

Nr.	Doelen	Ruimtelijke invulling	Ruimtelijke invulling	Doelen
1	Sociale veiligheid, inclusie, vitale steden en dorpen	Openheid/zichtbaarheid	Verschillende werkplekken	Sociale veiligheid, inclusie, vitale steden en dorpen

2	Inclusie	Weinig kleur	Uitnodigend/open karakter	Sociale veiligheid, inclusie, vitale steden en dorpen
3	Inclusie	Berijdbare ondergrond	Verschillende soorten ondergronden/half-verharding	Duurzaamheid

Tabel 11 Analyse tegenstrijdigheden resultaten

De eerste tegenstrijdigheid laat een afweging zien tussen de openheid/zichtbaarheid die nodig is om sociale veiligheid te realiseren en de rust die een kind nodig kan hebben waardoor deze gebruikt maakt van een aparte ruimte. Voor de zichtbaarheid zou de aparte ruimte dicht bij het klaslokalen moeten liggen, hierdoor kan het echter alsnog te rumoerig zijn voor het kind. Ook kan er nagedacht worden over het gebruik van glas, het kind kan dan echter afgeleid raken door wat er achter het glas gebeurt. De gevolgen van deze keuze zijn misschien niet heel groot doordat beide ruimtelijke invullingen dezelfde drie ambities dienen, wel moet hier over nagedacht worden.

Tegenstrijdigheid twee laat een keuze zien voor de kleuren die gebruikt kunnen worden. Voor inclusie is het van belang dat er relatief weinig kleur is terwijl er voor een uitnodigend karakter vanuit gegaan kan worden dat enige mate van huiselijke kleuren hiervoor kunnen zorgen. De ruimtelijke invulling voor een uitnodigend karakter dient meerdere ambities. De vraag is echter of dit opweegt tegen de mogelijkheid van slechtzienden om te navigeren door het gebouw. In de optiek van de onderzoeker is dit niet het geval doordat er ook andere mogelijkheden zijn om een uitnodigend karakter te creëren.

De derde tegenstrijdigheid gaat over de keuze voor de ondergrond van het schoolplein. Voor inclusie is het van belang dat rolstoel gebonden kinderen ook bij de speelaanleidingen op het schoolplein kunnen komen. Voor duurzaamheid wordt er gesteld dat verschillende soorten ondergronden bijdragen aan een groen schoolplein. Hier moet dus een afweging gemaakt worden tussen de ondergronden. In de optiek van de onderzoeker hoeft dit geen groot probleem te zijn aangezien volgens de 100-70-50-regel van het SamenSpeelNetwerk maar 70% van alle speelaanleidingen bereikbaar hoeft te zijn. De overige 30% kan dus gebruikt worden voor verschillende soorten ondergronden. Wel moet hier goed op gelet worden in het ontwerp.

6.2 Conclusie

De volgende onderzoeksvraag wordt met deze resultaten en analyse beantwoord:

“Welke ruimtelijke invullingen kunnen er voor de onderwijshuisvesting van het primair onderwijs genoemd worden op basis van de ambities om de kwaliteit van het onderwijs en de onderwijshuisvesting te verhogen?”

De resultaten uit hoofdstuk vijf kunnen in principe allemaal genoemd worden om de kwaliteit van het onderwijs en de onderwijshuisvesting te verhogen. In bovenstaande analyse is echter gebleken dat een deel van de ruimtelijke invullingen een groter effect hebben op de kwaliteit doordat deze meerdere ambities dienen terwijl andere ruimtelijke invullingen een kleiner effect hebben doordat er een afweging gemaakt moet worden tussen ruimtelijke invullingen.

Dit antwoord is nog erg breed en nietszeggend. Het is echter lastig een specifiek antwoord te geven op deze onderzoeksvraag doordat er zoveel ruimtelijke invullingen genoemd kunnen worden. Om toch een poging te doen op een specifiek antwoord is het verstandig om de ruimtelijke invullingen te noemen die het meeste effect hebben op de kwaliteit van het onderwijs en de onderwijshuisvesting doordat deze meerdere ambities dienen. Op basis hiervan kunnen de volgende ruimtelijke invullingen genoemd worden op basis van de ambities om de kwaliteit van het onderwijs en de onderwijshuisvesting te verhogen:

- Voldoende ruimte;
- Voldoende groen;
- Voldoende speelmateriaal;
- Open ontwerp/openheid;
- Verschillende soorten werkplekken en -ruimten;
- Voldoende bergruimte.

6.3 Aanbevelingen Bouwstenen

Het vraagstuk dat ten grondslag ligt aan dit rapport bestaat uit een aantal factoren waaronder:

- Kwaliteit onderwijshuisvesting onder de maat;
- Alle eisen voor de onderwijshuisvesting liggen verspreid over verschillende documenten;
- Te lage vernieuwingssnelheid.

Om bij te dragen aan een oplossing voor dit vraagstuk worden er een aantal actiepunten geadviseerd aan Bouwstenen:

- Eén document met de ruimtelijke invullingen;
- Standaard eisen gebruiken;
- Duidelijke visie opstellen;
- Ontwerpen met gebruikers.

6.3.1 Eén document met de ruimtelijke invullingen

Allereerst wordt er geadviseerd om één document op te stellen met alle ruimtelijke invullingen die naar voren zijn gekomen in dit rapport. Daarbij moet vermeld worden welke doelen de ruimtelijke invullingen dienen en waar dus overeenkomsten en tegenstrijdigheden zitten. Op deze manier kunnen de stakeholders overzichtelijk zien welke ruimtelijke invullingen voor hen belangrijk zijn. Door het opstellen van één document wordt er voorkomen dat er onduidelijkheid bestaat waar de onderwijshuisvesting aan moet voldoen doordat de informatie niet meer verspreid ligt over verschillende documenten waardoor al één factor van het vraagstuk wordt weggenomen.

6.3.2 Standaard eisen gebruiken

Als tweede wordt er geadviseerd om gebruik te maken van een standaard rijtje eisen die opgenomen moet worden in het Programma van Eisen (PvE) van elke school. Er wordt aan Bouwstenen geadviseerd om het rijtje dat genoemd wordt in de conclusie (paragraaf 6.2) te gebruiken als standaard ruimtelijke invullingen doordat deze de meeste impact hebben op de kwaliteit van het onderwijs. Met deze aanbeveling wordt de factor van een te lage vernieuwingssnelheid verkleind doordat er sprake is van standaardisatie. Ook de te lage kwaliteit wordt (deels) weggenomen doordat de standaard ruimtelijke invullingen dus de grootste impact hebben op de kwaliteit van de onderwijshuisvesting.

De standaard ruimtelijke invullingen kunnen echter op basis van dit onderzoek nog niet voldoende gespecificeerd worden. Er wordt dus ook aan Bouwstenen geadviseerd om extra onderzoek te doen naar wanneer er precies sprake is van 'voldoende'.

6.3.3 Duidelijke visie opstellen en ontwerpen met gebruikers

Als derde wordt er geadviseerd om een duidelijke visie voor de onderwijshuisvesting op te stellen zodat er op basis van deze visie prioriteiten gesteld kunnen worden voor bepaalde doelen en ruimtelijke invullingen. Dit wordt aanbevolen zodat de onderwijshuisvesting zo goed mogelijk aansluit bij de school en de onderwijshuisvesting dus een zo hoog mogelijke kwaliteit kan hebben. Wat ook verschillende keren naar voren kwam was het advies om te ontwerpen met de gebruikers zoals leraren, leerlingen, ouders en buurtbewoners. Dit wordt daarom ook geadviseerd aan Bouwstenen.

Hoofdstuk 7 Implementatie

In dit hoofdstuk wordt het implementatieplan voor Bouwstenen gepresenteerd. Hierin zullen zowel de facilitaire aandachtspunten als de financiële baten en lasten worden meegenomen.

Het advies voor Bouwstenen bestaat, zoals in hoofdstuk zes is beschreven, uit:

- Het ontwikkelen van één document met de ruimtelijke invullingen;
- Het gebruiken van standaard eisen waarnaar nog verdiepend onderzoek gedaan moet worden;
- Het opstellen van een duidelijke visie op de onderwijshuisvesting;
- Het ontwerpen met de gebruikers.

7.1 Implementatieplan

Om bovenstaand advies te implementeren moeten er een aantal activiteiten worden uitgevoerd. Allereerst moet er een document worden opgesteld waarin de ruimtelijke invullingen opgenomen kunnen worden. Wanneer dit goed wordt gedaan zou dit document moeten bijdragen aan de overzichtelijkheid van de ruimtelijke invullingen en de praktische bruikbaarheid voor het werkveld.

Daarna zal het document ingevuld moeten worden met de genoemde ruimtelijke invullingen en overeenkomsten en tegenstrijdigheden. Er moet een duidelijk overzicht komen welke ruimtelijke invullingen welke ambities dienen zodat het werkveld via hun visie prioriteiten kunnen stellen aan de ruimtelijke invullingen. In het document moet ook duidelijk worden beschreven welke ruimtelijke invullingen als 'standaard' gezien moeten worden. Wanneer dit overzichtelijk gedaan wordt, wordt er verwacht dat er een duidelijke weergave ontstaat waarin de gebruiker goed zijn weg kan vinden op basis van zijn visie. Dit draagt bij aan de duidelijkheid en overzichtelijkheid voor het werkveld.

De derde activiteit is het beschrijven in het document dat er, voor gebruik van het document, een duidelijke visie geformuleerd moet worden over de onderwijshuisvesting zodat prioriteiten gesteld kunnen worden. Dit zorgt ervoor dat de juiste keuzes gemaakt worden tussen ruimtelijke invullingen en de onderwijshuisvesting het beste aansluit bij de betreffende school. Ook kan hier meegenomen worden dat er geadviseerd wordt om samen met de gebruikers te ontwerpen.

Zoals in paragraaf 2.3 Urgentie van het vraagstuk is beschreven behoren de resultaten van dit onderzoek onder het ontwikkelwerk Van Beleid naar Ruimte. De volgende activiteit welke uitgevoerd moet worden is dus het plaatsen van het document onder het ontwikkelwerk Van Beleid naar Ruimte. Dit zorgt ervoor dat het werkveld het document makkelijk terug kan vinden en Bouwstenen het document makkelijk kan delen.

Wanneer het document onder is gebracht bij het ontwikkelwerk Van Beleid naar Ruimte kan Bouwstenen beginnen met het delen van het document op haar website, via bijeenkomsten en op de Maatschappelijke Vastgoeddag 2022. Dit zorgt ervoor dat het document daadwerkelijk onder de aandacht wordt gebracht van het werkveld.

Wanneer deze activiteiten zijn uitgevoerd is de implementatie van dit advies voor Bouwstenen voltooid. Vanaf hier begint de implementatie voor het werkveld van dit document. Het werkveld moet uiteindelijk echt iets gaan doen met de resultaten van dit onderzoek.

7.1.1 Voorbereiding implementatieplan

Om dit implementatieplan uit te voeren moeten er een aantal voorbereidingen getroffen worden. Zo moet er kennis verkregen worden over hoe het document overzichtelijk weergegeven kan worden en eenvoudig te gebruiken is voor het werkveld. Daarnaast kan er, wanneer dit nodig geacht wordt, ook een programma aangeschaft worden om het document op te stellen. Dit kan natuurlijk ook met een

programma zoals bijvoorbeeld Microsoft Word gedaan worden. Daarnaast moet een medewerker van Bouwstenen aangesteld worden om verdiepend onderzoek te doen naar de standaard ruimtelijke invullingen. Dit kan Bouwstenen ook uitbesteden aan een onderzoeksplatform of als afstudeerstage aanbieden.

Door de bestaande organisatiestructuur van Bouwstenen zal De Moel een medewerker van de afdeling 'programma' of 'communicatie' vragen om te bekijken welk programma er het beste gebruikt kan worden om het document op te stellen. De aangewezen medewerker van de afdeling 'programma' zal dit document daadwerkelijk gaan opstellen.

De Moel zal zelf een onderzoeksplatform vragen of samen met een medewerker van de afdeling 'organisatie' een afstudeerstage aanbieden om de standaard ruimtelijke invullingen te onderzoeken.

Daarnaast zullen medewerkers van de afdeling 'communicatie' moeten worden geïnformeerd over de komst van het document zodat deze het document kunnen communiceren met het werkveld.

7.1.2 Realisatie van het implementatieplan

Het daadwerkelijk uitvoeren van het implementatieplan zal gedaan worden door een medewerker van de afdeling 'programma' en 'communicatie'. De medewerker 'programma' zal verantwoordelijk zijn voor het opstellen en invullen van het document zoals beschreven in het implementatieplan. Daarna komt de medewerker 'communicatie' in actie door het document te plaatsen onder het ontwikkelwerk Van Beleid naar Ruimte en het document te delen met de verschillende netwerken via de website, LinkedIn en bijeenkomsten.

Het verdiepend onderzoek naar de standaard ruimtelijke invullingen dat uitgevoerd moet worden wordt dus gedaan door een onderzoeksplatform of een student. Bij het onderzoeksplatform is het platform verantwoordelijk voor het onderzoek en zal De Moel of een aangestelde medewerker contactpersoon zijn om de voortgang bij de te houden. Wanneer dit onderzoek gedaan wordt door een student, is de student verantwoordelijk voor het onderzoek. De student staat echter onder toezicht van De Moel of een aangestelde medewerker die waar nodig meedenkt en hulp aanbiedt.

De Moel is eindverantwoordelijk voor het uitvoeren van het implementatieplan en het beoordelen van de voortgang. Waar nodig zal De Moel tussentijds bijsturen.

7.1.3 Evaluatie van het implementatieplan

De evaluatie van de implementatie van het advies zal gedaan worden door De Moel doordat zij directeur en eindverantwoordelijke is van Bouwstenen. De implementatie zal geëvalueerd worden door de vooraf opgestelde eisen zoals; overzichtelijkheid, makkelijk in gebruik, goed te plaatsen onder het ontwikkelwerk en eventuele andere eisen, te vergelijken met het eindresultaat.

De evaluatie van het eindresultaat zal uiteindelijk worden uitgevoerd door het werkveld. Het werkveld zal het document en de resultaten uiteindelijk in de praktijk gaan uitoefenen. Dit zal laten blijken of het document het werkveld daadwerkelijk helpt. Na een aantal maanden kan het werkveld hier een evaluatie over geven. Deze evaluatie zal vanuit Bouwstenen moeten komen en zal bestaan uit een enquête waarin men met een cijfer kan beoordelen hoe de bruikbaarheid van het document is.

7.2 Facilitaire aandachtspunten

Het implementatieplan is facilitair gezien niet erg ingewikkeld. Wel zijn er een aantal facilitaire aandachtspunten. Zo moet er voor de voorbereiding van het implementatieplan een programma aanwezig zijn waarmee het document gerealiseerd kan worden. Dit kan een professioneel programma zijn welke nog aangeschaft moet worden, maar kan ook een programma zoals Microsoft

Word zijn welke al in bezit is van Bouwstenen. Dit aandachtspunt is dus eenvoudig uit te voeren door Bouwstenen.

Een ander facilitair aandachtspunt is dat de website op orde is zodat het document onder het ontwikkelwerk Van Beleid naar Ruimte geplaatst kan worden. De website wordt regelmatig geüpdatet door Bouwstenen waardoor ook dit aandachtspunt eenvoudig uit te voeren is door Bouwstenen.

Het document moet gedeeld worden via diverse communicatiemiddelen. Het moet duidelijk zijn hoe en met wie het document gecommuniceerd moet worden. Dit is ook redelijk eenvoudig uit te voeren door Bouwstenen doordat er een overzicht is van de netwerken en wie hierbij zijn aangesloten. Zo weet Bouwstenen goed voor wie het document interessant is en wie er benaderd moet worden.

Als laatste aandachtspunt moet het implementatieplan afgerond zijn voor 8 december 2022, dit is wanneer de Maatschappelijke Vastgoeddag 2022 plaatsvindt. Het zou mooi zijn als het document op deze dag gepresenteerd kan worden aan het werkveld en de partners van Bouwstenen. Met dit document als input op de Maatschappelijke Vastgoeddag kunnen er voor 2023 weer nieuwe ontwikkelpunten opgesteld worden. De meeste activiteiten zullen voor 8 december 2022 uitgevoerd kunnen worden, alleen het verdiepend onderzoek is misschien nog niet afgerond op 8 december 2022. Facilitair gezien moet de tijd van de medewerkers en onderzoeksplatform of student goed ingedeeld moeten worden zodat dit mogelijk wordt.

7.3 Financiële baten en lasten

Bouwstenen wordt gefinancierd door haar partners. Elk jaar wordt er budget vrijgesteld om te werken aan het ontwikkelwerk. De lasten van dit implementatieplan zullen betaald worden van dit budget. Hoeveel het budget exact inhoudt is niet duidelijk.

7.3.1 Lasten

De lasten van dit implementatieplan voor Bouwstenen zitten voornamelijk in de personeelskosten. Voor elke activiteit kunnen er namelijk personeelskosten in rekening worden gebracht. Het is lastig in te schatten hoe hoog deze personeelskosten gaan oplopen doordat er niet met zekerheid vastgesteld kan worden hoeveel uren de werknemers bezig zijn met het uitvoeren van de activiteiten. Wel kan er een inschatting gemaakt worden dat het verdiepend onderzoek de meeste uren in beslag zal nemen.

Er kan naar de prijs-kwaliteit verhouding van een onderzoeksplatform of een student gekeken worden om te bepalen welke keuze er gemaakt wordt. Beide brengen kosten met zich mee. De kosten voor een student zullen echter onder personeelskosten vallen terwijl een onderzoeksplatform hier niet onder valt. Er is nergens duidelijk te vinden hoeveel een onderzoeksplatform kost, wel kan er logischerwijs gesteld worden dat dit meer kost dan het inschakelen van een student. De kwaliteit van een onderzoeksplatform zal echter naar waarschijnlijkheid ook hoger zijn.

Naast personeelskosten kan Bouwstenen extra kosten krijgen wanneer er wordt gekozen om een professioneel programma aan te schaffen. Wanneer Bouwstenen kiest voor het programma Microsoft Word zijn deze kosten er niet aangezien Bouwstenen dit al heeft aangeschaft.

Als laatste zijn kosten voor het op orde hebben en plaatsen van het document op de website ook nodig. Bouwstenen heeft deze kosten echter ook wanneer dit implementatieplan niet wordt uitgevoerd. Deze kosten zijn voor Bouwstenen dus niet extra. Ook kosten voor het communiceren van het document naar het werkveld via de website of LinkedIn zijn niet extra doordat deze communicatiemiddelen ook voor normale werkzaamheden worden gebruikt. Wel zijn de publicatiekosten in de nieuwsbrief of het vakblad Schoolfacilities extra doordat er een plekje voor

het document gereserveerd moet worden waar anders iets anders geschreven kon worden. Wanneer Bouwstenen het document fysiek in handen wil hebben zijn eventuele printkosten ook in rekening te brengen.

Kosten die niet direct verbonden zijn met de implementatie van dit advies maar waar wel rekening mee gehouden moet worden zijn de kosten voor het actueel houden van het document. Deze zullen waarschijnlijk voornamelijk bestaan uit personeelskosten maar kunnen ook kosten bevatten voor extra onderzoek of het inschakelen van experts.

Voor Bouwstenen zitten er naast de genoemde kosten geen overige voorziene kosten verbonden aan het implementatieplan. Na het implementeren zullen voornamelijk het werkveld kosten moeten maken voor het implementeren van het document en de ruimtelijke invullingen in de onderwijshuisvesting.

7.3.2 Baten

Zoals in paragraaf 2.2.2 Interne analyse is beschreven speelt het vraagstuk zich voornamelijk in het werkveld af en kunnen de resultaten uit dit onderzoek ook voornamelijk gebruikt worden door het werkveld. De echte baten van een betere kwaliteit van de onderwijshuisvesting zal dus ook voornamelijk in het werkveld naar voren komen.

De grootste baat voor Bouwstenen is dat Bouwstenen door dit advies te implementeren exact doet waar Bouwstenen voor staat, namelijk: het verzamelen en delen van informatie met het werkveld. De betrouwbaarheid wordt hierdoor verhoogd en het belang van een organisatie als Bouwstenen wordt nogmaals onderschreven. Het is niet met zekerheid vast te stellen wat dit financieel voor Bouwstenen zal betekenen en of er door dit advies meer partners zich bij Bouwstenen aansluiten.

Daarnaast kan dit advies worden gebruikt als gespreksopener met verschillende stakeholders om nog meer informatie te verzamelen en met elkaar te delen of juist afspraken te maken tussen stakeholders. Ook dit leidt ertoe dat Bouwstenen doet waarvoor het is opgericht met de baten die hieruit voortvloeien.

Als laatste is Bouwstenen ook bezig met het ontwikkelwerk Van Beleid naar Uitvoering. In dit ontwikkelwerk wordt er gekeken naar hoe het benodigde geld bij de scholen terecht kan komen (Bouwstenen, 2022). Dit advies kan als basis worden gebruikt om te achterhalen hoeveel geld er nodig is om de kwaliteit van de onderwijshuisvesting, op basis van de ondervonden ruimtelijke invullingen, te verhogen.

7.4 Risico implementatieplan

Bovenstaande baten zijn lastig uit te drukken in financiële baten. Wat het uitvoeren van dit implementatieplan dus precies financieel gaat opleveren is niet goed te onderbouwen. Of deze baten gaan opwegen tegen de lasten is dus ook niet met zekerheid te zeggen. De optiek van de onderzoeker is echter dat de baten zeker opwegen tegen de lasten doordat veel van de lasten, ongeacht of dit implementatieplan wordt uitgevoerd, toch al bestaan voor Bouwstenen. Daarnaast draagt dit implementatieplan bij aan het doel van Bouwstenen waardoor het belangrijk is voor Bouwstenen om dit implementatieplan uit te voeren.

Op basis van deze redentatie kan er gesteld worden dat het risico van het uitvoeren van dit implementatieplan niet hoog is doordat er voor Bouwstenen maar een kleine kans is dat de lasten hoger uitvallen dan de baten.

Hoofdstuk 8 Evaluatie

In dit hoofdstuk wordt het onderzoek geëvalueerd inclusief een beschrijving van de relatie tussen het probleem, de aanpak en de resultaten, alsook de relatie tussen het advies en de organisatie.

8.1 Reflectie op onderzoeks aanpak

De onderzoeks aanpak is zo goed mogelijk gevolgd, er zijn slechts een aantal afwijkende keuzes gemaakt. Zo is er gekozen om geen observaties uit te voeren doordat tijdens het onderzoek bleek dat scholen weinig tijd hadden voor een interview, laat staan een locatiebezoek. In tabel 2 is deze onderzoeksmethode tussen haakjes gezet bij de deelvragen waar deze methode origineel zou worden uitgevoerd.

Een tweede afwijkende keuze is het weglaten van de interviews met stakeholders bij deelvraag zes. Gecontacteerde stakeholders gaven geen reactie op mijn vraag of hadden geen tijd. In verband met de tijdsduur en kwaliteit van het onderzoek is ervoor gekozen deze interviews achterwege te laten.

8.1.1 Verbeterpunten aanpak

- Observaties uitvoeren (met meerdere personen);
- Interviews met stakeholders voor deelvraag zes;
- Interviews met meerdere stakeholders voor één ambitie;
- Beter onderzoeken wat er precies bedoeld wordt met 'voldoende'.

8.1.2 Sterke punten aanpak

- Meer interviews gehouden met experts, voornamelijk bij deelvraag zes;
- Aan alle stakeholders zijn er interviewvragen gesteld over alle ambities;
- Uitgebreid literatuuronderzoek voor het uitvoeren van de interviews.

8.2 Reflectie op onderzoeksresultaten

Met de gebruikte onderzoeks aanpak zijn er heel veel resultaten behaald. Deze zijn in hoofdstuk vijf zo goed mogelijk geprioriteerd tot de resultaten die daar benoemd zijn. Door de hoeveelheid aan resultaten was het soms lastig te bepalen welke resultaten het belangrijkste waren.

De resultaten hebben in mijn optiek geleid tot een goed beeld over welke ruimtelijke invullingen van belang zijn. Het grootste verbeterpunt is dat het niet duidelijk is geworden wat er precies wordt bedoeld met 'voldoende'. Hierdoor is het lastig om een goed advies te kunnen geven. Om dit duidelijk te krijgen is er extra onderzoek nodig.

8.3 Relatie probleem, aanpak en advies

In mijn optiek bestaat er een goede relatie tussen het probleem, de aanpak en het advies. De gebruikte onderzoeks aanpak kijkt vanuit verschillende invalshoeken (scholen, gemeenten en experts) naar het vraagstuk. Dit is in relatie met het vraagstuk doordat (een deel van) het probleem is dat de informatie verspreid ligt over verschillende documenten. Door verschillende invalshoeken komt alle informatie naar boven. Het uiteindelijke advies dat uit de onderzoeks aanpak is gekomen sluit ook goed aan bij het probleem dat er onduidelijkheid was over hoe de onderwijshuisvesting eruit moest zien. Met het advies is deze duidelijkheid en standaardisatie geboden op één plek.

8.4 Aansluiting advies en organisatiecontext

In mijn optiek sluit het advies goed aan op de organisatiecontext. De context waarin Bouwstenen is georganiseerd is het verzamelen en delen van kennis en informatie. Dit advies sluit hier goed op aan doordat ook hier informatie en kennis is verzameld wat door middel van een document gedeeld moet worden in het werkveld.

Bibliografie

- AVS. (sd). *Kwaliteitszorg*. Opgehaald van avs.nl: <https://avs.nl/wp-content/uploads/2020/06/Kwaliteitszorg-is-een-werkwijze.pdf>
- Blatchford, P., & Russel, A. (2020). *Rethinking class size*. London: UCL Press.
- Bluyssen, P. (2018). 'Customization' sleutel naar gezond binnenklimaat op scholen. *TVVL Magazine*(47(1)), 18-22.
- Boot, N., De Jongh, D., Leurs, M., & De Vries, N. (2011, Mei). Gezonde School als methode voor GGD'en bij de invoering van schoolgezondheidsbeleid. *Tijdschrift voor gezondheidswetenschappen*(89), 222-228.
- Bourdieu, P., & Passeron, J. (1977). *Reproduction in education, society and culture*. London: Sage/Theory Culture & Society.
- Bouwstenen. (2010). *Jaarverslag Bouwstenen voor Sociaal 2010*. Opgehaald van bouwstenen.nl: https://www.bouwstenen.nl/sites/default/files/BvS_Jaarverslag_2010.pdf
- Bouwstenen. (2019). *Bouwstenen-jaarverslag 2019*. Opgehaald van bouwstenen.nl: https://bouwstenen.nl/sites/default/files/2019%20Jaarverslag%20Bouwstenen%20%28DEF%29_1.pdf
- Bouwstenen. (2021). *Bouwstenen-jaarverslag 2021*. Opgehaald van bouwstenen.nl: <https://bouwstenen.nl/sites/default/files/2021%20Jaarverslag.pdf>
- Bouwstenen. (2021, December 22). *Haakjes om op door te bouwen*. Opgehaald van bouwstenen.nl: https://bouwstenen.nl/impressie_maatschappelijk_vastgoeddag_2021
- Bouwstenen. (2022). *Agenda Maatschappelijk Vastgoed 2022*. Opgehaald van bouwstenen.nl: <https://bouwstenen.nl/doelen-agenda-maatschappelijk-vastgoed>
- Bouwstenen. (2022). *Agenda Maatschappelijk Vastgoed 2022*. Opgehaald van bouwstenen.nl: https://bouwstenen.nl/sites/default/files/uploads/agenda_bouwstenen_2022_DEF.pdf
- Bouwstenen. (2022). *Bouwstenen voor Sociaal*. Opgehaald van bouwstenen.nl: <https://bouwstenen.nl/bouwstenen-voor-sociaal>
- Bouwstenen. (2022, Januari 19). *Initiatief; Deltaplan scholen*. Opgehaald van bouwstenen.nl: https://bouwstenen.nl/deltaplan_scholen
- Bouwstenen. (2022). *Organisatie*. Opgehaald van bouwstenen.nl: <https://bouwstenen.nl/organisatie>
- Bouwstenen. (2022). *Professionele netwerken*. Opgehaald van bouwstenen.nl: <https://bouwstenen.nl/netwerken%20maatschappelijke%20voorzieningen%20en%20vastgoed>
- Bouwstenen. (2022, Juni 7). *Ruimte voor bewegen*. Opgehaald van bouwstenen.nl: https://bouwstenen.nl/Sportnota_Rotterdam_sportaccommodaties_bewegen
- Bouwstenen. (2022, Juni 1). *Salma's missie: toegankelijkheid*. Opgehaald van bouwstenen.nl: https://bouwstenen.nl/toegankelijkheid_onderwijshuisvesting
- Bouwstenen. (2022). *Vacatures*. Opgehaald van bouwstenen.nl: <https://bouwstenen.nl/vacatures>
- Bouwstenen. (2022). *Van Beleid naar Uitvoering*. Opgehaald van bouwstenen.nl: https://bouwstenen.nl/van_beleid_naar_uitvoering
- Bouwstenen. (2022, Mei 2). *Verwarmen met ijs*. Opgehaald van bouwstenen.nl: https://bouwstenen.nl/verduurzamen_met_ijs_verwarmen
- Centraal Planbureau. (2020, Juni). *Kansrijk onderwijsbeleid Update*. Opgehaald van cpb.nl: <https://www.cpb.nl/sites/default/files/omnidownload/CPB-Kansrijk-onderwijsbeleid-update-2020.pdf>
- Company.info. (2022, februari 3). *Bouwstenen B.V.* Opgehaald van company-info.hu.idm.oclc.org: <https://company-info.hu.idm.oclc.org/id/770169630000>
- D66. (2021, Augustus 8). *De rijke schooldag voor beter onderwijs*. Opgehaald van d66.nl: <https://d66.nl/nieuws/de-rijke-schooldag-voor-beter-onderwijs/>
- D66. (2021). *Een rijke schooldag voor ieder kind*. Opgehaald van d66.nl: <https://d66.nl/verkiezingsprogramma/vrij-zijn-begint-met-onderwijs/een-rijke-schooldag-voor-ieder-kind/>

- D66, VVD, CDA, & ChristenUnie. (2021). *Coalitieakkoord 2021-2025*. Den Haag.
- De Baat, M., Messing, C., & Prins, D. (2014, September). *Wat werkt bij schoolverzuim en voortijdig schoolverlaten?* Opgehaald van nji.nl: https://www.nji.nl/sites/default/files/2021-05/Watwerkt_VSVenverzuim.pdf
- De Moel, I. (2022, Maart 3). *Ruimtenorm scholen volstrekt achterhaald*. Opgehaald van binnenlandsbestuur.nl: <https://www.binnenlandsbestuur.nl/ruimte-en-milieu/kleinere-klassen-voor-beter-onderwijs>
- De Pagter, M. (2015). *Werkdruk en werkdrukklachten in het onderwijs*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Defence for Children. (2022). *Wat is inclusief onderwijs*. Opgehaald van defenceforchildren.nl: <https://www.defenceforchildren.nl/contact/veelgestelde-vragen/inclusief-onderwijs/>
- DGMR. (sd). *Slim bouwen voor de toekomst*. Opgehaald van dgmr.nl: <https://dgmr.nl/circulariteit/>
- Ecio. (2022, Februari 10). *Netwerk Fysieke Toegankelijkheid normen en richtlijnen*. Opgehaald van ecio.nl: <https://ecio.nl/webinars/terugblik-netwerkbijeenkomst-fysieke-toegankelijkheid-normen-en-richtlijnen/>
- Elffers, L. (2022). Inleiding. In L. Elffers, *Kansengelijkheid in het Nederlandse onderwijs*. Zutphen: Walburg Pers.
- F-Facts. (2021, December 22). *Duurzame gebouwen: 'Van BENG naar ENG-koers goed, maar tempo te laag'*. Opgehaald van f-facts.nl: <https://www.f-facts.nl/topics/duurzaamheid-energiemanagement/nieuws/duurzame-gebouwen-van-beng-naar-eng-koers-goed-maar>
- Gemeente Horst aan de Maas. (2020, December 15). *Besluit van de gemeenteraad van de gemeente Horst aan de Maas houdende regels omtrent huisvesting onderwijs (Integraal Huisvestingsplan Onderwijs 2020-2035)*. Opgehaald van repository.officiële-overheidspublicaties.nl: https://repository.officiële-overheidspublicaties.nl/CVDR/CVDR650433/1/html/CVDR650433_1.html
- Gezonde School. (2022). *Gezondheidsthema's en criteria vignet*. Opgehaald van gezondeschool.nl: <https://www.gezondeschool.nl/primair-onderwijs/gezondheidsthemas-en-criteria-vignet>
- Gezonde school. (sd). *Gezondheidsthema's en criteria vignet*. Opgehaald van gezondeschool.nl: <https://www.gezondeschool.nl/primair-onderwijs/gezondheidsthemas-en-criteria-vignet>
- GroenBlauwe Schoolpleinen. (sd). *Inspiratie voor maatregelen voor een duurzamer schoolplein Minder hitte*. Opgehaald van groenblauweschoolpleinen.nl: <https://www.groenblauweschoolpleinen.nl/inspiratie-voor-maatregelen/?thema=hitte>
- GroenBlauwe Schoolpleinen. (sd). *Inspiratie voor maatregelen voor een duurzamer schoolplein Regenbestendig*. Opgehaald van groenblauweschoolpleinen.nl: <https://www.groenblauweschoolpleinen.nl/inspiratie-voor-maatregelen/?thema=regen>
- GroenBlauwe Schoolpleinen. (sd). *Ook een GroenBlauw schoolplein?* Opgehaald van groenblauweschoolpleinen.nl: <https://www.groenblauweschoolpleinen.nl/aan-de-slag/>
- HEVO. (sd). *Multifunctionele accommodaties*. Opgehaald van hevo.nl: <https://www.hevo.nl/markten/multifunctionele-accommodaties>
- House of Control. (2022). *Kwaliteitsmanagement - 5 modellen*. Opgehaald van house-of-control.nl: <https://www.house-of-control.nl/kwaliteitsmanagement-continu-verbeteren-modellen-theorie.html>
- Interdepartementaal Beleidsonderzoek. (2021, Maart). Een vak apart; Een toekomstbestendig onderwijshuisvestingsstelsel. 22-27. Den Haag, Nederland.
- Kennisbank GroenBlauw. (2020). *Creëren van schaduw door bomen*. Opgehaald van nl.urbangreenbluegrids.com: <https://nl.urbangreenbluegrids.com/kennisbank/effecten/creeren-van-schaduw-door-bomen/>
- Kennisbank GroenBlauw. (2020). *Koelen met reflectie, lichte kleuren en hoge albedo*. Opgehaald van nl.urbangreenbluegrids.com: <https://nl.urbangreenbluegrids.com/kennisbank/effecten/koelen-met-reflectie/>

- Kennisbank GroenBlauw. (2020). *Koelen met water*. Opgehaald van [nl.urbangreenbluegrids.com](https://nl.urbangreenbluegrids.com/kennisbank/effecten/koelen-met-water/): <https://nl.urbangreenbluegrids.com/kennisbank/effecten/koelen-met-water/>
- Kenniscentrum Ruimte-OK. (2021, Augustus 19). *Verdiepend onderzoek gebouwtypen en ventilatiesystemen*. Opgehaald van open.overheid.nl: <https://open.overheid.nl/repository/r0nl-3b08523d-de24-418b-a89a-e68ed69484bc/1/pdf/verdiepend-onderzoek-gebouwtypen-en-ventilatiesystemen.pdf>
- Kluck, J., Klok, L., Solcerová, A., Kleerekoper, L., Wilschut, L., Jacobs, C., & Loeve, R. (2020). *De hittebestendige stad*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
- Laride. (sd). *ENG Energieneutraal bouwen*. Opgehaald van [laride.nl](https://www.laride.nl): <https://www.laride.nl/duurzaamheidsadvies/eng/>
- LKCA. (2020). *Kennissynthese Gelijke kansen door onderwijs en cultuurparticipatie/-educatie*. Managementmodellensite.nl. (sd). *Balanced Score Card*. Opgehaald van managementmodellensite.nl: https://managementmodellensite.nl/balanced-score-card/#.YuI_Fi-QIQI
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2019, Juni 28). *Maatregelen voor verduurzamen van de gebouwde omgeving*. Opgehaald van [klimaatakkoord.nl](https://www.klimaatakkoord.nl): <https://www.klimaatakkoord.nl/gebouwde-omgeving?filter1=&filter2=utiliteitsbouw>
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2022). *Platform Perspectief Jongeren*. Opgehaald van [nponderwijs.nl](https://www.nponderwijs.nl): <https://www.nponderwijs.nl/over-het-nationaal-programma-onderwijs/platform-perspectief-jongeren>
- Mukhopadhyay, M. (2020). *Total Quality Management in Education*. New Delhi: SAGE Publications India Pvt Ltd.
- Nederlands Keurmerk voor Toegankelijkheid. (2020, Mei 4). *Richtlijn Toegankelijkheid NLKT2020*. NLKT.
- New Horizon. (sd). *Urban Mining*. Opgehaald van newhorizon.nl: <https://newhorizon.nl/urban-mining/>
- Nijha. (sd). *Hoe groot moet het speelplein zijn?* Opgehaald van [nijha.nl](https://www.nijha.nl): <https://www.nijha.nl/inspiratie/basisonderwijs/eisen-grootte-en-inrichting-speelplein>
- NU.nl. (2022, Februari 8). *Amsterdamse basisscholen roepen politiek op om te blijven investeren in onderwijs*. Opgehaald van [nu.nl](https://www.nu.nl): <https://www.nu.nl/amsterdam/6182778/amsterdamse-basisscholen-roepen-politiek-op-om-te-blijven-investeren-in-onderwijs.html>
- Oostdam, R. (2009). *Tijd voor dikke leerkrachten: Over maatwerk als kern van goed onderwijs*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
- PO-raad. (2021, December 15). *Onderwijsplannen nieuw kabinet stemmen hoopvol*. Opgehaald van [poraad.nl](https://www.poraad.nl): <https://www.poraad.nl/kind-onderwijs/onderwijskwaliteit/onderwijsplannen-nieuw-kabinet-stemmen-hoopvol>
- PO-raad, VO-raad, VNG. (2020). *Sectorale Routekaart voor verduurzaming van schoolgebouwen*. Opgehaald van [poraad.nl](https://www.poraad.nl): https://www.poraad.nl/system/files/themas/huisvesting/sectorale_routekaart_po-raad_vo-raad_vng.pdf
- Pullen, B. (2022). Sven Annen: de jongeren in Platform Perspectief Jongeren. *Schoolfacilities*, 22-23.
- Rijksdienst voor Ondernemend Nederland. (2019, Maart 05). *Informatieplicht energiebesparing uitgeoefende erkende maatregelen Bedrijfstak 05 -Onderwijsinstellingen*. Opgehaald van [rvo.nl](https://www.rvo.nl): <https://www.rvo.nl/sites/default/files/2020/04/erkende-maatregelenlijst-onderwijsinstellingen-april-2020.pdf>
- Rijksdienst voor Ondernemend Nederland. (2021, November 17). *Energiebesparingsplicht*. Opgehaald van [rvo.nl](https://www.rvo.nl): <https://www.rvo.nl/onderwerpen/duurzaam-ondernemen/energie-besparen/informatieplicht-energiebesparing/energiebesparingsplicht>
- Rijksdienst voor Ondernemend Nederland. (2021, Mei). *Programma van Eisen Frisse Scholen 2021*. Opgehaald van [rvo.nl](https://www.rvo.nl): <https://www.rvo.nl/sites/default/files/2021/06/PvE-Frisse-Scholen-2021.pdf>

- Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu. (2016, Mei). *Binnen- en buitenmilieu voor basisscholen*. Opgehaald van rivm.nl: <https://www.rivm.nl/documenten/lchv/binnen-en-buitenmilieu-voor-basisscholen>
- Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu. (2020, Juni 02). *Hygiënerichtlijnen voor basisscholen*. Opgehaald van rivm.nl: <https://www.rivm.nl/hygienerichtlijnen/basisscholen>
- Rijksoverheid. (2018, Maart 06). *Praktijkverhalen tegengaan werkdruk onderwijs*. Opgehaald van rijksoverheid.nl: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/werken-in-het-onderwijs/documenten/publicaties/2018/03/06/praktijkverhalen-tegengaan-werkdruk-onderwijs>
- Rijksoverheid. (2022). *Bouwbesluit 2012*. Opgehaald van rijksoverheid.nl: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/bouwregelgeving/bouwbesluit-2012>
- Rijksoverheid. (2022). *Coronavirus en basisonderwijs en speciaal (basis)onderwijs*. Opgehaald van rijksoverheid.nl: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-covid-19/onderwijs-en-kinderopvang/basisonderwijs-en-speciaal-onderwijs>
- Rijksoverheid. (2022). *Veiligheid op school*. Opgehaald van rijksoverheid.nl: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/veilig-leren-en-werken-in-het-onderwijs/veiligheid-op-school>
- Rijksoverheid. (2022). *Ventilatie in schoolgebouwen*. Opgehaald van rijksoverheid.nl: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-covid-19/onderwijs-en-kinderopvang/corona-en-ventilatie-schoolgebouwen>
- Rijksoverheid. (sd). *Hoeveel leerlingen mogen er in een klaslokaal zitten?* Opgehaald van rijksoverheid.nl: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/basisonderwijs/vraag-en-antwoord/hoeveel-leerlingen-klaslokaal-groep>
- Rijksoverheid. (sd). *Nederland voorbereiden op gevolgen klimaatverandering*. Opgehaald van rijksoverheid.nl: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/klimaatverandering/klimaatadaptatie>
- Rijksoverheid. (sd). *Speciaal onderwijs*. Opgehaald van rijksoverheid.nl: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/passend-onderwijs/speciaal-onderwijs>
- Rijksoverheid. (sd). *Werkdruk leraren basisonderwijs verminderen*. Opgehaald van rijksoverheid.nl: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/werken-in-het-onderwijs/werkdruk-leraren-basisonderwijs-verminderen>
- Ruimte-OK. (2021). *Kwaliteitskader huisvesting*. Opgehaald van ruimte-ok.nl: https://www.ruimte-ok.nl/sites/default/files/2021-05/Kwaliteitskader_Huisvesting_2021_incl.bijlage.pdf
- SamenSpeelNetwerk. (sd). *De basis. Inrichting en ontwerp van een samenspeelplek*. Opgehaald van samenspeelnetwerk.nl: <https://www.samenspeelnetwerk.nl/richtlijnen/de-basis-inrichting-en-ontwerp-van-een-samenspeelplek-samen-spelen>
- Scheerens, J. (2012). Wat is kwaliteit. In A. Dijkstra, & F. Janssens, *Om de kwaliteit van het onderwijs* (pp. 43-76). Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- SDG. (2020). *17 doelen die de wereld verbeteren*. Opgehaald van sdgnederland.nl: <https://www.sdgnederland.nl/de-17-sdgs/>
- SDG. (2020). *Kwaliteitsonderwijs*. Opgehaald van sdgnederland.nl: <https://www.sdgnederland.nl/SDG/4-kwaliteitsonderwijs/>
- SDG. (2020). *Ongelijkheid verminderen*. Opgehaald van sdgnederland.nl: <https://www.sdgnederland.nl/SDG/10-ongelijkheid-verminderen/>
- SER. (2021, Juni). *Gelijke kansen in het onderwijs*. Opgehaald van ser.nl: <https://www.ser.nl/-/media/ser/downloads/adviezen/2021/gelijke-kansen-in-onderwijs.pdf>
- SLO. (2021, Juni 1). *Kansengelijkheid in het onderwijs*. Opgehaald van slo.nl: <https://www.slo.nl/thema/meer/kansengelijkheid/>
- Slob, A. (2021, December 21). *Beleidsreactie op het Interdepartementaal Beleid Onderzoek Onderwijshuisvesting: Een vak apart. Een toekomstbestendig onderwijshuisvestingsstelsel*. Den Haag, Nederland.

- Stichting School & Veiligheid. (2020, Oktober 18). *Veilig voelen op het schoolplein (PO)*. Opgehaald van [schoolenveiligheid.nl](https://www.schoolenveiligheid.nl): <https://www.schoolenveiligheid.nl/kennisbank/veilig-voelen-op-het-schoolplein-po/>
- Stimuleringsfonds. (2022). *Wat we doen*. Opgehaald van [stimuleringsfonds.nl](https://www.stimuleringsfonds.nl): <https://www.stimuleringsfonds.nl/wat-we-doen>
- Thuis, P., & Stuive, R. (2016). De balanced scorecard. In P. Thuis, & R. Stuive, *Bedrijfskunde Integraal* (pp. 238-239). Groningen: Noordhoff Uitgevers.
- Thuis, P., & Stuive, R. (2016). De zeven organisatiestructuren van Mintzberg. In P. Thuis, & R. Stuive, *Bedrijfskunde Integraal* (pp. 274-287). Groningen: Noordhoff Uitgevers.
- Toolshero. (sd). *Total Quality Management (TQM)*. Opgehaald van [toolshero.nl](https://www.toolshero.nl): <https://www.toolshero.nl/kwaliteitsmanagement/total-quality-management/>
- Uguz, S. (2014). *Werkdruk in het onderwijs*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Van Dale. (2022). *Kwaliteit*. Opgehaald van [vandale.nl](https://www.vandale.nl): <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/kwaliteit#.YhXtjC-iFQI>
- Van de Leemkolk, W., Jongma, C., Dekker, G., & Handgraaf, S. (2020). *Handreiking decentrale regelgeving klimaatadaptief bouwen en inrichten*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Van der Meer, C., & Van Goor, A. (2016). Circulaire economie en cradle-to-cradle. In C. Van der Meer, & A. Van Goor, *Werken met supply chain management* (pp. 158-159). Houten: Noordhoff Uitgevers.
- Van der Werf, W., Slot, P., Kenis, P., & Leseman, P. (2020). *Diversiteit en inclusie in verschillende typen kindercentra*. Opgehaald van tijdschriften-boombestuurskunde-nl.hu.idm.oclc.org: https://tijdschriften-boombestuurskunde-nl.hu.idm.oclc.org/tijdschrift/benm/2020/2/BenM_1389-0069_2020_047_002_002
- Van Raaij, J., & Kokke, N. (2014). *De impact van inclusief onderwijs op leerlingen volgens leerkrachten*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Verhoeven, N. (2018). Onderzoekskwaliteit. In N. Verhoeven, *Wat is onderzoek?* (pp. 165-179). Amsterdam: Boom uitgevers.
- Verkerk, I. (2016). *Een stap naar inclusief onderwijs. Factoren van belang bij het creëren van inclusief onderwijs; een kwalitatieve studie*. Opgehaald van disabilitystudies.nl: <https://disabilitystudies.nl/onderzoek/een-stap-naar-inclusief-onderwijs-factoren-van-belang-bij-het-creeren-van-inclusief>
- Vingerhoeds, M. (2021). Gezond eten blijkt gewoon lekker. *Innovaties met maatschappelijke impact*, 4-5.
- VNG. (2020, Oktober 12). *Routekaart voor duurzame gebouwen met goed binnenklimaat*. Opgehaald van vng.nl: <https://vng.nl/nieuws/routekaart-voor-duurzame-gebouwen-met-goed-binnenklimaat>
- VNG. (2020, Oktober). *Sectorale routekaart*. Opgehaald van vng.nl: <https://vng.nl/sites/default/files/2020-10/sectorale-routekaart-onderwijshuisvesting-po-raad-vo-raad-vng.pdf>
- VNG. (2021, November 11). *Investerings in schoolgebouwen hard nodig*. Opgehaald van vng.nl: <https://vng.nl/nieuws/investerings-in-schoolgebouwen-hard-nodig>
- VNG. (sd). *Spelen met ruimte*. Opgehaald van vng.nl: <https://vng.nl/files/vng/handboekspelenmetruimte.pdf>
- Voorwinden, R. (2021, Juni 18). *SER-advies: 'Pak lerarentekort, hoge werkdruk en volle klassen aan'*. Opgehaald van [aob.nl](https://www.aob.nl): <https://www.aob.nl/nieuws/ser-advies-pak-lerarentekort-hoge-werkdruk-en-volle-klassen-aan/>
- VO-raad. (2021, December 22). *Geld ontbreekt in reactie minister op beleidsonderzoek onderwijshuisvesting*. Opgehaald van [vo-raad.nl](https://www.vo-raad.nl): <https://www.vo-raad.nl/nieuws/geld-ontbreekt-in-reactie-minister-op-beleidsonderzoek-onderwijshuisvesting>
- VVD; D66; CDA; ChristenUnie. (2021, December 15). Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst.

Bijlagen

Bijlage 1 Relaties tussen begrippen

Bijlage 1.1 Relatie tussen ambities en doelen

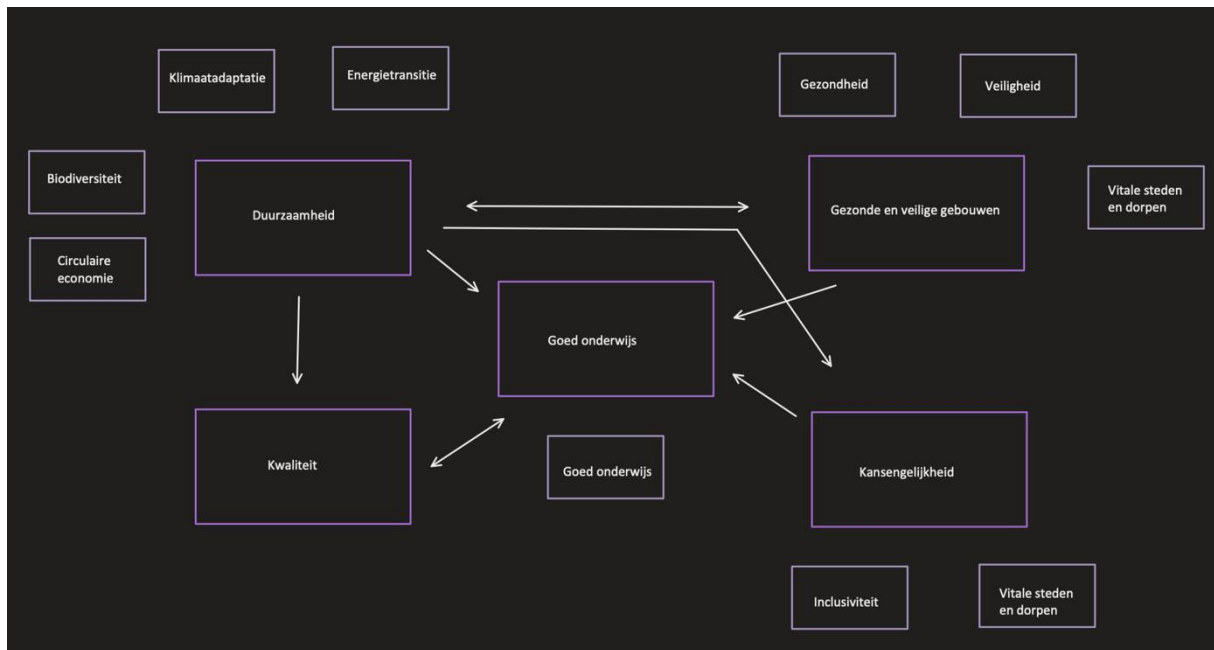
Doelen met ambities ¹	Ambities met doelen ²
Gezondheid <ul style="list-style-type: none"> - Gezonde schoolgebouwen (IBO) 	Gezonde en veilige gebouwen <ul style="list-style-type: none"> - Sociale veiligheid (VBnR) - Gezondheid (VBnR) - Veiligheid (VBnR) - Vitale steden en dorpen (VBnR)
Veiligheid <ul style="list-style-type: none"> - Veilige schoolgebouwen (IBO) - Sociaal veilig (coalitie) 	
Goed onderwijs <ul style="list-style-type: none"> - Kleinere klassen (coalitie) - Werkdruk verlagen (coalitie) - Rijke schooldag (coalitie) 	Goed onderwijs <ul style="list-style-type: none"> - Kleinere klassen (coalitie) - Werkdruk verlagen (coalitie) - Rijke schooldag (coalitie) - Ruimtenorm (VBnR)
Inclusie <ul style="list-style-type: none"> - Inclusiviteit (coalitie, IBO en VBnR) - Kansengelijkheid (coalitie) - Gelijke behandeling (coalitie) 	Kansengelijkheid <ul style="list-style-type: none"> - Rijke schooldag (coalitie) - Brede scholen (coalitie, IBO) -> vitale steden en dorpen (VBnR) - Inclusiviteit (coalitie, IBO en VBnR) - Gelijke behandeling (coalitie)
Vitale steden en dorpen <ul style="list-style-type: none"> - Breed te gebruiken schoolgebouwen (coalitie, IBO) 	
Duurzaamheid <ul style="list-style-type: none"> - Duurzame schoolgebouwen (IBO) - Klimaatakkoord - Ventilatie 	Duurzaamheid <ul style="list-style-type: none"> - Duurzame schoolgebouwen (IBO) - Energietransitie (VBnR) - Klimaatadaptatie (VBnR) - Biodiversiteit (VBnR) - Circulaire economie (VBnR)

Tabel 12 Relaties tussen ambities en doelen

¹ Met doelen worden de doelen vanuit het ontwikkelwerk Van Beleid naar Ruimte (VBnR) bedoeld.

² Met ambities worden de ambities vanuit het coalitieakkoord en het IBO bedoeld.

Bijlage 1.2 Relaties tussen de kernbegrippen

Afbeelding 5 Relaties tussen de kernbegrippen

In afbeelding 5 zijn nogmaals de relaties tussen de kernbegrippen te zien.

Duurzaamheid

Zo draagt duurzaamheid bij aan gezonde en veilige gebouwen. Een gebouw is namelijk gezond wanneer er voldoende ventilatie is en er een goed binnenklimaat is om in te leren. Een goed binnenklimaat is ook een voorwaarde voor een duurzaam gebouw.

Daarnaast heeft duurzaamheid ook een relatie met kansengelijkheid. De VNG stelt namelijk dat een gebouw pas duurzaam is wanneer deze inclusief is, welke onder kansengelijkheid valt (VNG, 2020). Dit verband wordt ook duidelijk door de Sustainable Development Goals (SDG) welke zijn opgesteld om een duurzame samenleving te creëren (SDG, 2020). Doel 10 gaat om het verminderen van de ongelijkheid en dus ook om het vergroten van kansengelijkheid waardoor kansengelijkheid bijdraagt aan duurzaamheid (SDG, 2020).

Als derde heeft duurzaamheid een relatie met goed onderwijs doordat de VNG voor een duurzaam schoolgebouw ook noemt dat deze moet passen bij het aantal leerlingen (VNG, 2020). Goed onderwijs houdt ook in dat kinderen voldoende ruimte krijgen en het schoolgebouw dus past bij het aantal leerlingen.

Als laatste zou een duurzaam gebouw ook ten dienste moeten staan van de onderwijskwaliteit en stelt de VNG dat een duurzame onderwijshuisvesting altijd een kwaliteitscomponent heeft waardoor de relatie met kwaliteit wordt benadrukt (VNG, 2020).

Goed onderwijs

Goed onderwijs en kwaliteit beïnvloeden elkaar. Een goede kwaliteit van de onderwijshuisvesting helpt bij het hebben van goed onderwijs door bijvoorbeeld een goede ruimtenorm te hanteren. Goed onderwijs draagt bij aan de kwaliteit wanneer het onderwijs en het schoolgebouw haar doelen behaald.

Gezonde en veilige gebouwen

Gezonde en veilige gebouwen hebben ook een relatie met duurzaamheid doordat een goed binnenklimaat dus zowel belangrijk is voor gezondheid als duurzaamheid. Daarnaast kan er een relatie gelegd worden tussen gezonde en veilige gebouwen en goed onderwijs. Een gezond en veilig gebouw zou er namelijk aan moeten bijdragen dat het geven en krijgen van goed onderwijs mogelijk is.

Kansengelijkheid

Kansengelijkheid heeft ook een relatie met goed onderwijs. Onder kansengelijkheid vallen namelijk inclusiviteit de rijke schooldag en een brede wijkfunctie welke kunnen zorgen voor goed onderwijs voor iedereen.

Inclusiviteit draagt daarnaast ook bij aan SDG-doel 4 kwaliteitsonderwijs (SDG, 2020). Zo wordt normaal de link tussen inclusiviteit en goed onderwijs duidelijk maar ook de link tussen kansengelijkheid en duurzaamheid.

Bijlage 2 Onderzoek doel gezondheid

Bijlage 2.1 Samenvatting interview Gezonde scholen – Reitzema

Onderwerp: Gezondheid en Programma Gezonde Scholen

Datum: 16 mei 2022

Plaats: Belafsprak

Interviewer: Marjanne Groenesteyn

Geïnterviewde: Anne-Maaike, Adviseur Gezondheidsbevordering bij GGD regio Utrecht

Volgens Anne-Maaike is een school gezond wanneer deze een vignet (een certificaat) Gezonde School toegekend heeft gekregen. Landelijk zijn er verschillende thema's afgesproken voor een gezonde school. Om een gezonde school te zijn moet je als school een vignet behalen op één van deze thema's. Als je kijkt naar welke thema het meeste wordt aangevraagd is dit voeding en beweging en sport.

Het schoolgebouw kan goed bijdragen aan de gezondheid bij bijvoorbeeld het thema natuur en milieu. Dan gaat het vooral om de temperatuur en het ventileren. Zo moet er bijvoorbeeld een CO2-meter en ventilatiesysteem aanwezig zijn, zonwering aan de zuidzijde van het gebouw etc. Daarnaast gaat dit thema ook over of de school duurzaam is, liggen er bijvoorbeeld zonnepanelen op het dak? Of is er voldoende schaduw gecreëerd op het schoolplein en is het plein klimaat adaptief? Volgens Anne-Maaike is er echter geen minimumeis waar de school minimaal aan moet voldoen om een vignet op dit thema te behalen.

Voor beweging en bewegend leren is het ook erg belangrijk dat er voldoende ruimte is. Volgens Anne-Maaike is er geen eis verbonden aan het minimum aantal m² om een gezonde school te zijn. Volgens Anne-Maaike vindt bewegend leren in de klas, gang, aula of schoolplein plaats. De insteek vanuit het programma Gezonde Scholen is meer dat als een kind of een klas de hele dag zittend doorbrengt, het al winst is wanneer ze wat vaker moeten gaan staan om bijvoorbeeld de tafels te oefenen.

Voor gezonde voeding kan er bij de ruimtelijke vormgeving van het gebouw gelet worden op het plaatsen van watertappunten. Dit kan je zowel binnen als buiten stimuleren. Daarnaast hangen scholen vaak posters op waar bijvoorbeeld iets op staat over het aantal suikerklontjes dat in een bepaald drankje zitten of met de schijf van vijf.

Voor beweging zijn er scholen die het gebouw hebben ingericht met bijvoorbeeld een klimmuur en hinkelpaden in de gang. Met stickers kan je ook al veel doen om beweging te stimuleren binnen het gebouw.

Een ander thema van het programma Gezonde Scholen is het welbevinden. Voor een positief pedagogisch klimaat is het van belang dat de school er van binnen prettig uitziet. Dat er plekken zijn binnen de school waar een kind rustig een boekje kan lezen of zich even kan terugtrekken. Daarnaast zijn ook juist samenwerkingsplekken nodig die er aantrekkelijk uitzien. Naast het faciliteren van verschillende werkplekken is het qua veiligheid ook belangrijk dat er voldoende zicht is door de leerkrachten. Er moet een balans gevonden worden tussen het aantal hoekjes waar er helemaal geen zicht is en de privacy van de kinderen. Dit kan bijvoorbeeld door het planten van struikjes waardoor de kinderen toch een beetje beschut kunnen spelen. Ook ramen zijn erg handig voor het toezicht houden.

Naast de kinderen moeten de leerkrachten natuurlijk ook een fijn klimaat hebben. Dit kan gerealiseerd worden door het hebben van een prettige lerarenkamer en fijn meubilair. Daarnaast

zorgt een fijn pedagogisch klimaat ook al snel voor een fijn klimaat voor de leerkrachten. Volgens Anne-Maaike zal het aantal kinderen in een klas ook zeker een rol spelen maar hier had Anne-Maaike geen harde gegevens van. Volgens Anne-Maaike is 25 leerlingen in een klas een gangbaar aantal.

Bijlage 2.2 Transcript interview basisschool Aloysiusschool

Onderwerp: Gezondheid, beweging en voeding

Datum: 25 mei 2022

Plaats: Amersfoort

Interviewer: Marjanne Groenesteyn

Geïnterviewde: Anouk Mulder, leerkracht groep 5 en gezonde school coördinator

- Marjanne Ik heb een aantal vragen over gezondheid en nog een aantal wat bredere vragen over andere beleidsambities. Allereerst een wat bredere vraag over gezondheid. Wanneer is volgens u een school gezond? Welke aspecten horen daarbij?
- Anouk Als ik kijk naar deze school, waarom zijn wij eigenlijk een gezonde school, komt dat doordat we veel beweging aanbieden. Wij bieden twee keer per week 45 minuten sport en beweging aan onder leiding van een gymleerkracht. Dat is natuurlijk al beter dan dat je een onbevoegde leerkracht zou neerzetten. We doen heel veel mee aan sportieve activiteiten en bieden dit ook aan na school, we geven bijvoorbeeld clinics en lopen de avondvierdaagse mee. Dus we stimuleren echt het bewegen op school, daar zit het stukje gezondheid zeker in. We hebben ook een voedingsbeleid. Op het punt voeding willen we graag een vignet van het Programma Gezonde School halen. Daar zit ook een stukje alcohol en rookvrij plein bij, dus daar zijn we nu heel erg mee bezig om dat ook echt uit te stralen en het goede voorbeeld te geven. Daar horen gezonde traktaties bij van de leerlingen maar ook als de leerkrachten trakteren. Verjaardagen willen we dus echt beperken qua snoepgoed. Ook bij de avondvierdaagse willen we dat er geen koeken worden gegeven maar een stuk fruit of in ieder geval een gezondere optie. We doen ook wat voedingslessen en smaaklessen via het digibord. We maken kinderen dus echt bewust van gezonde voeding en waarom dit goed en belangrijk is. Gezond gedrag wordt ook wel weer echt één van de pijlers voor komend jaar voor ons. Het gaat hier op school eigenlijk al best wel goed. Kinderen eten al vrij gezond en krijgen geen vette koeken of chips mee naar school. Wat dat betreft zit het er al aardig in maar dat willen we nog meer borgen en uitstralen. Maar we zijn al wel redelijk gezond vinden wij als school.
- Marjanne Ja, precies. Dus het zit hem echt in bewegen en gezonde voeding dat deze school gezond is.
- Anouk Ja, we proberen als leerkracht ook altijd het goede voorbeeld te geven. We zijn nu ook bezig met het stukje alcohol en rookvrij plein. Dat is nu een hele issue omdat we volgende week een schoolfeest hebben op het plein; een soort eindfeest met optredens, een barbecue en een drankje voor de ouders. Dat drankje willen we dus alcoholvrij maken. Daar is best wat weerstand tegen vanuit de ouders zelf. Dat vind ik best jammer, wij willen juist het goede voorbeeld geven op het feest. Dat je thuis alcohol gebruikt moet je zelf weten, maar op school is dat niet nodig. Stel een kleuter pakt een biertje van de tafel, je weet niet wat er allemaal gebeurt. Dat is wel onze taak als school om dat gezonde voorbeeldgedrag te geven.
- Marjanne Ja, snap ik. Jullie hebben dus een certificaat op bewegen en welbevinden en zijn nu dus ook bezig met voeding.
- Anouk Ja, klopt.
- Marjanne Waarom hebben jullie voor die certificaten gekozen en niet voor de andere certificaten?
- Anouk Ja, daar hebben we wel naar gekeken hoor maar bewegen en sport zit er eigenlijk al jaren in. Die hadden we dus ook als eerste. Die hebben we uitgebreid met welbevinden en zo willen we eigenlijk elk jaar een themacertificaat erbij krijgen. Dat gebeurt ook niet zomaar. Vaak komt er ook een heel stuk beleid bij kijken zoals bij bijvoorbeeld dat roken en alcohol. Voordat je zoiets kan invoeren gaan daar nog wel heel veel stappen vooraf zoals het meenemen van de ouders en het MR. Dus

ongeveer één certificaat per jaar willen we toevoegen. De certificaten die we nu al hebben lagen al heel erg in ons straatje waardoor deze makkelijk te behalen waren, voor voeding moeten we al iets meer doen.

Marjanne Oke, duidelijk. Kan je misschien iets meer vertellen over wat jullie hebben gedaan om bijvoorbeeld zo'n bewegingscertificaat te behalen en hoe het schoolgebouw hieraan bijdraagt?

Anouk Ja. We hebben een gymzaal dichtbij waar we met groep drie tot en met acht gymmen. We hebben ook een gymzaal verder weg op ongeveer 30 minuten lopen tot onze beschikking omdat we anders niet met alle andere scholen in de omgeving rooster technisch in die gymzaal dichtbij passen. Dat vind ik wel een mankement met rooster en gebouwen. Wat dat betreft kan het gebouw nog wel beter bijdragen aan het bewegen. We hebben nog een kleine speelzaal voor de kleuters, dus daar zitten we goed. Die gymzaal dichtbij voor groepen drie tot en met acht is echt perfect en draagt dus goed bij aan de beweging maar die gymzaal ver weg is gewoon zonde van onze lestijd waardoor we altijd heel graag gebruik maken van de gymzaal dichtbij. Daar zit weer een SRO-organisatie tussen. Maar dat is meer rooster technisch. Verder nodigt het gebouw en het schoolplein uit tot beweging omdat we gewoon veel ruimte hebben. Kinderen kunnen heel veel verschillende sporten beoefenen. We hebben materialen aangeschaft wat tot beweging leidt. Zo hebben we bijvoorbeeld ook stoepkrijt wat gebruikt kan worden voor het bewegend leren, we hebben een rotonde (met gras) voor de school waar we ook echt wel sportieve activiteiten kunnen doen, ook educatief combineren met bewegen. Dus wat dat betreft hebben we ruimte genoeg om sporten te stimuleren. Tuurlijk kunnen we nog meer toevoegen maar kinderen zijn al wel heel veel aan het bewegen. We hebben geen groepjes die heel erg stilzitten in de pauze. Door de juiste materialen en soms ook even als leerkracht mee te doen met touwtje springen, stimuleren we dus beweging.

Marjanne Ja, snap ik. Maar jullie hebben niet nog iets wat in de gangen hangt wat de beweging kan stimuleren of iets degelijks.

Anouk Nee dat hebben we nu niet, ook geen extra ruimtes ofzo.

Marjanne Oke, duidelijk. Dan eigenlijk precies dezelfde vraag alleen dan voor welbevinden, wat doen jullie daarvoor en hoe kan het schoolgebouw daarbij helpen?

Anouk Om het pedagogische klimaat goed te houden hebben we de preventieve methode KWINK, daar zijn we heel erg blij mee omdat deze preventief is. Hoe gaan we met elkaar om? We hebben kapstok regels: je zorgt voor jezelf, de ander en voor elkaar. Dat is ook zichtbaar in de school. Ik weet niet of je het gezien hebt in de hal, dat zijn de Kwinkslagen waar we allemaal aan werken. We hebben om de week een KWINK-les die ook integreert met het buiten spelen en samen dingen oplossen. Dat leren we ook al bij de kleuters, je komt niet over een ander klagen maar je komt samen als je het zelf hebt geprobeerd. Dat staat hier wel stevig, het klimaat is goed en er wordt weinig gepest. Dus door die methode te volgen en ook door goed voorbeeldgedrag te geven en een fijne sfeer te stimuleren. Aan de start van het schooljaar doen we de gouden weken, dan ben je echt aan het groepsvormen. Door middel van activiteiten leer je elkaar kennen en kan er een fijne sfeer ontstaan waar iedereen zichzelf mag zijn. Daar investeren we dus gewoon heel veel in het hele jaar door, door activiteiten.

Marjanne Oke, duidelijk. Hebben jullie ook al dingen ondernomen voor de voeding?

Anouk Ja daarvoor zijn de beginselen nu gelegd. Er is een voedingsbeleid geschreven in combinatie met ouders die heel erg van de voeding zijn, dus dat is wel een mooie samenwerking. Het roken en alcohol vrije plein zijn nu stappen in gezet met de MR en de ouders, dus op het vlak van communicatie. Daar zijn we nu al wel mee bezig maar gaan we uitbreiden zodat we volgend jaar dat certificaat ook kunnen halen.

Marjanne Ja, precies. Is er ook nog iets gebouw technisch wat daaraan bijdraagt of dat niet per se en is het meer op het beleid gericht?

Anouk Nee, we hebben een tijd schoolfruit gehad maar dat heeft ook niet echt met het gebouw te maken. Nee het is inderdaad meer op het beleid gericht en de communicatie.

Marjanne Nee precies, dus het is voornamelijk op het bewegingsvlak dat er voldoende ruimte en voldoende spullen zijn om dat te stimuleren.

Anouk Ja, zeker. Dan kan je bijvoorbeeld ook aan de trap denken met rekensommen en springen enzo. Voor beweging is er in het gebouw ook nog genoeg mogelijk.

Marjanne Ja, je vertelde net ook dat jullie bezig zijn met bewegingsonderwijs, dus met een educatieve functie. Hoe richten jullie dat dan in op de school?

Anouk Soms gebruiken we daar de gangen voor door bijvoorbeeld een wandelictiee waarbij we door een gedeelte van de gang lopen. In de hoek bij de kleuters en groep drie wordt er veel gespeeld en spelend geleerd. En het schoolplein gebruiken we vaak voor een ren-spel waarbij we posters plaatsen op de bomen en ramen, de kinderen kunnen dan tussen de poster heen en weer rennen. En dus stoepkrijt op de stoeptegels. Niet iedere leerkracht doet dat ook hetzelfde, ik vind het bijvoorbeeld super leuk maar sommige vinden dat wat minder leuk. Het verschilt dus wel peer leerkracht hoeveel er bewegend geleerd wordt.

Marjanne Ja, jullie hebben natuurlijk heel veel geluk dat jullie zo'n mooi groot speelplein hebben. Maar als jullie dus de gangen gebruiken om door heen te lopen, hebben andere groepen daar geen last van?

Anouk Nee, het ligt er aan op welke tijden je dat doet, dus ook weer meer rooster technisch wanneer dat een handig moment is.

Marjanne Ja, precies. Ik kan me namelijk voorstellen dat als je hier een rustige les wilt geven en er lopen allemaal kinderen op de gang dat dat niet heel fijn is.

Anouk Nee, dat moet je echt goed afstemmen en ook goede afspraken met elkaar en met de kinderen over maken. Hoe gedraag je je op de gang zeg maar.

Marjanne Ja, duidelijk. Jullie hebben hier natuurlijk best wat ruimte maar er zijn ook veel scholen die te kampen hebben met te weinig ruimte. Ik weet niet of u hier iets over wilt zeggen maar vanuit de overheid is er natuurlijk een ruimtenorm, vind u dat deze voldoende is of zou deze groter moeten zijn.

Anouk Ik vind hier de lokalen eigenlijk best ruim. Ik heb hier 29 kinderen in de klas, maar volgend jaar gaan we naar 23 of 24 kinderen in de klas. Dan is deze ruimte prima voor mij. Bij ons ligt het er vooral aan dat we te weinig ruimte hebben om buiten de klas te werken. Soms zijn er een aantal kinderen die voor een opdracht even moeten overleggen terwijl de rest in de klas stil werkt, dan wil je eigenlijk gewoon wat groepjes in de gang neerzetten terwijl je ze nog wel kan zien vanuit de klas met de deur open. Dat missen wij dus heel erg. Dat je niet even lekker op de gang kan werken. Daarnaast groeien wij ook en komt er dus een extra klas bij. Hiernaast hebben wij nog een bibliotheek en nog een soort lokaal, volgend jaar wordt dat dus een lokaal en heb je die ruimte ook niet meer om extra in te zetten. De bibliotheek zou dan op de gang moeten waardoor het wel weer erg krap wordt. Om te groeien moet er dus ook verbouwd worden en hebben ze al nagedacht of er nog ergens achter een lokaal bijgebouwd moet worden of dat de speelzaal een lokaal moet worden, misschien moet de theaterzaal wel opgeofferd worden.

Marjanne Ja, dat zou zonde zijn. Dus hier zouden eigenlijk meer werkplekken op de gang moeten zijn en meer lokalen en ruimte om alle kinderen goed les te kunnen geven.

Anouk Ja, dat is een wens.

Marjanne Is daar nu dan gewoon geen ruimte voor om dat te realiseren?

Anouk Nee, en dat zal voorlopig ook nog niet komen denk ik. Het beleid is ook weer dat, juist omdat er kleinere klassen komen, om zoveel mogelijk in de klas te werken. Dus

- een onderwijsassistent komt dan in de klas een groepje begeleiden in plaats van dat je even daar zit. Dus dat wordt anders komende jaren.
- Marjanne Ja, snap ik. Heb je nog aanvullingen op het onderwerp gezondheid?
- Anouk De ramen moeten natuurlijk wel goed open kunnen om goed te ventileren. We hebben een heel oud gebouw dus het kan hier heel koud of juist heel warm zijn in de zomer. Dus daar moeten we wel goed op letten. De airco's zijn eigenlijk pas sinds een aantal jaren geplaatst boven terwijl daar schuine daken zijn en het dus super warm is daar. Dus voor de gezondheid van kinderen kan dat zeker beter. De airco's en zonneschermen zijn afgelopen jaar allemaal vernieuwd dus dat is gelukkig wel beter geworden qua luchtventilatie ook.
- Marjanne Ja inderdaad en helemaal met corona was dat natuurlijk wel een vereiste.
- Anouk Ja, klopt.
- Marjanne Oke, dan heb ik dus ook nog een aantal vragen over de andere beleidsthema's die wat breder zijn. Ik vroeg me af hoe het schoolgebouw bijdraagt aan de veiligheid op school.
- Anouk Ja, ik denk dat dit in elke school zo is maar je moet natuurlijk ruimte hebben om langs elkaar heen te bewegen. Dat is dan ook weer deels rooster technisch dat niet iedereen tegelijk de klas uit stormt. Daar hebben we afspraken voor gemaakt. Dat er geen scherpe voorwerpen staan in de gangen en in de hal.
- Marjanne Ja, daarvoor zou je misschien ook een wat bredere gang willen zodat dat niet zo botst.
- Anouk Ja precies. We hebben schuifdeuren bij de voordeur, daar is weleens een kind tussengekomen omdat deze niet goed bewoog. Maar verder weet ik het niet zo goed, kan je wat voorbeelden noemen?
- Marjanne Vanuit het onderzoek zie ik dat er wordt gezegd dat er voldoende zicht en zichtbaarheid moet zijn. Denk dan aan bijvoorbeeld voldoende ramen zodat je, net als hier, kan letten op de kinderen die nu buiten aan het spelen zijn en makkelijk kan ingrijpen wanneer dit nodig is. Zo min mogelijk dode hoekjes waar je geen zicht hebt, of donkere hoekjes, dat soort dingen.
- Anouk Ja, dus een hele open school eigenlijk ook. De brandoefening schiet me nu te binnen. Als we die oefenen staan we ook op de rotonde en dus ook echt buiten de school. Dat je niet op het plein, 2 meter van de school hoeft te staan. Ja, ik vind het ook gewoon overzichtelijk wat ook wel helpt bij de veiligheid denk ik. Je zit dicht bij de toiletblokken dus als er iets gebeurt ben je er snel bij. En natuurlijk veel ramen.
- Marjanne Ja, duidelijk. Een ander issue wat naar voren kwam is dat de werkdruk van leraren verlaagd moet worden omdat deze gewoon heel hoog is. Uit mijn literatuuronderzoek blijkt dat de werkdruk verlaagd kan worden door kleinere klassen in te zetten. Je vertelde net al dat jullie hier nu met 29 kinderen in de klas zitten, wat best veel is, is dat ook een beetje het gemiddelde hier op school?
- Anouk Eerdere jaren waren het standaard klassen van tussen de 29 en 32 leerlingen, maar ze worden nu dus kleiner omdat we van elk jaar twee groepen gaan realiseren. De groepen worden dan kleiner waardoor we ook geen combinatieklassen meer hebben wat natuurlijk heel prettig is. Maar bij de kleuters blijven het grote groepen, deze zullen uiteindelijk wel splitsen. Bij de kleuters zijn ze dus heel ontevreden over de hoeveelheid kinderen die in een kleine ruimte moeten spelen en ontdekken, die hebben echt ruimte en handen te kort. Terwijl als ik volgend jaar weer groep vijf les mag geven en dat is een groep van 23 leerlingen, dan denk ik dat dat goed te doen is en dat is zeker werkdruk verlagend.
- Marjanne Ja, dus volgend jaar gaan de klassen splitsen waardoor er dus ook meer klassenruimtes gerealiseerd moeten worden.
- Anouk Ja, klopt.
- Marjanne Volgend jaar dus 23 leerlingen, is dat ook een beetje de optimale klassengrootte?

- Anouk Ja, dat is wel een fijn aantal. Dan kan je kinderen echt veel beter bedienen. Wanneer je nu tijd en handen te kort hebt of je andere moet inzetten om te helpen, kan je dat dan beter zelf in de klas regelen. En omdat je zo meteen twee groepen vijf hebt kan je ook zeggen dat we alle kinderen die goed zijn in rekenen even in een lokaal zetten en de kinderen die er meer moeite mee hebben in het andere lokaal zodat die nog wat extra uitleg kunnen krijgen zonder de andere leerlingen daarmee te storen of de les te vertragen. Het is natuurlijk mooi als die klassen dan naast elkaar liggen, dus daar moet je wel rekening mee houden met de indeling van de school. Ik zou wel willen dat er hier een soort pui tussen zit die je open kan schuiven en op die manier makkelijk de lessen en de kinderen kan verdelen. Dan werk je ook veel meer samen met de anderen in plaats van de deur dicht te trekken en ieder voor zich te laten werken.
- Marjanne Ja, dat zou mooi zijn.
- Anouk Ja, je kan er denk ik een hoop mooie dingen uithalen met kleinere klassen.
- Marjanne Oke. Ik zie hier al een digibord hangen, maar zijn er ook nog andere digitale hulpmiddelen voor het onderwijs en wat vraagt dit van het gebouw?
- Anouk Ja, we hebben voor ieder kind een laptop en een laptopkar op de gang. Deze staan per groep ter beschikking. Alleen groepen drie en vier moeten deze delen omdat die de laptops toch nog wat minder gebruiken en nog veel op papier doen. Groepen vijf tot en met acht gebruiken al best wel veel de laptop voor taal, rekenen of het typen van een werkstuk. Nu zijn ze bezig met PowerPoint. Dus de laptops worden eigenlijk wel elke dag gebruikt. Ook sommige toetsingen gebeuren digitaal van bepaalde vakken. Dus digiborden en laptops zijn eigenlijk de middelen die we gebruiken.
- Marjanne Ja precies. Zijn er dan ook nog speciale aanpassingen gedaan aan het gebouw? Je zei net dat de laptopkar op de gang staat maar er zijn verder geen extra ruimtes of iets dergelijks?
- Anouk Nee. Iedere groep heeft een digibord die laatst zijn vervangen maar we hebben geen apart ICT-lokaal ofzo. We hebben wel af en toe ICT-leskisten. Die laten we dan komen en dan gaan we aan de slag met robots of programmeren maar dat gebeurt ook gewoon op de gang.
- Marjanne Oke, duidelijk. Het hoofddoel van de ambities die er nu zijn is om de kwaliteit van het onderwijs te verbeteren. Hoe zie jij de invloed van het schoolgebouw op de kwaliteit van het onderwijs?
- Anouk Ik denk wel, als ik ook naar mezelf kijk, als je de hele dag veel op elkaar zit en er weinig ruimte is om te kunnen bewegen, je best wel benauwd kan worden als kind. Je moet gewoon veel en je moet je gewoon kunnen concentreren. Dus ik denk zeker dat het schoolgebouw van invloed is. Ook dat er gewoon voldoende buitenlucht en frisse lucht is en dat je ook gewoon pauze mag hebben en kan bewegen, dat er eigenlijk gewoon genoeg ruimte is om te leven. Dat heeft zeker een grote mate van invloed op de ontwikkeling van de kinderen. Dat je ook minder geïrriteerd van elkaar wordt en er dus geen ruzies ontstaan omdat je je gewoon gaat irriteren aan elkaar omdat er te krappe ruimtes zijn. Dus zeker wel een grote mate van invloed ja.
- Marjanne Ja, duidelijk. Een andere ambitie is inclusie. Hebben jullie daar nog rekening mee gehouden in het schoolgebouw?
- Anouk Daar zijn dus eigenlijk wel nog meerdere ruimtes voor nodig omdat we ook kinderen hebben die een arrangement hebben en dus eigenlijk ook wel echt één op één begeleiding nodig hebben of even uit de klas moeten en in een rustige ruimte begeleiding moeten krijgen. Dus wat dat betreft kunnen er zeker nog meer ruimtes komen. We hebben ook een jongetje met down bij de kleuters, die heeft ook gewoon begeleiding daarin nodig. Dus daar hebben we rekening mee gehouden en we willen die kinderen ook zeker op school hebben, maar het vraagt wel wat van het gebouw

- en de ruimtes. Tot nu toe loopt dat wel, maar het is soms wel even zoeken naar een plek die vrij is.
- Marjanne Ja, dus eigenlijk zijn er meer ruimtes nodig om nog meer inclusie te kunnen realiseren.
- Anouk Ja, klopt.
- Marjanne Het volgende begrip is misschien nog een beetje nieuw, maar in het coalitieakkoord werd ook de rijke schooldag genoemd. Dat is eigenlijk dat er buiten school ook nog activiteiten worden georganiseerd zodat de kansengelijkheid beter wordt. Dat ook kinderen die thuis misschien niet voldoende begeleiding of sport en cultuur mee krijgen door de thuissituatie, die kunnen dat dan via de school samen met alle andere kinderen wel krijgen. Hebben jullie daar ook over nagedacht?
- Anouk We zitten hier echt in een witte wijk, dus echt een goede wijk waar kinderen vaak op twee sporten zitten, een muziekinstrument kunnen bespelen en daar les in krijgen. Dus hier zijn er eigenlijk genoeg kansen voor iedereen buiten school. Het begint al wel wat meer te mengen wat goed is. We bieden het eigenlijk onder schooltijd al aan. Buiten schooltijd zijn de sportactiviteiten maar onder school hebben we ook natuur en cultuur uitjes. Dit jaar ben ik naar een concertgebouw geweest, zijn we naar de boerderij geweest. We hebben gastlessen van ouders om over hun beroep te vertellen. Dus we proberen het eigenlijk al op school te doen. De meeste gaan ook naar een BSO na school waar ze al veel kansen krijgen. Voor kinderen met minder financiële middelen thuis was er volgens mij ook nog een potje vanuit de gemeente om toch op een sport te gaan. Nee, dus we hebben niet na school op de school nog van alles georganiseerd.
- Marjanne Oke. Dus als jullie met school iets met cultuur doen dan gaan jullie daar heen, dat is dan niet op school. En als de ouders komen vertellen is dat gewoon in de klas waarvoor ook geen aanpassingen nodig zijn in het gebouw lijkt me?
- Anouk Nee, dat klopt. We proberen gewoon zoveel mogelijk in de schooldag te doen en dat aan te bieden.
- Marjanne Ja, dat snap ik. Heeft de school verder nog een bredere wijkfunctie? Zijn er nog andere maatschappelijke voorzieningen onder gebracht in de school? Of wordt de school buiten schooltijd nog gebruikt door verenigingen of iets dergelijks?
- Anouk Ja, we hebben hier op maandagavond in de speelzaal nog een yogales. Rots en water wordt hier gehouden, er wordt een typecursus na school aangeboden in de bibliotheek.
- Marjanne En die bibliotheek is van jullie zelf?
- Anouk Ja, we hebben een schoolbibliotheek. Wij hebben, ook een beetje in het kader van gezonde voeding, een watertappunt op het plein staan die dus ook gebruikt kan worden door de wijk. Er wordt hier op het plein ook veel gespeeld door kinderen vanuit de wijk en in de avond hangen hier wel eens jongeren rond. Dus op zich wordt het plein wel goed gebruikt ook door de wijk.
- Marjanne En die yogalessen in de speelzaal, kan die speelzaal dan ook afgesloten worden van de rest van de school zodat ze de rest van de school ook niet in kunnen?
- Anouk Nee, ze komen ook via de hoofdingang de hal binnen, dus op zich kunnen ze overal bij.
- Marjanne Oke, duidelijk. Is er verder nog rekening gehouden met onderwerpen als duurzaamheid, biodiversiteit en klimaatadaptatie?
- Anouk Nee, niet heel erg. We gaan nu wel naar de moestuinen met deze groep wat erg leuk is.
- Marjanne Ja precies, maar dan ga je weer ergens naar toe en wordt het niet hier op school georganiseerd waarvoor het gebouw aan bepaalde eisen moet voldoen.

Anouk Ja, inderdaad. We zouden het wel erg graag hier willen bij de school, een eigen moestuin of kruidentuin. Maar verder niet echt. We willen wel een groener schoolplein maar dat is dan ook weer vaak zo'n meerjarenplan.

Marjanne Ja, ik zie inderdaad wel wat zand en van die speelstenen maar voor de rest is het hier aardig verhard inderdaad.

Anouk Ja, hier links hebben we nog boomschors liggen maar het kan zeker meer ja. Een groener plein is wel een wens.

Marjanne Ja, precies. En als je wat meer naar binnen kijkt. Je had het net over de airco en ventilatie dat die nu wel al beter zijn.

Anouk Ja, dat is wel beter geworden door corona ook omdat we beter moesten luchten. Maar je moet wel echt zelf je ramen en de deur openzetten om goed te blijven ventileren. Daarnaast is het natuurlijk gewoon een oude school dus het kan altijd zuiniger en milieuvriendelijker. We hebben geen zonnepanelen ofzo, nee.

Marjanne Ja, snap ik. Dat zijn eigenlijk de beleidsambities die ik onderzoek dus ik heb verder ook geen vragen meer. Heb je nog ergens aanvullingen die ik kan meenemen?

Anouk Nee, eigenlijk niet.

Marjanne Dan wil ik je heel erg bedanken voor dit gesprek en de informatie.

Anouk Ja, geen probleem. Succes nog met je onderzoek!

Bijlage 2.3 Samenvatting interview Gezonde Scholen – Krol

Onderwerp: Milieu en Natuur van Programma Gezonde Scholen

Datum: 24 mei 2022

Plaats: Belafsprak

Interviewer: Marjanne Groenesteyn

Geïnterviewde: Wanda Krol, Beoordelaar vignet Milieu en Natuur bij GGD IJsselland en GGD Twente

Volgens Wanda Krol zijn er nog geen keiharde cijfers over wanneer een school gezond is, er lopen nu allerlei onderzoeken en dat gaat wel hard. Je moet je tijd en energie als school steken in het feit dat je iets uit wil dragen, daar wordt ook op getoetst. Hoever ben je bijvoorbeeld met buiten lesgeven, het vergroenen van je schoolplein etc.

Bij het beoordelen van het thema Milieu en Natuur wordt er onderscheid gemaakt tussen het binnen- en het buitenmilieu. Voor dit vignet is er een samenwerking gezocht met NME, natuur en milieu educatie, zij zitten meer op het groen en wij als GGD zitten meer op het binnenmilieu. Voor het binnenmilieu wordt er vooral gekeken naar CO₂-waarden en temperatuurgegevens in de zomermaanden. Daarnaast wordt er ook gekeken naar de tevredenheid over de schoonmaak, of er afval wordt gescheiden, of er ten aanzien van duurzaamheid bijvoorbeeld tijds klokken zijn geplaatst of dat er zonnepanelen zijn.

Niet alle schoolgebouwen zijn voorzien van klimaatsystemen. Door corona is hier veel meer aandacht op gekomen wat voor ons als GGD erg fijn was. Scholen worden nu dus gedwongen om beter na te denken over ventilatie. Volgens Wanda is een ventilatiesysteem echt nodig om voldoende te ventileren, natuurlijke ventilatie is niet voldoende.

Naast ventilatie kan er in het schoolgebouw ook rekening worden gehouden met de inrichting en aankleding van het gebouw. Zorg er bijvoorbeeld voor dat de oppervlakten goed schoon te houden zijn en dat er geen hoekjes zijn waar lastig schoon te maken is.

Voor het buitenmilieu zijn er ook geen keiharde normen voor het aantal procent dat groen moet zijn. Er wordt voornamelijk gekeken of er schaduwplekken zijn, of er buiten les gegeven kan worden en welke planten er op het schoolplein staan. Zijn de planten eetbaar of juist giftig? Er is ook subsidie gekomen voor scholen zodat ze watertappunten konden plaatsen, sommige scholen hebben ervoor gekozen om deze buiten te plaatsen zodat de omgeving hier ook gebruik van kon maken.

Er wordt dus voornamelijk beoordeeld op de insteek en de inzet van de scholen zelf. Er zijn eisen aan het aantal m² per kind vanuit de overheid waarop ontworpen wordt. Volgens Wanda zie je gewoon dat zo'n gebouw tientallen jaren staat en wordt gebruikt maar dat de manier van gebruik veranderd over de jaren waardoor het gebouw anders ingericht moet worden en de ruimtenorm op een gegeven moment niet meer toereikend is. Tegenwoordig zijn er volgens Wanda ook veel integrale kindcentra of multifunctionele accommodaties waardoor het gebouw ook 's avonds veel wordt gebruikt. Dan is het een gemiste kans als je hier van tevoren niet over nagedacht hebt.

Bijlage 3 Onderzoek doel veiligheid

Bijlage 3.1 Transcript interview basisschool De PIT

Onderwerp: Sociale veiligheid

Datum: 18 mei 2022

Plaats: Belafsprak

Interviewer: Marjanne Groenesteyn

Geïnterviewde: Freek Velthausz, directeur De PIT

- Marjanne Uitleg gegeven over mijn onderzoek.
- Freek Er wordt naar mijn idee ook te weinig aandacht besteed aan hoe een gebouw eruit ziet. Wat dat betreft zit er ook weinig ontwikkeling in. Ook met de nieuwbouw valt dit tegen, het is vaak gewoon een aantal hokken met een gang ertussen. Zoals ik ook al naar jou heb gemaïld ben ik een nieuwe school gestart en we kregen een gebouw met klaslokalen zoals dat bij de meeste scholen gaat. Ik mocht het wel gebruiken maar ik mocht geen muren slopen of iets dergelijks, terwijl ik dat wel graag zou willen. In ieder geval zou ik bijna willen zeggen dat je moet proberen om ervoor te zorgen dat de kinderen zich thuis voelen om de sociale veiligheid te bevorderen. Wij hebben onder het motto van 'de school eruit en de woonkamer erin', de inrichting van de school zo huiselijk mogelijk gemaakt. Wij spreken ook niet van klaslokalen maar van huizen. Zo hebben we bij ons op school een onderhuis, een middenhuis en een bovenhuis. In het onderhuis zitten dan groep één en twee. In het middenhuis zitten groep drie, vier en vijf en in het bovenhuis zitten groep zes, zeven en acht. Het woord huis is ook met opzet gekozen omdat we de huiselijkheid wilden hebben, ik denk dat dat ook helpt. Zo staat er in het klaslokaal een bankstel, een stoel waarin je lekker kunt lezen, er hangt een ouderwetse klok en dat soort zaken.
- Marjanne Ja, dus niet meer standaard tafeltjes en stoeltjes in een rijtje, maar echt een huiselijke sfeer.
- Freek Ja, precies. Wij hebben ook geen vaste plekken in de klas. Op negen van de tien scholen heeft een kind zijn eigen tafeltje maar ik denk dan dat je geluk of pech hebt met waar je zit en daar word je dan dag in en dag uit mee geconfronteerd. We starten bij ons op school elke dag in een kring van poefjes waar we dan lief een leed delen maar ook vertellen welk werk we vandaag of komende week gaan doen. Dan zoek jij de plek waar je graag wilt werken. Dat betekent voor de inrichting dat je verschillende ruimtes moet hebben. Wij spreken dan van kamers, eigenlijk net als in een echt huis. Je hebt een keuken, slaapkamer en een garage. Dus zo proberen we dat ook weer vorm te geven. Ik ben er van overtuigd dat als je alleen al kunt kiezen waar je werkt, je er ook onmiddellijk voor kan kiezen met wie je werkt en dat geeft het kind meer eigenaarschap over waar je bent in de ruimte. Ik denk dat dat ook de rust ten goede komt. Het is ook erg belangrijk dat je veelvuldig gebruik maakt van die kring om dingen te delen en te bespreken. Dus dan is het niet meer dat er één iemand, de meester of juf, voorin de klas staat en de kinderen vastgenageld op hun stoeltjes zitten. Wij hebben dus ook verschillende ruimtes waarin je verschillende dingen doet. We hebben bijvoorbeeld een restaurant in het gebouw waar je gaat eten. De kinderen mogen zelf bepalen wanneer ze gaan eten. Sommige kinderen komen zonder ontbijt op school, die hebben rond negen uur al wel zin in iets. Dan kunnen ze gebruik maken van het restaurant om iets te eten en dan kunnen ze ook weer zelf kiezen om iemand te vragen om mee te gaan.
- Marjanne Ja, want ze mogen dan gewoon uit de klas lopen om naar het restaurant te gaan?
- Freek Ja, sterker nog ze zitten niet eens in een klas. Maar ja, dat mogen ze zelf weten. Wij hebben de regel: mond en kont, dat regel je zelf. Je mag dus zelf weten wanneer je naar de wc gaat of wat gaat eten of drinken. In het begin had niet iedereen in de

gaten dat dat ook een kwestie van vertrouwen was dus toen waren er ook nog wel wat van de kinderen die een uur deden over het eten van een appeltje, maar dan volgt er een gesprek.

Marjanne
Freek

Oh ja, precies.

Maar je ziet bijvoorbeeld broertjes en zusjes die elkaar opzoeken en dan samen wat gaan eten wat veiligheid en rust geeft. Dan is het niet meer alleen stilzitten op je stoeltje en goed luisteren naar de juf. We hebben ook flexplekken in de school en laatst hebben we kantoortjes gemaakt. Dat zijn plekken die goed geïsoleerd zijn waar je rustig kunt werken, maar we hebben ook een stilleruimte wat ongeveer $\frac{1}{4}$ klaslokaal is waar echt niemand mag praten voor als je rustig wil schrijven of lezen of behoefte hebt aan geen lawaai om je heen. Zo zijn er verschillende plekken op de school, die je veroorzaakt door de inrichting, waardoor je keuze hebt in waar je werkt en dat brengt rust denk ik. Het feit dat je daar zelf over mag nadenken geeft kalmte en dat veroorzaakt een vergrootte sociale veiligheid omdat je dat eigenaarschap hebt.

Marjanne

Ja dat snap ik. U had het net ook over dat er dus ook regelmatig in kringen een gesprek wordt gevoerd. Gebeurt dat in de kamers of is daar weer een aparte ruimte voor?

Freek

Nee dat gebeurt inderdaad in het huis zelf, daar is een kring heel prominent aanwezig.

Marjanne
Freek

Oke dus dat is eigenlijk al heel duidelijk neergezet.

Ja, dat is eigenlijk ook de plek waar je je spullen neerzet. Dat is eigenlijk een beetje je thuis.

Marjanne
Freek

Oke, duidelijk. Hoe groot zijn die kamers dan, weet u dat ongeveer?

Ik vind het lastig om dat in te schatten. Het huis is een klaslokaal, een stilleruimte is $\frac{1}{4}$ klaslokaal, het restaurant zal $\frac{2}{3}$ van een klaslokaal zijn. We hebben ook nog een conferentieruimte, daar vergaderen we vaak, daar staat een hele grote tafel voor 15 personen. Daar zie je kinderen ook nog wel eens zitten die iets moeten bespreken. We hebben een atelier waar vooral de kunstzinnige vorming plaatsvindt ten grote van een klaslokaal. We hebben nog een vrij grote bouwhoek, dat is niet een klaslokaal maar ongeveer de helft. Daar staan materialen om mee te bouwen, niet alleen blokken maar ook pvc-buizen om knikkerbanen te maken, knexx, lego en dat soort dingen. Daar maken kleuters gebruik van maar ook de oudste kinderen, dat is ook niet aan leeftijd gebonden. Dan hebben we nog de grote keuken waar we koken, die is er ook op ingericht zodat een aantal mensen naast elkaar kunnen koken. We koken nu één keer in de week een warme maaltijd op school. Die keuken is ingericht zoals het moet met grote tafels om dingen te snijden, we hebben twee oven en twee keer vier kookpitten. Zo wordt het gebouw eigenlijk ingericht als een huis. De organisatie geeft het onderwijs ook zo zodat je veel eigenaarschap hebt over waar je werkt wat rust en kalmte geeft en daarmee veiligheid.

Marjanne
Freek

Ja, het is dus allemaal heel erg open ingericht en niet in hokjes met de deuren dicht.

Ja, de openheid is ook heel erg belangrijk. Eén ruimte waar de kinderen niet mogen komen is de teamkamer, waar ik ook werk. De school heet Pit en de teamkamer heet dan de cockpit.

Marjanne

Oh ja, leuk! Hebben jullie ook in de buitenruimte of op het schoolplein nog iets gedaan om de sociale veiligheid te vergroten?

Freek

We hebben dat niet bewust gedaan. We hebben vrij weinig gedaan aan het schoolplein. Het schoolplein was al heel divers ingericht. We hebben ruimtes waar je in een boom kunt klimmen om je terug te trekken. We hebben ook een soort amfitheater waar we presentaties kunnen doen en al meerdere malen een kampvuur hebben gemaakt. Maar we hebben ook een stukje nep gras zodat we altijd wat groens hebben. Maar dat is niet echt bewust zo ingericht om veiligheid te creëren.

De diversiteit is wel heel erg groot. Je kunt gewoon schommelen maar we zitten ook vlak bij water bij een dijkje waar je van af kunt rollen. Als het modderig is wordt het daar een grote modderpoel, dan hebben we ook speciale kleding voor de kinderen waardoor ze in de modder kunnen glijden. We hebben ook een soort modderkeuken waar je net kunt doen alsof je kookt met modder en dat soort zaken. Dus daar is de diversiteit ook weer belangrijk. Dat je plekken hebt waar je je ook terug kunt trekken of wat rustiger kunt zitten.

Marjanne Ja, snap ik. Het is vrij duidelijk hoe je het uitlegt en ik heb denk ik wel wat ik wilde. Een beetje inzicht in hoe het ingericht kan worden.

Freek Wij zeggen steeds: Stop met schooltje spelen. Als je 25 kinderen de hele dag in een klas stopt, creëer je vanzelf een onveilige situatie. Niet voor alle kinderen, maar zeker voor de helft, en dat is vragen om ongelukken. Dat is wat wij proberen te verbreken door kinderen niet de hele dag in dezelfde ruimte te laten zitten. Wat ik ook belangrijk vind is dat je kinderen betreft in het ontwerp van de school. Bij ons in de school staat er een trampoline binnen omdat ze daar graag op willen springen. Dat was niet mijn idee maar het idee van de kinderen. Met de inrichting van de school moet je ook de kinderen betrekken, dan worden ze ook eigenaar van de inrichting van de school.

Wat dus eigenlijk anders is dan andere scholen is dat wij geen klassen hebben en echt naar de kinderen kijken wat zij nodig hebben en dat proberen te geven waardoor het kind meer kan. Daarbij kijken we ook heel erg naar motivatie, hoe motiveer je de kinderen. Als het kind gemotiveerd is komt de kennis en de vaardigheden vanzelf wel.

Marjanne Ja duidelijk. Ik heb geen verdere vragen meer dus ik wil u heel erg bedanken voor dit gesprek!

Freek Geen probleem, veel succes!

Bijlage 3.2 Samenvatting interview KiVa

Onderwerp: Sociale veiligheid

Datum: 28 april 2022

Plaats: Teams-gesprek

Interviewer: Marjanne Groenesteyn

Geïnterviewde: Rick Bloemberg, Programmamaker bij KiVa (Rijksuniversiteit Groningen)

Volgens Rick is de basis van sociale veiligheid dat de kinderen zich fijn en veilig voelen en dat de kinderen zichzelf durven te zijn. Je moet je veilig genoeg voelen om je uit te spreken. Wat zich bij KiVa heeft uitgewezen is dat veel kinderen pesten helemaal niet fijn vinden maar omdat ze om zich heen weinig kinderen zien die het pesten actief afkeuren, denken ze dat iedereen het hier goed vindt waardoor ze niks doen. Dit idee moet omgedraaid worden. Je moet in gesprek gaan met de kinderen en laten zien dat meerdere kinderen er zo over denken. Kinderen zien dan dat ze niet alleen zijn. Ze moeten denken als ik hier iets van zeg, dan weet ik dat 80% van de groep dit ook vindt. Bij een sociaal veilige groep zit iedereen eigenlijk beter in zijn vel.

Om ongewenst gedrag te voorkomen moeten leraren ervoor zorgen dat de norming-fase (bepaalde normen worden duidelijk) naar voren wordt getrokken. Eerst moet er bepaald worden wat de normen zijn, hoe we met elkaar omgaan. Daarna kunnen de kinderen hun positie in de groep bepalen (storming-fase). Het is heel belangrijk om een groep goed te begeleiden door bepaalde kennismakingsoefeningen te doen. Niet alleen aan het begin van het jaar, maar meerdere keren door het jaar heen, bijvoorbeeld na elke vakantie.

De uitdrukking “onbekend maakt onbemind” wordt ook vaak bij KiVa gebruikt. Als je elkaar beter kent zal je ook beter in staat zijn elkaar te accepteren en te begrijpen. Er moet dus voldoende ruimte gemaakt worden om dit soort oefeningen te doen. Stel bijvoorbeeld de ‘normen’ samen met de kinderen op en laat deze door de hele school zien. Kinderen worden er dan telkens aan herinnerd en ook ouders zien deze wanneer ze de school binnenkomen.

Volgens Rick kan het schoolgebouw bijdragen aan een sociaal veilige omgeving door voldoende zichtbaarheid te creëren. Zichtbaarheid van bepaalde afspraken door deze op te hangen in de school waardoor je ook uiting geeft aan wat je doet. Daarnaast moet er ook gezorgd worden voor zichtbaarheid op de kinderen. Volgens Rick worden kinderen toch vaak gepest wanneer de leerkracht er niet bij is, bijvoorbeeld in de kleedkamers, op de gang of op het plein. Hoe je voor deze zichtbaarheid kan zorgen kon Rick niet goed benoemen. Moet je dan denken aan bijvoorbeeld het werken met glas of ervoor zorgen dat er geen dooie hoekjes zijn?

Een ander belangrijk punt wat ook deels met zichtbaarheid te maken heeft is openheid. Rick kent scholen die altijd de deuren open hebben staan, dit zorgt voor een uitnodigende omgeving. Of leerpleinen waar de lokalen omheen liggen en je makkelijk in- en uit kan lopen. Die hele open sfeer helpt goed tegen ongewenst gedrag omdat dit gedrag dus ook goed zichtbaar is. Dan heb je natuurlijk wel de praktische punten dat er minder goed gewerkt kan worden wanneer er veel rumoer op de gang is. Rick voelt zich hier echter niet genoeg in thuis om echt een uitspraak te doen. Een open omgeving is toch wel erg uitnodigend en kinderen kunnen ook meer van elkaar en andere klassen zien. Bij KiVa wordt er ook geprobeerd om te zorgen voor uitwisseling tussen verschillende groepen.

Rick kon geen uitspraak doen over de ruimte die nodig is voor een sociaal veilige school, hier had hij nooit heel erg over nagedacht. Meer ruimte betekent volgens Rick niet één op één meer veiligheid. In een groep moet je namelijk ook accepteren dat je in elkaars ruimte bent. Soms zie je in een klas dat ze werken met koptelefoons, je zou eigenlijk moeten kijken hoe je ervoor kan zorgen dat iedereen gewoon normaal kan functioneren in de klas in plaats van dat iedereen maar die koptelefoon opzet en zich afzondert van de rest. Tegelijkertijd denkt Rick dat het ook

belangrijk is om een ruimte buiten het lokaal te hebben zodat kinderen ook de ruimte hebben om ergens heen te gaan om met een groepje ergens aan te werken. Of dat ze tijd mogen inplannen waar ze een rustige werkplek hebben als het in de klas niet rustig is. Hier heb je dan natuurlijk wel voldoende ruimte voor nodig. Of hier een grotere ruimtenorm voor nodig is durft Rick niet te zeggen. Stichting Veiligheid&School adviseren ook voldoende ruimte zodat de mogelijkheid op conflicten wordt verkleind doordat kinderen dus ook van elkaar weg kunnen lopen. Rick zegt dat dit opzich goed is maar dat dit geen standaard oplossing moet worden. Het is goed dat er in de heat of the moment afstand genomen kan worden, maar hij zou het niet als strategie adviseren.

Vanuit de wetgeving moet er een coördinator zijn voor het beleid op ongewenst gedrag en pestgedrag. Het is belangrijk dat deze coördinator goed zichtbaar en vindbaar is voor de kinderen zodat hier ook echt gebruik van wordt gemaakt. Deze moet niet ergens achter in het gebouw weggestopt worden maar moet juist meer naar voren worden gehaald of op een centrale plek worden neergezet. Als dit niet mogelijk is moet de weg ernaartoe heel duidelijk aangegeven worden. Daarnaast kan die persoon bij het begin van de schooltijd en het einde van de schooltijd wel op een centrale plek gaan staan zodat deze makkelijker te benaderen is.

Als laatste zie je vaak dat leerkrachten niet de moeite nemen om een kringopstelling te maken wanneer je met elkaar in gesprek gaat. Als je in een echte kring zit kan iedereen elkaar goed zien wat volgens Rick heel goed werkt om groepsgesprekken te houden. Daarnaast biedt dit gelijk openheid en gelijkwaardigheid in een gesprek. De klaslokalen moeten dus ook zo ingedeeld worden dat dit mogelijk is. De grootte van de kring is natuurlijk ook afhankelijk van het aantal leerlingen. Rick heeft zelf ook een tijdje voor een klas van 33 of 34 leerlingen gestaan, dit was wel pittig. Rick kon vaak goed werken met het gemiddelde van 23 à 24 leerlingen in een klas.

Bijlage 4 Onderzoek doel inclusie

Bijlage 4.1 Transcript interview de Kroevendonk

Onderwerp: Inclusie en brede wijkfunctie

Datum: 10 mei 2022

Plaats: Teams-gesprek

Interviewer: Marjanne Groenesteyn

Geïnterviewde: Teun Dekker, Directeur-bestuurder de Kroevendonk

- Marjanne Je vertelde net al dat jullie nu even op een tussenlocatie zitten. Waarom is er gekozen om een nieuwe locatie te gaan maken?
- Teun Ja dat heeft eigenlijk verschillende redenen. Het gebouw was veel te klein, dus het onderwijsdeel dat groeide enorm de laatste jaren eigenlijk tegen de krimp in. Als je het dan hebt over toegankelijkheid was daar ook wel het nodige op aan te merken. In de loop van de jaren is er ook steeds maar weer een stukje aangeplakt waardoor de inrichting en de structuur van het gebouw ook niet meer optimaal was. Bovendien was het oudste gedeelte al zo'n 45 tot 50 jaar oud, dus dat stond ook al op de rol.
- Marjanne Ja, duidelijk. Allereerst heb ik wat vragen over inclusie. Kan je misschien vertellen wat uw visie op inclusie is, hoe ziet u dit voor je.
- Teun Inclusie is ondertussen echt een modekreet geworden. Dat heeft deels met alle genderdiscussies te maken, "Black Lives Matter" etc. Maar eigenlijk speelt die discussie al veel langer. Deze was toen gericht op integratie van kinderen met een handicap. Nederland heeft daar ooit ook al verdragen voor ondertekent waaronder ook een internationaal verdrag van de VN 10 jaar geleden. Wat mij betreft is inclusie gewoon dat alle kinderen in de eigen wijk naar school kunnen ongeacht achtergrond, cultuur en beperking. Wij hebben hier iets van ruim 30 nationaliteiten op school. Dan kan je zeggen dat dit inclusie is, maar als je vervolgens kinderen met een beperking niet toelaat dan doen we nog weinig aan inclusie.
- Marjanne Ja dat snap ik. Dus je wilt echt voor alle soorten leerlingen onderwijs beschikbaar stellen.
- Teun Wij hebben het dan vaak over de brede diversiteit. Met diversiteit kan je het natuurlijk hebben over genderproblematiek, op sociale lagen in de bevolking, over beperking zowel medische als gedrag. Dus het hele scala eigenlijk.
- Marjanne Ja duidelijk. Inclusie is dus heel breed eigenlijk. Wat voor maatregelen moeten er genomen worden in de vormgeving van het schoolgebouw om voor al deze leerlingen toegankelijk te zijn.
- Teun Ja, daar zijn criteria voor natuurlijk. Wij hebben het ontwerp van het gebouw ook laten toetsen en dat gaat dan over bijvoorbeeld toegankelijkheid, dat is al gewoon recht. Dan vind ik het belangrijk om bij toegankelijkheid er op te letten dat wat iemand zonder beperking kan, iemand met een beperking ook zelfstandig moet kunnen. Je kan bijvoorbeeld zeggen dat iets toegankelijk is maar als je telkens om hulp moet vragen om rijplaten of iets anders neer te leggen, dan schiet het nog niet echt op. Je kan ook het voorbeeld van vroeger van de trein gebruiken. Moet je eerst bellen als je in een rolstoel zit zodat een medewerker van de NS je kan helpen, of kan je automatisch de trein in rijden. Dat betekent dat er bij ons in het gebouw een grote open keuken komt waar je met een rolstoel omheen kan draaien, dus draaicirkels of de bediening van de lift. Maar je moet ook denken aan kleurgebruik als je het hebt over slechtziende. Je moet nadenken over geluid. Kinderen met een gedragsstoornis kunnen minder prikkels aan. Heel simpel voorbeeld, onze gymzaal in het nieuwe gebouw. Normaal zijn er voor een gymzaal bepaalde eisen voor de akoestiek, die hebben wij hoger neergeld juist voor kinderen die moeite hebben met allerlei prikkels. Opzich is het allemaal niet zo spectaculair maar je moet er wel even over

nadenken. En je hoeft ook niet gelijk alles in te voeren. Wij hebben ook niet alles helemaal doorgevoerd. Wij hebben bijvoorbeeld een dubbele trapleuning niet gedaan en hebben gezegd dat als het wel nodig is we die later alsnog aanbrengen. Je moet ook voldoende ruimtes hebben. Omdat je in een onderwijssetting zit, die is regulier bekostigt volgens het reguliere onderwijs terwijl we een hele speciale populatie hebben. In het speciaal onderwijs zitten kinderen in kleinere groepen en heb je meer ruimte tot je beschikking. Dat is ook iets waar je goed naar moet kijken als je gaat bouwen voor inclusiever onderwijs, hoe richt je dat dan in. Wij hebben het in ons gebouw ingedeeld in een drieslag van rust, rumoer en ruis. Je hebt dus eigenlijk drie gradaties van geluid dus daar moet je rekening mee houden. Ik weet niet of dit ook interessant is voor je onderzoek maar in de bekostiging is dat juist lastig omdat in de bekostiging volgens de verordeningen van de gemeentes daar nog geen rekening mee is gehouden. Een simpele lift zit niet in de reguliere bekostiging van het reguliere onderwijs terwijl die toch wel in de school moet zitten.

Marjanne Bekostiging en financiën hoef ik in mijn onderzoek niet mee te nemen maar het is zeker interessant om te horen wat het allemaal met zich meebrengt want daar zit je natuurlijk wel echt mee in de praktijk. Je had het net even over dat je met kleinere klassen meer ruimte in het klaslokaal hebt ook. Momenteel is er ook veel te doen over wat nu voldoende ruimte is voor kinderen op het basisonderwijs en dat ze eigenlijk steeds minder ruimte krijgen. Hoe ziet u dat? Hoeveel m² zou er eigenlijk moeten zijn per kind, heeft u daar een idee over of durft u dat niet te zeggen?

Teun Ik durf dat niet echt in een m² per kind te zeggen. Wij hebben het als volgt gedaan. Je hebt als groep een ruimte nodig, de mens is een sociaal wezen, van oorsprong waren die ruimtes rond de 54 m² voor een klas. Dus dat is ongeveer waar je het over hebt. Deze hebben wij iets omlaag gebracht omdat we gewoon met de bouwperceel beperkingen zaten, dus die zit bij ons rond de 48 m². Die overige m²'s hebben we toegevoegd aan de gezamenlijke ruimtes. Wij hebben dus ook gekozen voor meer begeleidingsruimtes omdat je deze nu eenmaal meer nodig hebt. Dan verdeel je die m² gewoon wat.

Marjanne Ja precies, dat lijkt me duidelijk. Het is begrijpelijk dat er meer begeleiding nodig is als er meer kinderen zijn die verschillende ondersteuningsbehoeften hebben. Zijn er dan ook nog samenwerkingen met andere organisaties die ook in het schoolgebouw trekken?

Teun Ja in het kindcentrum bij ons hebben we zelf dus onze opvang en het onderwijs en er zit ook samen een schoolkas in. Dus specifiek voor kinderen in de zorg en daar hebben we bijvoorbeeld ook een 'snoezelruimte' bij. Dus dat zit wel in het hele complex. Ons speellokaal wordt ook gebruikt als motorisch therapie lokaal. Dus je hebt niet altijd aparte ruimtes nodig maar je moet ze wel multifunctioneel kunnen gebruiken. Daar moet je wel rekening mee houden. Er zijn natuurlijk ook externen die er rond lopen zoals de fysiotherapie, ergotherapie, logopedie en psychologen. Die maken dus gewoon gebruik van de ruimtes die er zijn. Je gaat niet een gespreksruimte realiseren in zo'n gebouw voor een logopedist die één keer in de week komt.

Marjanne Nee dat snap ik inderdaad. Ik heb ook vanuit een ander onderzoek van een aantal jaar geleden een aantal uitkomsten die ik graag wil toetsen of deze nog steeds gelden. Uit dat onderzoek bleek dat er onder de leerkrachten heel erg behoefte was aan een zorgteam. Merkt u dat bij uw basisschool ook?

Teun Een zorgteam voor het personeel?

Marjanne Ja maar ook voor de leerlingen. Het zorgteam zou moeten kunnen zorgen voor de leerlingen wanneer de leerkrachten dit niet meer konden en kunnen zo ook de werkdruk van de leraren verlagen.

- Teun Ja dat hebben wij sowieso ingericht. Je moet multidisciplinair kunnen werken. Dat betekent dat wij onze interne begeleiders zoals orthopedagoog en andere specialisten gewoon in huis hebben en deze werken samen.
- Marjanne Ja dat snap ik, duidelijk. Er kwam in het onderzoek ook naar voren dat de leerkrachten echt behoefte hadden aan aparte klassen die dienen als soort vangnet waar de leerlingen heen konden wanneer het in de reguliere klas niet meer lukt. Hier komen ze dan onder toezicht te staan van deskundigen die beter opgeleid zijn om de leerlingen te ondersteunen. Merkt u deze behoefte ook?
- Teun Dat ligt er dan ook weer aan hoe je aankijkt tegen inclusie. Wij zeggen dat je deze kinderen juist zo min mogelijk buiten de klas moet plaatsen zodat je alles echt gezamenlijk doet. Je moet daar samen een modus vinden. In die zin wil je ze eigenlijk zo veel mogelijk in de groep hebben. Soms moet je wel even apart, wij hebben er niet voor gekozen dit te doen in uitgebreide apart lokalen maar wel in begeleidingsruimtes. Je moet wel plekje hebben, wij hebben dat in een soort leerlandschap neergezet, waar kinderen zich ook kunnen terugtrekken zonder last te hebben van de leraar. Je hebt dus ook een soort time-out plekken nodig, wij noemen dit afkoelplekken, maar die heb je wel echt nodig.
- Marjanne Ja zodat de leerling zichzelf ook gewoon even kan terugtrekken. Liggen die afkoelplekken dan dicht bij het lokaal waar ze leskrijgen of ligt dat weer op een andere plek?
- Teun Ja dat ligt wel in de buurt. Het ligt laat maar zeggen bij dat leerlandschap zoals wij dat noemen.
- Marjanne Oke. Ook in dit onderzoek kwam naar voren dat er dus behoefte was aan een prikkelarme omgeving maar u gaf dat net zelf ook al aan dat dit bij jullie ook wordt gedaan.
- Teun Ja dat klopt. Maar wel gedeeltelijk natuurlijk. Dit doen we bijvoorbeeld bij het gymlokaal maar we gaan er niet voor om alle prikkels helemaal weg te halen. Met de kinderen die last hebben van die prikkels gaan we aan de slag om te leren hoe je nu eigenlijk met die prikkels om kunt gaan. In de maatschappij worden deze prikkels ook niet weggehaald en zijn de prikkels nog groter. We zijn er dus wel heel erg mee bezig. Het is een gegeven dat die prikkels er zijn. Misschien een voorbeeld: we hebben wel eens kinderen met een gedragsprobleem vanuit het cluster vier onderwijs die komen kijken. Toen zagen ze dat we de kinderen rustig lieten voetballen op het plein. Ze vroegen toen ook of dat wel goed gaat. Vaak wel maar soms gaat het fout maar daar leer je van. We hebben dus ook gezegd dat we niet alle problemen weg gaan halen voor de kinderen want dan leren ze er ook niet mee om te gaan.
- Marjanne Ja dat is duidelijk, dat snap ik. U zei net ook iets over dat jullie kleinere klassen aanhouden. Wat is ongeveer die klassengrootte?
- Teun Ja zoals ik net zei is die m2 ongeveer 48 m2 per klas wat in de nieuwbouw zit en met de groeps grootte mikken we op maximaal 25 kinderen in een groep. Maar dit varieert hoor. We hebben nu ook toevallig twee groepen van 28 leerlingen maar we hebben ook groepen van 18 leerlingen. Het is net hoe het uitpakt.
- Marjanne Ja precies. Heeft u zelf nog aanvulling op het onderwerp inclusie? Ik heb de vragen die ik had over inclusie namelijk al gesteld. Of iets waarvan u denkt, dit moet echt meegenomen worden?
- Teun Nee, rond inclusie in het algemeen vinden wij eigenlijk dat elke school gewoon conform de verdragen die er zijn het schoolgebouw moet inrichten. Dan zorg je ook dat de verdeling van kinderen met een beperking niet als een waterbed op één plek terecht komt. Dan kunnen kinderen ook echt in de wijk met hun vriendjes naar school.
- Marjanne Ja precies. Dan heb ik ook nog een aantal vragen over een begrip dat vrij nieuw is, namelijk de rijke schooldag. Ik weet niet of u hiermee bekend bent?

- Teun Ja dat ken ik.
- Marjanne Oke, dat is fijn. De rijke schooldag komt natuurlijk ook voort uit het coalitieakkoord, maar er stond ook in dat de vormgeving van de rijke schooldag wordt overgelaten aan de scholen zelf. Als u die keus zou krijgen, hoe zou u die rijke schooldag dan voor u zien?
- Teun Ja dat sluit eigenlijk aan bij wat wij al doen en dat heeft te maken met onze populatie. Het idee, van Paul van Meenen komt het idee van de rijke schooldag natuurlijk vandaan, is gericht op kinderen die in armoede en achterstandsituaties leven. Dat hebben wij hier heel veel. Wij hebben altijd al gezegd dat alle kinderen altijd overal aan mee mogen doen. Dus wij hebben het naschoolse programma uitgebreid en dit is gratis open gesteld. Zodat er ook geen financiële belemmering is voor kinderen uit de wijk, tenminste onze leerlingen van onze school, (...) middels pop-ups. Dus dan hebben we een periode van vier bijeenkomsten waar ze iets krijgen met hockey en dan vier bijeenkomsten iets met theater en dan vier bijeenkomsten van iets anders. Daar kunnen de kinderen zich op inschrijven maar daar zit dan geen financiële belemmering in. Zo zorg je dus dat er een aanbod is buiten het reguliere programma, want we doen ook al in het schoolse programma van alles waar je ze een zo breed mogelijk programma probeert te bieden. Maar we proberen ook buiten de schooltijd, in het naschoolse programma, daar ook een plus op te zetten.
- Marjanne Ja dat snap ik. Wat voor eisen zijn er nodig om ook na de schooltijd nog iets te gaan doen? Want ik neem aan dat wanneer je een cursus theater aanbiedt er ook wel iets moet zijn waar je die cursus kunt geven.
- Teun Vaak zal je zien dat je in het gebouw voornamelijk voldoende bergruimte moet hebben. Dat klinkt heel gek maar omdat je de ruimtes multifunctioneel kunt gebruiken, zo'n theaterprogramma na schooltijd kan je prima in een speellokaal doen, maar dan moet je wel opslag hebben voor die theater materialen. Tegelijkertijd is er in de gymzaal misschien wel iets met sport bezig, die gymzaal heb je al. Daarnaast kan je ook klaslokalen of de keuken gebruiken. Wij krijgen zo meteen een hele mooie open keuken in het leerlandschap. Als je het dan hebt over koken en dat soort dingen dan kan je dat daar mooi doen. Je hebt dan alleen als extra die bergruimte nodig voor de spullen die gebruikt worden in dat naschoolse aanbod. Dus opzich is het allemaal niet zo heel spectaculair als je het gewoon fysiek over het schoolgebouw of de materialen hebt, de spanning zit hem veel meer in de vraag of je voldoende personeel hebt en mensen om het uit te voeren.
- Marjanne Ja dat snap ik. Nu je het ook over het personeel hebt, er is natuurlijk een hoge werkdruk voor de leraren. Uit het coalitieakkoord blijkt ook dat ze dit aan wilde pakken, dat het aantrekkelijker moet worden om leraar te worden. Daar heb ik ook een paar vragen over. Uit mijn onderzoek kwam eigenlijk naar voren dat de werkdruk verlaagd kan worden door kleinere klassen, daar hebben we het natuurlijk al over gehad...
- Teun Ja en ik denk dat het bij die klassengrootte nog niet eens alleen die klassengrootte belangrijk is maar de extra handen in de klas. Bij ons lopen er heel veel onderwijsassistenten rond. Dat betekent dat de leerkrachten er niet alleen voor staan maar dat je dit altijd samen doet. Ik denk dat wanneer je het hebt over werkdruk en dingen mogelijk maken, dan is het voor het personeel heel belangrijk dat je het echt samen doet. Dat je niet de deur achter je dichttrekt en het de hele dag maar uit moet zoeken maar dat je het echt met z'n alle doet. Dat is echt belangrijk.
- Marjanne Ja precies. De laatste die daar ook naar voren kwam is digitale hulpmiddelen. Dit zou ook moeten helpen om het lesgeven makkelijker te maken. Ik weet niet hoe u daar tegenaan kijkt?
- Teun Ik verwacht daar eerlijk gezegd niet zo heel veel van. Instructie moet toch echt door de leerkracht gegeven worden. Soms kan je het wel hebben bij bepaalde toetsingen.

- Wanneer je deze online doet dat het makkelijker is met nakijken enzo. Je hebt mogelijkheden om iets meer te differentiëren, wij zetten het ook in maar het is niet het ei van Columbus ofzo, dat geloof ik niet nee.
- Marjanne Oke, duidelijk. Zijn er nog aanpassingen nodig aan het schoolgebouw die het werken met digitale hulpmiddelen mogelijk maakt?
- Teun Ook daar zit je met de ruimte weer. Waar stal je dingen. Je hebt waarschijnlijk een hoop devices en die moeten ergens in een laptopkast. Deze moeten ook opgeladen worden dus de stroomvoorziening moet voldoende zijn wanneer je die laptops gaat opladen. Maar die kar moet ook ergens staan. Deze moet natuurlijk niet voor het raam staan waarbij iedereen die langsloopt denkt van oh die kar kan ik ook wel gebruiken. Dus dat vraagt wel iets over het gebouw. Dat zijn wel vaak dingen die bij het ontwerp vergeten worden, dat je ook die plaatsen nodig hebt.
- Wij werken ook met een active-floor, dat is een beamer die projecteert op de grond waar allerlei educatieve toestanden gebeuren. Ook die moet ergens opgeborgen kunnen worden. Daar zit een verschil met gewoon boeken die je ergens in een kast neerzet.
- Marjanne Ja duidelijk. Dan heb ik nog een aantal vragen over de wijkfunctie. Hoe is de wijkfunctie bij jullie vormgegeven?
- Teun Ik denk dat je bij ons in de wijk altijd gewoon met de partners in de wijk, dus het welzijnswerk, de politie etc. om de tafel moet. Wij werken hier met een groep, het Fort heet dat. Hier kan een bepaalde groep kinderen heen uit armoede om ze sociaal zelfstandiger, sterker en weerbaarder te maken. Dus daar werken we ook mee samen. Dus ik denk echt dat je goed contact moet hebben met dit soort wijkpartners. Ik denk dat je sowieso rond zo'n school, en daar kan je de koppeling met het gebouw maken, het netwerk groot moet maken.
- Marjanne Ja dat snap ik. Moet hiervoor ook nog wat aan het schoolgebouw veranderd worden om dus zo'n wijkfunctie te realiseren of is dat inderdaad gewoon een ruimte flexibel indelen.
- Teun In eerste plaats de ruimtes die je hebt flexibel indelen. Maar het hangt ervan af hoe je het wil gebruiken. Je moet dan bijvoorbeeld ook nadenken over een sleutelplan, welke delen van het gebouw zijn afgesloten. Wij krijgen dus die mooie open keuken in het nieuwe gebouw, stel dat deze alleen voor de wijk is moet je er goed over nadenken dat deze niet door het hele gebouw kunnen rondlopen maar wel die keuken kunnen gebruiken. Dat is net afhankelijk van hoe je dat zelf indeelt. Je kan er bijvoorbeeld ook voor kiezen dat er altijd een conciërge aanwezig is of iets dergelijks. Het is maar net hoe je het zelf indeelt.
- Marjanne Duidelijk. Dit waren mijn vragen over inclusie en de wijkfunctie. Dan heb ik nog een aantal algemenere vragen over overige beleidsambities omdat ik niet zeker weet of jullie hier ook iets mee hebben gedaan. Heeft u ook aandacht besteed aan gezondheid in het ontwerp? Zo ja, op welke manier?
- Teun Het meest actuele punt is natuurlijk het ventilatie verhaal en als je het daar over hebt is daar ook zeker heel veel aandacht aan besteed. Dat vraagt natuurlijk ook wat van het financiële stuk maar is zeker meegenomen ja.
- Marjanne En op wat voor manier moet ik dat voor me zien? Zijn dat dan gewoon ventilatiesystemen?
- Teun Ja dat zijn gewoon ventilatiesystemen maar wel in combinatie met het gebruik van natuurlijke materialen. De uitstraling in het gebouw dus ook, dat je er ook prettig kan rondlopen. De aannemer had ook een specialist die speciaal daarnaar heeft gekeken, van is het een fijne omgeving om daar te verblijven.
- Marjanne Ja dus die heeft echt naar het binnenklimaat gekeken en echt gelet op het licht, geluid etc.
- Teun Ja.

Marjanne Oke. Hebben jullie als je het over gezondheid hebt ook bijvoorbeeld gekeken naar de mate van beweging die kinderen krijgen en of dit op een of andere manier gestimuleerd kan worden?

Teun Daar hebben we het in het ontwerp wel over gehad. Er was op een gegeven moment zelfs een klimmuur waar de kinderen langsliepen waar ze dan bij wijze van spreken via de klimmuur naar het toilet konden gaan. Dat hebben we er toch uitgehaald. Daar hebben we dus wel op gelet dat we een eigen gymzaal hebben, maar verder geen aparte dingen meer. Het leerlandschap is wel zo ingericht dat je er kan dwalen als een kind, je hebt wat meer ruimte.

Marjanne Waarom is er uiteindelijk gekozen om bijvoorbeeld zo'n klimmuur er niet in te doen? Is dat puur financieel of heeft dat nog een andere reden?

Teun Deels financieel als je het hebt over het onderhoud. Wanneer je ergens zo'n wand in één van de leerlandschappen zet dan moet daar onderhoud aan plaatsvinden maar ook de combinatie met de rest van het gebruik van dat leerlandschap. Er zitten namelijk ook gewoon andere kinderen daar te werken dus dan kreeg je daar weer problemen mee.

Marjanne Ja dat snap ik. Dan is er ook nog het onderwerp veiligheid, is dit nog meegenomen in het ontwerp?

Teun Ja daar wordt gewoon naar gekeken natuurlijk. Dit geldt voor zowel de binnen- als de buitenkant. Als je het hebt over het deel van de kinderopvang zijn dit gewoon eisen van de GGD, voor afsluiting en toegankelijkheid en dat soort dingen. Voor de binnenkant geldt dat de kinderen van de kinderopvang niet zomaar naar de rest van het gebouw kunnen. Dus dat is een stukje veiligheid. Verder is er gekeken naar hoe een trap gepositioneerd wordt. Verder weet ik dat er bij de gymzaal bijvoorbeeld een lage ruit zit. Daar is heel lang gepraat over hoe lang je er tegenaan kan schieten voordat die bal er doorheen gaat. Over dat soort dingen wordt zeker gesproken.

Marjanne Oke, super. Het laatste onderwerp is dan duurzaamheid, biodiversiteit, klimaatadaptatie en dat soort begrippen. Is daar nog over nagedacht in het ontwerp?

Teun Er is voor gekozen om het gebouw een hele natuurlijke uitstraling te geven. Er zit bijvoorbeeld deels een sedumdak op. Dit is in stand gebleven maar dreigde te sneuvelen door financiële redenen toen. We hebben wel die natuurlijke uitstraling weten te handhaven. Maar dat geldt ook voor een warmtepomp, zonnepanelen en dat soort zaken. Dus daar is wel nadrukkelijk naar gekeken. Zo duurzaam mogelijk de omgeving van het gebouw inrichten ook al is het in die achterstandswijken niet zo groen, wel proberen de pleinen zo in te richten dat het wel een groene uitstraling heeft.

Marjanne Oke, duidelijk. En is er ook, als je het hebt over bijvoorbeeld biodiversiteit, gekeken of er bijvoorbeeld vogels in de gevels gehuisvest kunnen worden?

Teun Nee dat hebben we niet gedaan.

Marjanne Oke. En ook niet dat kinderen buiten op het schoolplein een moestuin hebben of iets dergelijks?

Teun Ja bij de buitenruimte wel. Daar zit ook een soort stiltezone in waar je dus inderdaad onder begeleiding daar nog bezig kunt zijn en dat geldt ook voor een tweetal dakterrassen die daar zijn waar ook juist dat groen zit. Die groene uitstraling zit er dus wel, maar niet speciaal voor vogels.

Marjanne Oke, ja precies. Dat waren eigenlijk de vragen die ik heb opgesteld. Heeft u verder nog ergens aanvullingen op of iets wat echt meegenomen moet worden.

Teun Nee ik heb verder geen aanvullingen meer.

Marjanne Oke, heel erg bedankt voor de informatie!

Bijlage 4.2 Transcript interview de Korenaar

Onderwerp: Inclusie

Datum: 16 mei 2022

Plaats: Eindhoven

Interviewer: Marjanne Groenesteyn

Geïnterviewde: Berdi de Jonge, Directeur; Raymond Greveraars, Facilitair beheerder

- Berdi Wij komen eigenlijk uit twee oude gebouwen vanuit de jaren 60. Eén was er in 1959 gebouwd en één in 1961, daar konden we ook inclusief onderwijs geven maar dan zaten we op twee locaties en dit gebouw is echt gebouwd voor inclusie. Dat is wel leuk want hier hebben we echt kunnen nadenken over hoe we willen dat onze inclusieve school eruit ziet en wat er ook in het gebouw nodig is zodat we met de bouwbudgetten die er voor regulieren scholen zijn en met de vierkante meters die er voor reguliere scholen zijn, we toch rekening kunnen houden met inclusiviteit op onze school. Wij hebben voornamelijk gekeken vanuit clusters. Dus wat heeft cluster één nodig, wat heeft cluster twee nodig enzovoort. En wat past bij onze visie op onderwijs.
- Marjanne Ja dat snap ik. Hoe zijn jullie er op gekomen om je echt te richten op inclusiviteit?
Berdi Dat is iets wat meer dan 20 jaar geleden als is ontstaan. Toen zijn drie kinderen met downsyndroom vrijgesteld van onderwijs waardoor deze thuisonderwijs kregen van één van de moeders van die drie kinderen. Deze hebben toen gevraagd om in een leeg klaslokaal op de reguliere school dat thuisonderwijs mochten geven. Dat is toen onze school geworden. Inmiddels is in 2013 de Wet Toepassend Onderwijs gekomen waarbij er gekozen kon worden tussen een smalle zorgschool, een lichte zorgschool en gewoon een inclusieve school en toen is er bij ons gekozen voor een inclusieve school. Wel in echte samenspraak met het team, anders lukt het echt niet.
- Marjanne Oke, helemaal goed. Dan zal ik maar beginnen met de vragen. Allereerst dus wat vragen over inclusie. Ik ben eerst wel benieuwd naar wat jullie definitie van inclusie is.
- Berdi Als ik kijk naar kinderen die welkom zijn op school, dan moeten dit alle kinderen vanuit de wijk zijn. Wij bedienen twee wijken hier dus dan moeten alle kinderen van deze twee wijken welkom zijn op onze school. Ongeacht of ze een hulpvraag hebben vanuit één van de vier clusters, dus dat kan blind/slechtziend, doof/slechthorend, mytyl/moeilijk lerende kinderen of kinderen met ernstige gedragsproblemen zijn. Daarnaast is inclusie natuurlijk ook onze cultureel diverse maatschappij en natuurlijk ook sociaal maatschappelijk de grote diversiteit. Dus eigenlijk is inclusie voor ons samen opgroeien.
- Marjanne Ja precies, helemaal duidelijk. Dan misschien een best wel brede vraag. Hoe is inclusie vormgegeven in het schoolgebouw en heeft u daar misschien praktische voorbeelden bij?
- Berdi Dat kan je zo meteen ook mooi zien als je dadelijk met Raymond door de school loopt. We hebben heel lang geleden op school een slechtziend kind gehad die dus valt onder cluster één, op dit moment hebben wij die niet. Dat komt niet doordat we die niet toelaten maar omdat die gewoon niet aangemeld is. Voor cluster één kinderen hebben we weinig kleur in het gebouw zelf omdat dat ook de slechtziende kinderen helpt. Alles wat beweegt is donker en trappen hebben een andere kleur dan de vloer.
- Marjanne Ja precies zodat ze duidelijk onderscheid kunnen zien tussen de trap en de vloer.
Berdi Ja precies, dus zo minimaal kan een aanpassing voor cluster één zijn. Als je dadelijk rondloopt zal je ook horen, we hebben een zeer nadrukkelijke opdracht aan de architect gegeven dat de akoestiek op onze school in alle ruimtes goed moet zijn. Dat zal je zo meteen horen als je in de hal bent, maar ook in onze gymzaal en lokalen. De

hal, gymzaal en speellokalen zijn hierin het moeilijkste omdat er in deze grotere ruimtes meer klankkasten zijn. Maar dat is wel gelukt. Voor cluster drie is er een lift in de school, we hebben geen drempels in de school, we hebben twee mindervalide (miva) toiletten in de school doordat het verplicht is een miva te hebben bij de gymzaal als je deze wilt verhuren. In de bouw hebben ze de miva in de hal er nog uit willen halen maar vanuit onze visie op inclusief onderwijs hebben wij dat niet goedgekeurd. Wij willen dat een kind dat is aangewezen op een rolstoeltoilet daarvoor niet helemaal naar de gymzaal moet. Daarnaast hebben we ook nog wel eens kinderen die fysiek verzorgd moeten worden en ook nog wel eens gedoucht moeten worden omdat ze nog niet zindelijk zijn. Deze wilde wij ook centraal in de school hebben dus daarom hebben we de miva in de hal laten zitten.

Op een mytylschool zijn de klaslokalen 67 m2 en op een reguliere school 54 m2. Een kind in een rolstoel kan zich niet zelfstandig bewegen in een ruimte van 54 m2. Als je een rolstoel hebt ben je dus veroordeeld tot het eerste tafeltje bij de deur. Bij ons is er dus op ieder leerplein een klaslokaal te maken van 67 m2 of het is er al. Zodat ook die groep mee kan in de visie van ons onderwijs, namelijk het leerpleinonderwijs. Dat is dus op ieder leerplein verwezenlijkt. Dat zijn eigenlijk de belangrijkste aanpassing voor cluster drie mytyl. Cluster drie moeilijk lerend zit eigenlijk voornamelijk in de kennis van ons team. We hebben nog wel een vuursteenlokaal, dat is een apart lokaal, maar dat zit niet in de bouw zeg maar. In het vuursteenlokaal kan de extra ondersteuning worden geboden aan de kinderen waar dat nodig is. We hebben dus een aantal kinderen met het downsyndroom op onze school, dat is vanuit onze historie wel echt ons specialisme. Voor deze kinderen is het wervingsgebied ook wel iets groter dan alleen de twee wijken die wij bedienen. Deze kinderen hebben vaak boven gebruikelijke zorg nodig. Dat is dus zorg die andere kinderen van dezelfde leeftijd niet meer nodig hebben. Bijvoorbeeld het helpen met schoenen aandoen is voor een peuter bij ieder kind, bij een kleuter nog voor een aantal maar een kind uit groep drie heeft die ondersteuning niet meer nodig. Een kind met down, natuurlijk niet altijd, heeft deze ondersteuning dan vaak nog wel nodig en dat noemen we boven gebruikelijke zorg. Dus ook een stukje zelfredzaamheid en zelfstandigheid doen wij in de vuursteen terwijl die kinderen wel echt in de gewone groep zitten. En dan heb je nog gedragsproblematiek, autisme etc. alles wat je kan stickersen laat maar zeggen. Ook die kinderen zitten gewoon in onze groepen maar zijn ook gebaat bij een school die auditief en visueel weinig prikkels geeft. Heel vaak zitten aan al die dingen dat kinderen extra gevoelig zijn voor prikkels.

Marjanne
Berdi

Ja precies en dat heb je hier dan toch al weggehaald.

Ja precies. En dat is allemaal met het gewone budget en de gewone vierkante meters gebeurd. Ook wel door slim gebruik te maken van de middelen die je hebt, daar was Raymond ook heel waardevol die van oorsprong uit de bouwwereld komt. Wij hebben ook tijdens de bouw bepaalde bedragen die in de begroting van het bouwbudget stonden, zoals bijvoorbeeld de aanleg van het speelplein maar ook de aanleg en inrichting van de keuken, de inrichting van de natte hoeken in de klassen en de garderobes. Al deze budgetten hebben we teruggevraagd en daarmee zijn we zelf gaan inkopen. Dan krijg je wat je wil en je kunt meer voor hetzelfde geld. Ook ons schoolplein is vanuit inclusief denken ingericht maar we hebben ook echt gekeken wat kinderen nodig hebben aan spel. De opdracht voor degene die uiteindelijk het plein heeft ontworpen was dat het een groen schoolplein moest zijn maar ook dat er actief spel, passief spel en gewoon uitrusten kon zijn en dat het ook rolstoeltoegankelijk moest zijn. Nu is er één plek die rolstoeltoegankelijk was maar die we zelf ontoegankelijk hebben gemaakt. Bij de doorgang naar het podium hebben wij palen laten zetten zodat de grotere kinderen die hard rennen hun hoofd daar niet stootte maar door die palen kan er geen rolstoel meer door. Er zijn

- hellingen van heuvels maar ook de zandbak is toegankelijk, een glijbaantrap die in een heuveltje zit in plaats van als trap. Dus dat is ook allemaal inclusie.
- Marjanne Ja! U had het net al even over dat de ruimtes voor regulier onderwijs eigenlijk te klein zijn. Hoe denken jullie hierover? Hoe groot moeten die ruimtes zijn zodat het wel genoeg ruimte is? Is dat dan inderdaad die 67 m²?
- Berdi Ja, het lastige is dat we zitten met de bouwbudgetten die er zijn en de vierkante meters die er zijn. Tuurlijk is het altijd meegenomen als je meer vierkante meters hebt voor een groepslokaal. Maar als dat je doel wordt kunnen we misschien pas over 20 jaar een school maken die daaraan voldoet. Dus bij ons was het heel belangrijk, dit hebben we ook meegegeven aan de architect, dat alle vierkante meters de hele dag door gebruikt moeten kunnen worden voor onderwijs. Dat betekent dat er heel weinig vierkante meters zijn die de functie verkeersruimte hebben, dus alleen lopen, of de functie van de leuke grote hal voor de ouders omdat we alle ouders willen kunnen ontvangen. Dit mag alleen niet in een ruimte die overdag gewoon leeg zou staan. Vanmorgen heeft bijvoorbeeld weer een hele klas in de hal zitten werken. Dat zie je ook op de leerpleinen, die zijn bij ons ook echt onderwijsruimte. Daar zitten de toiletgroepen en garderobes wel aan de leerpleinen maar in nissen. Dus als je rondloopt zitten er maar een paar hele kleine stukjes die alleen verkeersruimte zijn. We hebben maar drie kantoren in de school, hier twee en een kantoor voor de interne begeleiders. Verder hebben wij spreekruimtes waar gesprekken gevoerd kunnen worden met ouders. De IB'ers voeren de gesprekken met collega's niet op hun eigen kantoor want daar zitten meerdere mensen, daarvoor hebben we spreekkamers op ieder leerplein wat ook meteen fijn is want dan zijn de gesprekken altijd dicht bij de kinderen. Als die ruimtes niet gebruikt worden door de volwassenen dienen die ruimtes ook als stilteruimtes of als extra werkruimte voor de kinderen. Dus bij alles is nagedacht hoe dat multifunctioneel ingezet kan worden.
- Marjanne Ja echt heel slim nagedacht over het gebruik van de vierkante meters.
- Berdi De enige ruimte die niet bruikbaar is voor andere is de teamkamer. Maar we gaan binnenkort ook starten met taallessen voor ouders op onze school en dat gaat mogelijk wel in de teamkamer plaatsvinden omdat we de andere ruimtes echt nodig hebben voor het onderwijs. Je moet een architect hebben die dat goed snapt, wij hadden Niels Peters.
- Wij wilde bijvoorbeeld ook dat de kleuters altijd kunnen bewegen ook als het regent waardoor wij een speelzaal wilden voor hen. Dat is dus niet de gymzaal.
- Raymond Ja wij hebben dus een gymzaal en nog een aparte speelzaal ook voor dans, muziek, theater etc.
- Berdi Maar dat is ook weer ontvangstruimte wanneer de ouders in onze school zijn.
- Raymond Ja echt multifunctioneel.
- Berdi Ja dus dat is ook dat je in je plan van eisen duidelijk bent over welke functies je in je school wil. Ik geef ook als tip: ik denk dat wij met een groepje mensen van onze school ongeveer 15 tot 20 andere scholen hebben bezocht. Ik weet van één school dat de vloer akoestisch niet goed was gelegd, daar zijn wij samen naartoe geweest zodat we zeker wisten wat wij niet wilden en hoe we dat duidelijk konden maken aan de aannemer en het bouwbedrijf zodat het 100% zeker was dat dat niet zou gebeuren in onze school. We zijn naar scholen geweest waar je echt hebt gezien wat je graag zou willen maar ook scholen waar je echt hebt gezien wat je niet zou willen. Dat helpt heel goed. Ik vind dat wij een prachtige school hebben ook qua sfeer, maar er zit nergens echt luxe in het gebouw terwijl het een prachtig gebouw is als je aan komt lopen. Als je er nuchter naar kijkt is het gewoon een vierkant blok.
- Raymond Ja maar het schoolplein is natuurlijk wel luxe qua aanzicht, uitstraling en spelen voor kinderen.

- Berdi Ja dat is ook wel mede dankzij een aantal subsidies, anders had dat zo ook niet gekund.
- Marjanne Ja duidelijk.
- Berdi Ja dus dat is het antwoord op de vierkante meters. Je zult mij nooit horen zeggen dat meer vierkante meters niet ontzettend fijn is, want je ziet nu al dat John ook al een gesprek zat te voeren op zijn eigen kantoor omdat de rest allemaal al vol zat. Maar met de huidige vierkante meters kun je als je een architect hebt die heel slim en multifunctioneel jouw school kunt tekenen kun je er wel het optimale uithalen.
- Marjanne Ja want je hebt niet het idee dat je echt ruimte te kort hebt omdat je zoveel multifunctioneel in kan zetten.
- Berdi Nee, nee.
- Raymond Nee op het moment niet volgens mij.
- Marjanne Nee, oke dat is helemaal goed.
- Berdi Raymond je moet zo meteen ook even de bergruimte in de klaslokalen laten zien voor een opgeruimde school. Daar mopperen sommige mensen ook wel over dat op een nieuwbouwschool bijna geen bergruimte is, ik heb op zo'n nieuwbouwschool gewerkt dat was niet fijn. Maar die zit bij ons echt fantastisch in de school. Zo dat leerkrachten veel eigen bergruimte hebben op groepsniveau met een aantal centrale bergingen die aan een leerplein vastzitten. De enige plekken waar wij nog rommel vinden van elkaar zijn de plekken die door iedereen gebruikt worden. Voor de rest zorgen ze zelf dat het altijd opgeruimd wordt. Wij hebben dus een nieuwbouwschool waar veel bergruimte in zit.
- Marjanne Ja, dat is wel heel erg fijn. Ik kreeg inderdaad ook al van een andere school terug dat je echt op die bergruimte moet letten omdat je dat echt nodig hebt. De volgende vraag gaat meer over de samenwerking met andere organisaties. Maken jullie gebruik van externe organisaties die een plek in de school hebben om extra ondersteuning te bieden?
- Berdi Wij maken hier zo min mogelijk gebruik van. Als je echt voor inclusie gaat maar je blijft in het ambulante denken zitten, dus dat ieder kind een persoonlijke hulpvraag heeft waar een persoonlijke ambulante begeleider op komt, dan word je knettergek van alle mensen die op hun eigen tijd en op hun eigen visie ondersteuning komen bieden. Als wij de expertise of kennis voor de hulpvraag van het kind niet zelf in huis hebben dan kopen wij dit tijdelijk in. Verder hebben wij een breed geschoold team en bieden wij eigenlijk 95-99% van de ondersteuning die de kinderen nodig hebben met extra handen vanuit ons eigen team. Omdat je natuurlijk wel kinderen hebt die naar logopedie gaan, huurt de logopediste een ruimte in de school. Maar die is niet voor de ambulante begeleiding, die behandelt kinderen van onze school eventueel onder schooltijd of na schooltijd wat voor ouders heel fijn is. Dit hebben we sinds vorig jaar ook voor de kinderysiotherapie. Dit gebeurt op de kosten van de zorgverzekeringen van het kind. We hebben wel met de zorgverleners de afspraak dat het een echte win-win is, dus als er vragen zijn vanuit ons team over bijvoorbeeld de motoriek van het kind dat we makkelijk naar een professional kunnen. Maar dit zit niet echt op het inclusie stuk, als we een gewone basisschool zouden zijn zouden we dit namelijk ook hebben want daar hebben kinderen dit ook nodig.
- Marjanne Nee dat snap ik. Ik heb in mijn onderzoek ook een onderzoek van een aantal jaar geleden meegenomen. Hier zijn een aantal conclusies uitgekomen en ik wil graag toetsen of dit nog steeds klopt. Dus de volgende vragen zullen daarover gaan. In dat onderzoek kwam naar voren dat de leraren veel behoefte hadden aan een zorgteam die leraren helpen om kinderen met een ondersteuningsbehoefte te ondersteunen. Maar u gaf net natuurlijk aan dat jullie team daar al heel goed in is geschoold.

- Berdi Ja, wij noemen dat de schil rondom de groepen. Iedere groep heeft natuurlijk een fulltime leerkracht. Daarnaast heeft vanaf volgend jaar ieder leerplein, wij hebben vier leerpleinen waar het jaargroepensysteem zit en waar zinvol groep overstijgend wordt gewerkt. Bij de wereldmiddagen, dat zijn een beetje aardrijkskunde, geschiedenis, biologie, burgerschap en dat soort zaken, werken we ook samen op de leerpleinen. Maar voor het zorgteam zoals jij die noemt, dat zijn bij ons de eigen leerkrachten en dat is de extra hand in de vorm van een onderwijsassistent. Bij ieder leerplein is er een fulltime onderwijsassistent, dus wij hebben vier onderwijsassistenten op onze school. Dan hebben we dus leerkrachten die extra scholing hebben gehad voor zeer moeilijk lerende kinderen, voor jonge kinderen, voor gedrag, taal, rekenen enzovoort. Die hebben bijna allemaal ook hun eigen groep en zijn daarnaast ooit gefaciliteerd om eventueel een stukje kind-begeleiding te doen of maar ook zeer zeker om hun kennis in een coachende rol voor hun collega's weg te zetten. Dus een zorgteam waar ze vaak ook zeggen dat je een externe dienst moet hebben of een expertisecentrum, dat is best fijn hoor. Wij maken op dit moment ook tijdelijk gebruik van expertise van ons expertisecentrum van onze stichting omdat we op dit moment te weinig rekenspecialisme en taalspecialisme in de school hebben dus dan kopen we dat tijdelijk in. Maar ons doel is om die mensen zelf in de school te hebben want op het moment dat je die mensen zelf in de school hebt zijn zij er de hele week. Iets wat je van buiten inkoop is er altijd alleen maar op het moment dat je het inkoop. Stel dat een kind verschoond is, die mensen zijn naar huis en een uur later is het weer raak. Als je dit zelf in huis hebt kan je dat inpassen op het moment dat dit nodig is. In een week waarin de normale routines er niet zijn, dan kun je die handen ook breder inzetten. Dus wij zeggen een zorgteam, of hoe je dit ook noemt, er is zeker iets extra's nodig buiten dat je alleen maar kiest voor bemanning op de groepen. In een ander interview heb ik ook gezegd dat de illusie dat inclusief onderwijs gaat lukken als je je groepen maar heel klein maakt. Je kunt beter normale groepen houden of zelfs iets groter maar zorgen dat je een schil met extra handen rond je groepen hebt. Wat dan ook nog heel belangrijk is, staat ook in dat interview, dat iedereen de inclusie gedachten ook mee moet dragen. Als je niet inclusief kunt kijken ga je dat hele vervelende kinderen vinden. Echt iedereen moet die gedachte dragen. Bij sommige scholen kunnen kinderen met een ondersteuningsbehoefte voor groep 1-3 nog wel binnenkomen maar wanneer ze bij groep vier komen zegt de leerkracht dit lukt niet en dan moeten ze alsnog naar een andere school. Dat is natuurlijk verschrikkelijk. Iedereen moet bij ons dus echt achter dat inclusief denken staan, dat betekent niet dat je alles moet kunnen. Daardoor zeggen onze leerkrachten ook dat de werkdruk lager is, omdat je altijd het gevoel hebt, ook als je het niet kunt, dat je het niet alleen hoeft te doen.
- Marjanne Nee dat snap ik. Ik denk dat ik het antwoord op de volgende vraag al wel kan raden. Maar uit het onderzoek bleek ook dat leraren behoefte hadden aan aparte klassen als een soort vangnet voor als het in de reguliere klas niet meer lukt. Hoe kijken jullie hier tegenaan? Moeten ze juist in de klas blijven of ...?
- Berdi Ja, in 99,9% van de gevallen hoor je mij ja zeggen. Er zijn kinderen die als het echt in de klas niet lukt en die dat met externaliserend gedrag laten zien, op dat moment de rust nodig hebben. Maar dan gaan ze niet naar een aparte klas. Soms gebruiken wij dan de vuursteen. We hebben in groep 7 een kind gehad die het na corona zo moeilijk vond om in de klas te werken zonder andere te storen, die heeft daar echt zitten te werken. Maar verder gebeurt het gewoon in de klas of op het leerplein met de extra handen. En als dat niet haalbaar is, ja tuurlijk ga je dan nadenken hoe dan wel.
- Marjanne En dat is nog niet gebeurd?

- Berdi Oh ja dat gebeurt wel, ook dat we met ouders in gesprek zijn gegaan. Maar het is niet zo dat als het bij ons niet lukt dat je dan maar naar een aparte klas moet. Bij ons zitten alle kinderen gewoon in hun eigen groep en waar nodig is er extra ondersteuning maar dat kan ook de onderwijsassistent zijn. Soms betekent dit dat je even naar een andere ruimte gaat.
- Raymond Ik denk dat er hier ook altijd gekeken wordt naar hoe we het kind hier op school kunnen houden. Terwijl er op veel scholen misschien gedacht wordt van doe maar weg want we kunnen het niet. Ik denk dat er vanuit de Korenaar altijd gedacht wordt over wat we kunnen doen om hem hier wel te houden en die handvaten te geven.
- Berdi Ja en dan gaat het vooral om die kinderen met externaliserend en zware gedragsproblemen waarvan wij er hier een stuk of zeven hebben. Raymond heeft eigenlijk met allemaal een hele goede band. Het is ook fijn omdat Raymond niet in het onderwijsproces zit waardoor hij vaak iets anders kan betekenen. Ze vinden het ook vaak leuk om Raymond te helpen met iets. Dat is het mooie dat je vanuit een andere rol iets kan betekenen voor de rust en de veiligheid van dat kind waardoor het leren ook weer makkelijker gaat. In die zin is eigenlijk iedereen belangrijk in onze school. Je hoort scholen ook wel eens zeggen dat ze niet meer datgene kunnen bieden wat dat kind nodig heeft om zich te ontwikkelen en dat ze daarom worden verwezen. Dan zeg ik altijd dat je moet gaan zoeken naar dat je ze wel datgene kan bieden dat het kind zich optimaal kan ontwikkelen en vergeet niet wat je deze kinderen in de reguliere omgeving allemaal extra biedt. Gewoon met je broertjes en zusjes naar de school in de wijk, niet in een taxi te hoeven, af kunnen spreken na schooltijd, uitgenodigd worden op verjaardagsfeestjes en het goede voorbeeld van al die andere kinderen die bij dat kind in de klas zitten
- Marjanne Ja snap ik. De overige resultaten hebben we eigenlijk al besproken dus die zal ik even overslaan.
- Berdi Wat ook nog bewezen is, ik weet niet hoe groot jouw onderzoek is, maar inclusie zorgt ook voor betere opbrengsten. Heel veel mensen denken vaak dat inclusie alleen goed is voor kinderen die een hulpvraag hebben maar inclusie is ook goed voor kinderen die naar gym+ gaan. Want je geeft ze heel veel vaardigheden mee die juist ook zij nodig hebben als ze in bepaalde functies terecht gaan komen. Plus dat de leerkracht veel minder af kan stemmen op het gemiddelde omdat je een hele diverse groep hebt zitten.
- Marjanne Ja, nee duidelijk. Dan heb ik ook nog een aantal vragen over de rijke schooldag die ook in het coalitieakkoord wordt genoemd. Zijn jullie daarmee bekend?
- Berdi Ja, die hebben wij.
- Marjanne Hoe hebben jullie dit ingericht?
- Berdi Vanuit de gelijke kansen alliantie krijgen wij al een aantal jaren subsidie. Dus wij hebben een verlengde schooldag aanbod, of een naschools aanbod of net hoe je het wil noemen. Dat gaat van sport, muziek, theater, circus, programmeren, types, dans, stree-running, schaken.
- Raymond Ja echt van alles.
- Berdi Iedere week worden er voor alle kinderen meerdere activiteiten aangeboden waarbij de kinderen zich meestal op één, twee of soms drie activiteiten kunnen inschrijven. Dat doen we in blokken door het hele schooljaar en alles is kosteloos. We vinden het vanuit gelijke kansen enorm belangrijk dat alle kinderen mee kunnen doen en dat er geen enkele ouder na hoeft te denken of het wel lukt met het geld. Dus het is voor alle kinderen kosteloos, we willen ook niet aan de ouders vragen of ze tot een doelgroep behoren. Dat kan gelukkig mede doordat we subsidie ontvangen van de gelijke kansen alliantie.
- Marjanne Ja duidelijk.

Berdi Dat doen we trouwens samen met de kinderopvang en de buitenschoolse opvang natuurlijk, dat is ook belangrijk.

Marjanne Zijn er ook nog bepaalde aanpassingen nodig aan het schoolgebouw om die naschoolse activiteiten te organiseren?

Berdi Ja wat bij ons super helpend is, is de manier waarop wij onze school hebben laten bouwen. Bij ons hoeft het naschoolse aanbod, op een paar dingen na, niet op de leerpleinen en in de groepslokalen plaats te vinden waardoor de leerkrachten gewoon na school eigen werkzaamheden kunnen doen. Wij hebben daarvoor gelukkig veel extra ruimtes.

Marjanne Oke, duidelijk. Dat waren dan de vragen over de rijke schooldag.

Berdi En super belangrijk, super belangrijk. Je doet iets sociaals, je geeft ook iets aan kinderen die anders veel minder deel kunnen nemen aan onze maatschappij. Je ziet ook altijd dat het overschreven wordt dus we zouden haast het dubbele aanbod kunnen draaien en dan zitten we nog vol.

Marjanne Ja snap ik. Dan heb ik nog wat bredere vragen over de overige beleidsambities die ik ook onderzoek. Eén van de ambities is dat de basisschool steeds vaker een bredere wijkfunctie gaat dragen. Heeft de Korenaar ook een bredere wijkfunctie dan alleen een school?

Berdi Nee wij zijn geen multifunctionele accommodatie ofzo, daar zijn wij niet op gebouwd en is ook niet de keuze die gemeente Eindhoven maakt. Gemeente Eindhoven maakt wel de keuze dat we een vaste kinderopvangpartner hebben waarmee we heel nauw samenwerken. Dat noemen ze hier een speelpartner.

Marjanne Zit deze ook hier in het gebouw of zit dit ergens anders?

Berdi Nee, die zit bij veel scholen wel in het gebouw maar bij ons is dit bij de bouw een bewuste keuze geweest om dat niet te doen. Wij hadden dan of minder speelplein gehad of drie verdiepingen.

Raymond Daarnaast hebben hun ook een hele mooie locatie en zitten ze maar 150 meter verderop.

Berdi Ja, ze hebben een hele mooie huiselijke locatie. Het voordeel is natuurlijk ook dat er kinderen zijn die school helemaal leuk vinden maar er zijn ook kinderen die blij zijn als het kwart voor drie is. Hoe fijn is het dan als je voor je BSO gewoon de school uit kunt. Ik hoor ook wel van collega-scholen dat vaak als de BSO op de leerpleinen plaatsvindt en er is gedoe met kinderen, wat ook bij de BSO wel eens gebeurt, dat dan heel vaak de leerkracht er toch bij betrokken moet worden. Dus het heeft ook wel voordelen dat de kinderen de school even uit zijn. Dat neemt niet weg dat je ook heel veel voordelen kan verzinnen als ze wel in de school zitten hoor. Wat was je vraag ook alweer?

Marjanne Ja of er nog een bredere wijkfunctie was in de school.

Berdi Wat wij wel doen is heel actief participeren in de wijk. Maar dat heeft vanwege corona bijna twee jaar stilgelegen. Dus je merkt ook wel weer dat dat allemaal weer opgepakt moet worden. Wij zitten in twee wijken en bij beide wijken zitten wij in het wijkoverleg. We maken gebruik van vrijwilligers uit de wijk, ook voor het naschoolse aanbod.

Raymond We verhuren ook de gymzaal. Verenigingen uit de wijk kunnen bij ons in de gymzaal.

Berdi We hebben contact in onze nieuwsbrief bijvoorbeeld voor de wijkcentra als daar activiteiten voor de kinderen plaatsvinden. We hebben hier pas geleden appelflappen en cakejes gebakken voor de oudere mensen die hier rondom de school wonen, die zijn hier koffie komen drinken. Dus in die zin pakken wij vanuit de school wel de verbinding in de wijk, want dat hoort natuurlijk ook bij inclusie.

Marjanne Raymond jij vertelde net dat de gymzaal ook door verenigingen worden gehuurd?

Raymond Ja, wij kunnen onze gymzaal verhuren.

Marjanne Zijn daar nog speciale ruimtelijke aanpassingen voor nodig in de school of is daar bij het ontwerp op gelet zodat dat mogelijk gemaakt kon worden?

Berdi Jawel, de school is zo gebouwd dat we de gymzaal in de avond kunnen verhuren terwijl de rest van de school afgesloten kan worden.

Raymond Ja, hun hebben dan een eigen ingang zodat ze verder in het gebouw niet hoeven te komen.

Berdi Dat is ook in de bouw meegenomen om ervoor te zorgen dat de gymzaal verhuurd kon worden. Daarom hebben we dus ook twee miva's nu omdat dat dus verplicht is wanneer je je gymzaal wil verhuren.

Marjanne Oke, duidelijk. Een ander onderwerp is gezondheid. Hebben jullie daar in het ontwerp nog rekening mee gehouden en op wat voor manier?

Berdi We willen dat kinderen kunnen bewegen, ook de kleuters. Er moet natuurlijk een goed binnenklimaat zijn dus onze ventilatie is ook goed. Een plein waar kinderen op alle diverse manieren kunnen spelen maar ook heel veel gebruikt kan worden voor spelend leren, dus ondersteunend aan het onderwijs. Een groen schoolplein. Verder hebben wij een gezonde school certificaat voor sport en beweging en we zijn nu bezig met gezonde voeding, dus we zijn met waterflesjes enzo bezig. We hebben ooit een aanvraag gedaan voor subsidie voor watertappunten maar het onderhoud was heel duur dus dat vonden we toen zonde van het geld maar nu zijn er ook weer andere subsidies dus dat gaan we nu misschien wel doen. Dus dat heeft wel aandacht maar is geen hoofddoel.

Marjanne Ja, duidelijk. Een ander onderwerp dat hier een beetje mee samenhangt is veiligheid. Hebben jullie in het ontwerp ook rekening gehouden met de veiligheid en op wat voor manier?

Berdi Ja we hebben gelet op hoe de school gesitueerd werd zodat de onderbouw aan de kant zou zitten waar een verkeersluwe weg zit terwijl aan de andere kant een doorgaande weg is. Heel veel vergaderingen gehad met de gemeente en de wijkbewoners over de verkeerssituatie rondom de school. Die kant vinden wij nog niet veilig genoeg dus dat gaan we binnenkort weer oppakken met de gemeente. Binnen de mogelijkheden die de gemeente je geeft hebben wij er wel het optimale uitgehaald vind ik.

Marjanne Ja, dus je bent heel erg afhankelijk van de gemeente.

Berdi Ja, niet veel maar helemaal.

Raymond Ja en de kleinere kinderen en de kleuters zitten bij ons het gebouw beneden dus die hoeven niet helemaal naar boven met een trap.

Berdi Ja dus daar is ook wel rekening mee gehouden.

Marjanne Oke, duidelijk. Een ander onderwerp is dat de werkdruk van leraren verlaagd moet worden. Merken jullie dat de leraren hier ook een hoge werkdruk hebben of niet?

Berdi Onderwijs is gewoon een drukke baan. Ook onze leerkrachten vinden dat maar wel met pieken. We hebben twee of drie jaar geleden ook inspectieonderzoek gehad rondom Ruimte voor Meesterschap, dat ging met name over werkdruk. Het allermooiste vind ik dat daar ook in het verslag stond dat onze leerkrachten in het gesprek aangaven dat de werkdrukbeleving echt door inclusie verkleind wordt doordat je het gevoel hebt dat je er nooit alleen voor staat. Als je inclusie dus goed organiseert dan denk ik echt dat die schil rondom de groepen de leerkrachten echt helpt met de werkdrukbeleving.

Marjanne Ja snap ik. In mijn onderzoek kwam inderdaad ook naar voren dat de werkdruk verlaagd kan worden door extra handen of kleinere groeps grootte. Welke groeps grootte hanteren jullie hier ongeveer?

Berdi Op het moment is onze grootste kleutergroep 31 kinderen. De kleinste is afhankelijk van, maar al onze groepen zitten zo tussen de 25 en 30 kinderen. Wij kiezen daarom ook bewust voor die extra handen rondom de groepen, daar zetten we ook de

- subsidie voor in. We zetten dus ook niet in voor kleinere groepen, maar juist voor die schil.
- Marjanne Oke, duidelijk. Hoe ziet de invloed van het schoolgebouw op de kwaliteit van het onderwijs er uit? Heeft dat een grote invloed of juist een kleine.
- Berdi Ja, zoals ik in het begin al vertelde zaten we eerst in twee oudere gebouwen. Dan is het samenwerken en het groep overstijgend werken veel moeilijker. Dus een gebouw is echt helpend en ondersteunend voor goed onderwijs. Maar dan zal je wel een gebouw nodig moeten hebben dat fysiek bij jouw school gebouwd wordt. Niet vanuit het ideale plaatje vanuit de architect of gemeente of stichting die bepalen hoe jouw school eruit moet zien. Ik denk echt dat een gebouw gaat helpen wanneer deze de visie uitstraalt die de school draagt. Dan is het gebouw echt wel helpend en ondersteunend voor goed onderwijs ja.
- Marjanne Ja snap ik. Maken jullie ook nog gebruik van digitale hulpmiddelen en zijn daar dan ook nog aanpassingen aan het gebouw voor nodig zoals extra bergruimte of iets dergelijks?
- Berdi Wij kunnen natuurlijk alles veilig opbergen omdat iedere klas een eigen bergruimte heeft. Dat is een gelukkige bijkomstigheid wat we ons toen nog niet eens gerealiseerd hadden.
- Raymond Als je met laptopjes gaat werken in de klas is dat wel echt een uitkomst.
- Berdi Verder moet je zorgen dat je goede wifipunten hebt want ook bij ons zitten alles in de Cloud en SharePoint. De afschrijvingen op de digitale hulpmiddelen en de licenties beginnen wel steeds groter te worden dus dat is wel een behoorlijke aanslag op je begroting.
- Marjanne Ik weet toevallig van een andere school dat ze een educatieve beamer hebben die dan spellen op de grond projecteren, hebben jullie ook zoiets?
- Berdi Daar kiezen wij nog niet voor omdat wij dat te duur vinden voor weinig gebruik en wij dat bewegen ook wel op een andere manier kunnen doen. Dan investeer ik liever in een vakleerkracht beweegonderwijs zodat kinderen hele goede toestel-less krijgen en dan kun je ook bewegend leren zonder hele dure digitale schoolpleinen. Dan investeren wij liever in wat meer laptops en goede devices voor de kinderen en scholing voor de leerkrachten.
- Marjanne Oke. Het laatste onderwerp gaat eigenlijk over duurzaamheid, biodiversiteit, klimaatadaptatie en dat soort begrippen. Hebben jullie hierover ook nagedacht. Het groene schoolplein is hier natuurlijk een voorbeeld van maar zijn er nog andere voorbeelden?
- Berdi Ja, daar zit die al natuurlijk. Je kunt ook naar de bestrating kijken, bijna alles is half-verhard en open bestrating, ook in de fietsenstalling en de parkeerplaats zodat het water goed weg kan zakken terug de grond in. We hebben nog geen koeling in het gebouw en we gaan dit jaar ook meten of dit wel of niet nodig is. Het hele dak ligt vol met zonnepanelen, dus daar wordt bestuurlijk naar gekeken maar in het lesaanbod van de kinderen ook. We zijn nu aan het kijken om nog beter afval te scheiden. Dus dat is aandachtspunt op de school maar geen hoofddoel en natuurlijk meegenomen in de bouw van de school.
- Marjanne Hebben jullie dan ook nog iets met biodiversiteit dat er moestuintjes zijn of echt gelet op welke beplanting je daar neerzet.
- Berdi We hebben geen moestuinen maar bijna alle bomen die er staan zijn fruitbomen. In de borders staan ook allemaal kruiden zoals salie en rozemarijn maar ook bessenstruiken. Heel veel eetbare platen dus. Dus ja, daar is wel degelijk rekening mee gehouden. Waarom geen moestuin? Daar hebben we het wel kort over gehad maar dat is ook wel qua onderhoud van wie gaat dat bijhouden en het oogsten is vaak in vakanties. Dus daarvan hebben we gezegd dat we dat niet doen en als we het later wel willen kunnen we het zo maken in een hoekje. Maar er is in de keuze van de

planten zeker rekening gehouden, dit gebruiken we ook in de keuken. Onze keuken wordt ook gebruikt voor de kinderen om in te koken. Het wordt de bedoeling dat op den duur er met spullen vanuit het plein gekookt kan worden.

Marjanne
Berdi

Oke, duidelijk. Dan wil ik jullie heel erg bedanken voor dit gesprek en jullie tijd.
Ja heel graag gedaan.

Bijlage 4.3 Samenvatting interview Lyongo Juliana

Onderwerp: Inclusie

Datum: 13 mei 2022

Plaats: Amsterdam

Interviewer: Marjanne Groenesteyn

Geïnterviewde: Lyongo Juliana, architect

Lyongo geeft aan dat inclusie een echt containerbegrip is net zoals duurzaamheid. Inclusie betekent alles maar tegelijkertijd ook niks. Lyongo maakt onderscheid tussen diversiteit en inclusie. In het kantoor van Lyongo werken in Nederland bijvoorbeeld drie mensen, samen met Curaçao zijn dit er vijf. Deze hebben allemaal andere nationaliteiten waardoor het kantoor divers is, dit betekent nog niet dat het inclusief is. Inclusief betekent dat er ruimte is voor de gedachte en ideeën van een ander.

Volgens Lyongo denk je te beperkt als je voor inclusie alleen rekening houdt met de toegankelijkheid. Inclusie gaat ook over leeftijd, over man/vrouw, over of we in een gezin wonen of alleen etc. Voor een school zou inclusie moeten betekenen dat rijke en arme kinderen zich thuis voelen op de school. Een naschools aanbod om extra leuke dingen te doen zou gratis moeten zijn voor alle kinderen zodat ouders met minder geld niet uitgesloten worden of zich in allerlei bochten moeten wringen. Maar ook dat je erbij stilstaat dat kinderen met een islamitische achtergrond andere feestdagen hebben. Inclusie heeft heel veel aspecten en gaat niet alleen over mensen die een fysieke beperking hebben, het gaat niet alleen over toegankelijkheid. Juist op het gebied van toegankelijkheid zijn we namelijk al best ver.

Bij inclusie houd je rekening met het gemiddelde en het extreem. Toegankelijkheid is hier een heel goed voorbeeld van. We zorgen ervoor dat het gemiddelde naar binnen kunnen, in dit geval zijn de mensen die kunnen lopen het gemiddelde. Maar ook iemand die in een rolstoel aankomt moet het gebouw goed binnen kunnen komen, er moet dus een hellingbaan of iets dergelijks aanwezig zijn. Dan moet er ook weer gekeken worden dat de gemiddelde mens hier niet over struikelt maar het mag ook niet zo zijn dat de rolstoelgebruiker via een achteringang en een berging bij de voordeur moet komen. Vaak als je rekening houdt met de extreem houd je tegelijkertijd rekening met het gemiddelde. Wanneer je een hellingbaan neerlegt waardoor rolstoelgebruikers naar binnen kunnen, kan tegelijkertijd het gemiddelde mens ook naar binnen.

Een ander voorbeeld dat Lyongo geeft is dat ontwerpers bij het ontwerpen van een open ruimte vaak geen rekening houden met vrouwen. Veel speelplekken hebben bijvoorbeeld een voetbalkooi, deze kunnen meiden ook leuk vinden maar meiden hebben ook andere wensen. Als je ervoor zorgt dat het voor vrouwen veilig is, zorg je er tegelijkertijd voor dat het voor mannen veilig is. Vrouwen zijn in dit geval de extreem omdat er nu eenmaal veel gekke mannen zijn, maar de mannen zijn ook gelijk veilig.

Nog een ander voorbeeld welke Juliana noemt is het verdelen van een grote ruimte of gang in kleinere plekjes door bijvoorbeeld zitplekjes te maken of andere faciliteiten te plaatsen zodat een verlegen kind zich ook prettig kan voelen en van plek naar plek kan lopen in plaats van in één keer een grote ruimte of gang moet doorsteken. Ook niet verlegen kinderen kunnen dit leuk vinden waardoor er weer rekening wordt gehouden met het extreem maar tegelijkertijd ook met het gemiddelde.

Voor Lyongo betekent dit dat hij iedere keer moet analyseren wat de vraag is die er voor hem ligt als ontwerper en hoe hij ervoor kan zorgen dat er een gebouw komt waar de mensen zich prettig in voelen. Je moet dus de mensen kennen om inclusief te zijn en daar gaat het vaak mis. Daarnaast geeft Lyongo aan dat mensen vaak tegen hem zeggen dat ze geen kleur zien. Maar dat is raar want

Lyongo heeft een andere kleur. Het zou ook raar zijn als je als man niet zou onderkennen dat een vrouw een vrouw is. Het gaat erom dat je er vervolgens geen negatieve gedachten aan koppelt.

Om inclusief te zijn is het nodig dat je je gaat verdiepen in de mensen die gebruik gaan maken van de voorziening zodat je ervoor kan zorgen dat iedereen zich prettig voelt.

Bijlage 5 Onderzoek doel vitale steden en dorpen

Bijlage 5.1 Samenvatting interview Gemeente Delft

Onderwerp: Brede wijkfunctie

Datum: 27 mei 2022

Plaats: Teams-gesprek

Interviewer: Marjanne Groenesteyn

Geïnterviewde: Ad Holkers, Gepensioneerd programmamaker maatschappelijke voorziening breed bij de Gemeente Delft

Bij basisscholen trekken al steeds vaker kinderopvang (ko) en buitenschoolse opvang (BSO) in. Deze liggen al in die onderwijslijn waardoor dit logisch is. Het toevoegen van overige maatschappelijke voorzieningen is volgens Ad makkelijker in dorpen en kleine buurten. In een stad is dit lastiger omdat daar bibliotheken en andere voorzieningen meestal een aparte status hebben. Volgens Ad is het wel heel belangrijk dat er ook andere voorzieningen in het schoolgebouw trekken zodat deze niet alleen voor acht à negen uur gebruikt wordt voor onderwijs, maar door iedereen uit de wijk gebruikt kan worden.

Wat wel erg belangrijk is om mee te nemen is dat het realiseren van een bredere wijkfunctie veel financiële en organisatorische knelpunten heeft. Het is vaak lastig om de verschillende financiële potjes voor onderwijs, welzijn en sport bij elkaar te brengen. De gemeente moet er ook echt voor openstaan om meer te investeren in de scholen om zo'n brede wijkfunctie te kunnen realiseren. De financiën moeten worden ontschoten en je moet enorm goede afspraken met schoolbesturen, verenigingen en andere organisaties. Soms zitten schoolbesturen er zelf ook niet op te wachten doordat zij in de ochtend zitten met verschoven tafels of modder in de gangen wanneer het heeft geregend. Daarnaast heb je organisatorisch te maken met drie, vier of vijf verschillende groepen waarvan vaak niemand echt de verantwoordelijkheid durft te nemen waardoor het, stel de financiën zijn geregeld, vaak doodbloed.

Primair onderwijs is qua scholen altijd een beetje kleiner en moeilijker om ook voor andere functies te gebruiken. Bij het voortgezet onderwijs (VO) is dit makkelijker omdat deze een kantine hebben, bredere gangen, meer lokalen etc. Bij het primair onderwijs is dit er vaak niet. Bij het primair onderwijs heeft het gebouw vaak gewoon acht lokalen geplaatst rondom een kern en zijn er allemaal kleine toiletten. Meer is er vaak niet. De volwassenen die in de avond komen kunnen niet naar de kindertoiletten of op de kleine stoeltjes van de kinderen zitten. Dat zijn al een hele praktische problemen die hierbij horen. Er zitten dus heel veel elementen bij waardoor het gebouw van het primair onderwijs lastig te gebruiken is voor een brede wijkfunctie. Soms is het makkelijker om een zaal tegen het gebouw aan te zetten die ook gebruikt kan worden voor andere maatschappelijke voorzieningen dan het hele schoolgebouw te moeten verbouwen om een brede wijkfunctie te krijgen.

Een bibliotheek zou je in het gebouw kunnen neerzetten in de hal bijvoorbeeld. Bijna alle basisscholen hebben een eigen kleine bibliotheek en deze zou je uit kunnen breiden met boeken voor de buurt. Dan loop je echter weer tegen organisatorische aspecten aan. Wie gaat die bibliotheek bemannen, gaan er wel echt mensen komen om boeken te halen etc. Bij mij is het nooit gelukt om een grotere bibliotheek te realiseren binnen een school omdat er gewoon te weinig draagvlak is.

Wat we vaak tegenkomen is taallessen voor ouders, dit kan je wel makkelijk in zo'n school doen. Daar moet je dan wel weer een organisatie opzetten die verantwoordelijkheid kan nemen om afspraken te maken en na te denken hoe we met een school omgaan die op dat moment geen school is.

Ad is een keer betrokken geweest bij praktijkschool voor het VO. In zo'n school worden praktijklessen gegeven voor bijvoorbeeld koken, schoonmaken en andere restauratieve werkzaamheden, daar heb ik ook een restaurantje ingezet voor de buurt. Die keuken heeft één à twee keer in de maand een restaurantfunctie waarbij de buurt voor een klein bedrag, ook voor mensen met een kleine financiële buurt, kunnen komen eten en tegelijkertijd heeft het ook een sociaal aspect. Op dat moment kan je het dus combineren met aspecten die er toch al zijn in de school.

Ook is Ad een keer betrokken geweest bij een gebouw in Delft waarin twee scholen zouden moeten komen. Ad wilde het gebouw ook nog graag een sportfunctie geven. Hiervoor zit er dus ook een grote gymzaal bij het gebouw. Basisscholen hebben niet zo heel veel nodig voor hun sportlessen maar hier is de gymzaal groter en uitgebreider gemaakt zodat in de avond ook verenigingen gebruik konden maken van de gymzaal. Ook zit er een kantine bij waar een sportvereniging vaak gebruik van maakt. De scholen waren bang dat er allemaal drank etc. in de kantine was te vinden, gaan ze in de avond dan niet dronken naar huis? Hiervoor is er een heel protocol opgesteld waar de verenigingen zich aan moeten houden en hoe ze om moeten gaan met het alcoholgebruik. Dat is best wel ingewikkeld.

Daarnaast moet je ook rekening houden met de buurt en de omgeving. Wanneer je een school meer functies geeft waardoor het gebouw langer in gebruik is, kan dit meer overlast geven voor de buurt. Hoe kan je ervoor zorgen dat deze overlast voorkomen kan worden, hoe gaan mensen bijvoorbeeld in de avond weg etc.

Over dit soort punten moet bij nieuwbouw al aan de voorkant over nagedacht worden. Wanneer dit niet gebeurt is het heel lastig om een bestaand gebouw een brede wijkfunctie te geven. Een architect bepaald ook hoe de school wordt gepositioneerd. Je kan een school naar binnen gekeerd laten zijn, wanneer het binnen nu gewoon heel gezellig was, was het geslaagd. Ad is er heel erg voorstander van om een school een open karakter te geven. Met een open karakter kunnen mensen ook makkelijker een school binnenlopen, ook wanneer ze geen kinderen op die school rond hebben lopen.

Daarnaast moet de school volgens Ad zo dicht mogelijk in de buurt liggen. Vaak zie je dat een school er een beetje bijhangt omdat dat makkelijker was of omdat ze daar nog een stukje grond over hadden. De school zou meer een speelpositie moeten hebben in de wijk.

Het is dus erg belangrijk waar zo'n school wordt gepositioneerd, ook voor het vervullen van de verschillende functies die een school in de wijk kan hebben. Daarnaast moet er door de architect ook echt gekeken worden hoe zo'n school gemaakt wordt dat deze ook in de toekomst ten alle tijden waarde heeft voor de wijk.

Bijlage 5.2 Transcript interview Gemeente Utrecht

Onderwerp: Brede wijkfunctie

Datum: 30 mei 2022

Plaats: Belafspraak

Interviewer: Marjanne Groenesteyn

Geïnterviewde: Rick de Kogel

- Marjanne Ik vroeg mij allereerst af wanneer een school een brede wijkfunctie heeft en wat dit betekent voor de school?
- Rick Als een school een brede wijkfunctie heeft, los van het onderwijs, dan zou je verwachten dat bewoners ook gebruik kunnen maken van de locatie en het gebouw. Het betekent ook dat maatschappelijke organisaties, die geen onderwijs zijn, ook gebruik zouden moeten kunnen maken van de school. Zo zou ik het breed willen definiëren. Dus eigenlijk vraaggericht de deur openzetten voor de wijk.
- Marjanne Oke en wat is er dan van het gebouw nodig om dat te kunnen realiseren, om eigenlijk meerdere functies te hebben?
- Rick Ik denk dat je allereerst moet bekijken wat het onderwijs voor zichzelf nodig heeft om zelfstandig te kunnen functioneren. Wat zijn dan deelbare ruimtes die naast de onderwijsfunctie ook gebruikt kunnen worden door andere partijen in de naschoolse periode. Als je het klaslokaal pakt wordt er vaak gezegd dat deze niet te delen valt. Kinderen hangen daar werkstukjes op of de tafels staan in een bepaalde opstelling. Daarnaast staat er laag schoolmeubilair voor de kinderen, dat is moeilijk dubbel te gebruiken op incidentele momenten na misschien. Waar je wel aan kan denken is bijvoorbeeld de gemeenschappelijke ruimte in scholen. De een noemt het een aula en een ander noemt het een plein maar het gaat om die algemene ruimte. Die algemene ruimte ligt vaak heel centraal gelegen in een school waar bijvoorbeeld meerdere gangen uitkomen. Deze ligt vaak niet bij de voordeur. Als je die ruimte meer bij de voordeur neer zou zetten met een toileteenheid erbij waardoor het als een zelfstandige ruimte gebruikt kan worden en je niet door het gebouw hoeft te lopen, dan kan je dat als een separate ruimte gebruiken in de toekomst. Dat zou een hele mooie meerwaarde kunnen zijn die de buitenschoolse opvang (BSO) kan benutten maar je kan het ook buiten de BSO nog andere wijkfuncties geven. De situering van de algemene ruimte met de keuken en dat soort faciliteiten is dan wel van groot belang.
- Marjanne Ja, dat snap ik. Zijn er naast de algemene ruimte nog andere aspecten waar op gelet moet worden voor het realiseren van een brede wijkfunctie?
- Rick Met name moet er gelet worden op de toegankelijkheid waar ik het net al over had. Daarnaast is ook de beheer kant erg belangrijk. Scholen worden gefinancierd vanuit de Rijksoverheid, daar staan vergoedingen tegenover. Als je je gebouw langer openstelt voor anderen en andere doelen, dan zal je ook aan de financieringskant een andere oplossing moeten vinden voor exploitatie en beheer. Pas dan kan je andere groepen de gelegenheid geven om gebruik te maken van die ruimten zonder hele hoge huur te hoeven betalen waardoor mensen weer afhaken. Dus dat vraagt in het huurtarief iets maar ook in het beheer. Hoe wil een school zo'n ruimte beheren? Is het een optie om zo'n openbare ruimte door de wijk te laten beheren waardoor die school nog meer van de wijk wordt. Dat je een soort beheergroep of coöperatieve setting gaat organiseren waarbij de school een verlengstuk wordt van het wonen en de school een hele grote functie krijgt voor de wijk. Het is dus niet alleen fysiek. Het begint met een visie. Wat voor visie heb je op het onderwijs in relatie tot de leefbaarheid en de sociale cohesie in de wijk? Vervolgens kan je vanuit die visie bekijken wat dat fysiek betekent voor dat gebouw, wat het betekent voor de exploitatie van dat gebouw en wat het betekent voor het beheer van dat gebouw.

Dan ga je hem vanuit verschillende invalshoeken benaderen en dat begint eigenlijk bij de vraag uit de wijk. Dus niet vanuit een hoge toren de visie ontwikkelen maar echt de wijk in gaan en met bewoners en maatschappelijke organisaties praten over wat er nog mist in de wijk. Wat kan die school betekenen voor de wijk. Dan zal je zien dat het concept van de school en de plussen wel eens per wijk kunnen verschillen. Dat je soms situaties en wijken hebt waar helemaal geen plussen nodig zijn omdat daar al een infrastructuur is die de boel dekt. Soms kan je ook met een aantal kleine ingrepen hele dure ingrepen voorkomen.

- Marjanne Ja, dus er moet echt per wijk bekeken worden welke voorzieningen er nodig zijn en daar moet het gebouw dan op aangepast worden.
- Rick Ja. Wij hebben bijvoorbeeld in Leidsche Rijn een gebied met veel koopwoningen en wat hogere sociale huur, daar is toch behoefte aan een soort ontmoetingsplek. We hebben daar geen buurtcentrum gepland omdat het een sterk gebied is en men kan toch wel binnen 10 à 15 minuten naar het dichtstbijzijnde buurtcentrum. We dachten toen dat dat dus niet nodig zou zijn. Nu ontstaat toch die behoefte omdat er nieuwe bewoners zijn die elkaar toch graag willen ontmoeten. Wij hebben daar een school zitten, het zou mooi zijn als je van tevoren had nagedacht over hoe je met beperkte middelen en beperkte ingrepen toch die ontmoeting had kunnen creëren.
- Marjanne Ja, precies. Het ligt er dus per wijk aan wat er nodig is en hoe je het schoolgebouw dus moet inrichten. Zijn er dan dus geen standaard dingen waar je echt op kan letten bij het realiseren van een school?
- Rick Ik zou standaard wel de vraag willen opnemen in het programma van eisen welke rol en functie de school maatschappelijk kan hebben naast de onderwijsfunctie. Dit moet dan per programma van eisen worden beantwoord. Dat zet iedereen aan het denken zonder dat het als een soort extra wens wordt gezien. Toegankelijkheid werd jarenlang als extra wens gezien, dat kan je nu haast niet meer voorstellen omdat het tegenwoordig gelukkig onderdeel is van de eisen. Dat is eigenlijk ook wat je moet doen met de maatschappelijke functie. Het wordt nu als extra gezien wat door andere gefaciliteerd en betaald moet worden. We moeten het meer gaan zien dat schoolgebouwen dus gebruikt worden van acht tot twee, eventueel zit daar nog BSO bij. Maar 's avonds staat het allemaal leeg, dat is kapitaalvernietiging. Hoe kan je vanuit die kapitaalvernietiging dat nu beter organiseren met de wetenschap dat de klaslokalen een lastig punt zijn.
- Marjanne Dus klaslokalen zijn eigenlijk moeilijk te gebruiken voor een brede wijkfunctie, je moet het echt van de overige ruimtes hebben.
- Rick Ja, ik heb in Utrecht veel discussies gehad met het onderwijs hierover waarbij we eigenlijk altijd uitkwamen op het punt dat als je dat doet het beheersmatig zoveel problemen met zich meebrengt, dat het eigenlijk tot weinig positiviteit leidt. Dus wij kwamen meer uit op de algemene ruimtes. Vanuit het onderwijs wordt er van binnenuit geredeneerd dat die aula als centrum moet zijn van de klaslokalen, dat de klaslokalen daar omheen liggen. Dat is voor het onderwijs dan wel weer erg prettig, maar niet voor de buitenwereld.
- Marjanne Ja, dat snap ik. Dat is wel lastig om daar een goede middenweg in te vinden.
- Rick Ja dan moet je met de architect kijken hoe je dat kunt doen maar daarvoor moet het wel in het programma van eisen staan.
- Marjanne Ja precies. Ik heb vanuit andere scholen wel eens gehoord dat gymzalen in de avond worden verhuurd aan verenigingen. Zijn er daarvoor nog ruimtelijke aandachtspunten voor waar rekening mee gehouden moet worden?
- Rick Die gymzalen worden al heel lang door verenigingen, maatschappelijke organisaties of bewoners gebruikt en gehuurd. Dat is niet nieuw, dat is een soort standaard product. Wat je wel ziet is dat mensen de sport ook steeds meer gaan zien als ontmoeting. Bij een gymzaal heb je vaak ook nog een kleedlokaal, dan heb je het

- over de standaard gymzaal en niet over een grote sporthal, daar zit vaak wel iets extra's bij. Bij een standaard gymzaal die voor bewoners makkelijk te huren valt, ook qua tarief, zou je erover na moeten denken of het kleedlokaal zoals we die kennen met de standaard haakjes en bankjes. Of we die ook anders in kunnen delen waardoor je ook nog even gezellig kan napraten en die ontmoeting kan faciliteren. Dat hoeft niet grootschalig te zijn, maar daar zou je wel over na kunnen denken.
- Marjanne Ja, duidelijk. En voor het schoolplein? Dat deze na sluiting van de school ook nog gebruikt kan worden voor ontmoeting. Zijn daar nog ruimtelijke aanpassingen of aandachtspunten voor?
- Rick Dat zit denk ik meer in de wettelijke kaders. Dat is ook een discussie die al vele jaren loopt in Nederland. In eerste instantie stonden scholen best open om dat dubbelgebruik te faciliteren. Gelijktijdig wordt er ook geconstateerd dat het schoolbestuur verantwoordelijk is voor het schoolplein en alles wat daar gebeurt, ook op momenten waarop het schoolbestuur niet aanwezig is. Als je die discussie wilt stoppen moeten eigenlijk de schoolpleinen toegevoegd worden aan de openbare ruimten waardoor deze niet meer bij de school horen. Maar ook dat is maatwerk. Wanneer je een speciale school hebt voor kinderen die gedragsproblemen hebben of moeite hebben met leren, daar heb je misschien toch wel een afgescheiden schoolplein nodig. Ook dat is weer een punt voor het programma van eisen. Wat kan het schoolplein betekenen als je een dichtbebouwd gebied hebt in grotere steden. Het zou mooi zijn als je die schoolpleinen dan standaard bij die openbare ruimten betreft en je vervolgens als gemeenten afspraken maakt met schoolbesturen over de inrichting en het gebruik. Dan kan je altijd nog zeggen dat het plein op schooltijden nog geen openbaar gebied is maar na sluiting van de school wel. Dat moet je eigenlijk wettelijk regelen anders blijft deze situatie bestaan. Wat ik nu zie is dat scholen eigenlijk steeds verder weer terug gaan naar het omheinen met hekken omdat schoolbesturen verantwoordelijk worden gesteld.
- Marjanne Ja dat snap ik wel.
- Rick Ook dat kan je weer met bewoners doen. Openbare plaatsen of speeltuinen worden ook vaak samen met bewoners beheerd, dus waarom niet een schoolplein? Je hoeft het dus niet allemaal alleen als gemeente of school te doen. Je kan ook heel veel met de bewoners doen of met de ouders. Je moet breder denken dan je eigen organisatie.
- Marjanne Oke. Dan heb ik ook nog een vraag over waar er ruimtelijk op gelet moeten worden bij de leefbaarheid en de bereikbaarheid van het schoolgebouw.
- Rick De centrale ligging. Natuurlijk wel afhankelijk van het type school, het VO is anders dan het basisonderwijs. Het basisonderwijs moet gewoon centraal gelegen zijn en goed toegankelijk zijn voor kinderen die te voet naar de school gaan. Maak scholen ook niet te groot. We moeten denk ik leren vanuit de MFA-discussies en de MFA's die we gerealiseerd hebben waarin er 1.000-1.200 kinderen op een basisschool zitten. Dan heb je heel veel problematiek rond het brengen en halen. Dan worden er allemaal technische oplossingen gezocht maar uiteindelijk zit je toch in een woonwijk. Het is een beetje een raar idee dat je een soort file krijgt in woonstraten omdat kinderen naar school worden gebracht. Ook daar moet je kijken of het wel slim is om drie scholen onder 1 dak te brengen of is 1,5 school wel genoeg. Het normeren van het aantal leerlingen in een woonwijk, centraal gelegen, is denk ik ook wel heel goed om daar over na te denken.
- Ook vanuit het pedagogisch klimaat. Is het wel gewenst om zoveel kinderen op zo'n relatief kleine plek, te organiseren. Bij spreiding en kleinschaligheid kom je kinderen, en zeker kinderen met een rugzakje, beter tegemoet.

Marjanne Heeft dat dan ook weer een effect op de mate van een brede wijkfunctie die scholen kunnen hebben? Kan een kleinere school ook minder wijkfuncties faciliteren?

Rick Het ene hoeft het ander niet uit te sluiten. Stel je maakt in plaats van één grote school drie kleine scholen. Dan moet je je afvragen of je bij al die scholen wijkfuncties wil toevoegen of zeg je dat alleen bij de school die het meest centraal ligt een stukje wijkfunctie wordt toegevoegd.

Marjanne Oke, duidelijk. Heb je verder nog ergens aanvulling op?

Rick Wij hebben altijd heel veel discussie gehad over onderwijs, welzijn en zorg en dat dat meer op één plek moet komen. We hebben dat beleid heel lang gevoerd maar uiteindelijk zien we nu binnen de kindcentra dat vooral de onderwijsfunctie, de BSO en de kinderopvang een hele natuurlijke samenstelling heeft. Dan hou je ook de focus erop en ik denk dat het goed is die focus erop te houden. Ik zou dan zeggen dat die kindcentra zoals die nu inhoud en vorm krijgt, zet dat verder uit daar waar het nodig is en kijk selectief of je een soort wijkfunctie nog kan toevoegen zonder dat het gelijk een heel buurtcentrum moet zijn. Mijn overtuiging is steeds meer dat je een sportaccommodatie nodig hebt, een goed buurtcentrum en een goede onderwijs- en zorgfunctie. Het kan zijn dat de buurthuisfunctie soms iets kleiner is als de onderwijsfunctie een stukje ontmoeting zal overpakken of gaat compenseren, dat vraagt dus wel afstemming. Zo kan je natuurlijk ook het financieringsplaatje meer rond maken. Je moet daar alleen wel naartoe kijken vanuit de visie. Je moet kijken welke leefstijlen daar wonen of gaan wonen, welke behoeftes deze mensen hebben. Zijn ze bijvoorbeeld erg op de wijk gefocust en gebonden of juist niet. Dat bepaalt heel sterk hoe je inkleuring geeft aan de voorzieningen en de functies die er zijn.

Marjanne Ja, duidelijk.

Rick De rode draad is echt dat je vanuit de vraag moet redeneren in plaats van het aanbod en het standaard programmeren van onderwijsvoorzieningen.

Marjanne Oke, duidelijk. Als je verder geen aanvullingen meer hebt?

Rick Het laatste punt is misschien het samen doen met de wijk. Maak onderwijsvoorzieningen samen met de wijk. Onderwijsvoorzieningen worden nu vaak vanuit de organisatie gemaakt of vanuit het bestuur maar laat ook de wijk meedenken over hoe de ideale school eruit kan zien. Neem dat ook als eis op in je visie.

Marjanne Oke. Bedankt voor de informatie en de inzichten van dit gesprek en de tijd die je vrij kon maken voor dit gesprek.

Rick Geen probleem!

Bijlage 6 Onderzoek doel duurzaamheid

Bijlage 6.1 Samenvatting interview IVN Natuureducatie

Onderwerp: Duurzaamheid en gezondheid

Datum: 27 mei 2022

Plaats: Belafsprak

Interviewer: Marjanne Groenesteyn

Geïnterviewde: Ian Mostert, projectleider Kind en Natuur bij IVN Natuureducatie

Bij IVN houden ze zich bezig met verschillende thema's. Eén daarvan is Kind en Natuur waarvan groenblauwe schoolpleinen een belangrijk onderdeel is. Ook is er een ander concept waarbij er meer naar het binnenklimaat wordt bekeken, dit concept heet Binnenbos waarvan Ian toevallig ook projectleider van is. Bij dit concept probeert IVN planten de klas in te brengen zodat kinderen dagelijks in een groene omgeving opgroeien. Hier omheen worden ook educatiepakketten aangeboden door IVN. Het neerzetten van planten in de klassen heeft een beetje invloed op het binnenklimaat maar je zal niet kunnen zorgen voor een optimaal binnenklimaat door het enkel neerzetten van een aantal planten. Volgens Ian helpen de planten ook bij het mentale binnenklimaat, kinderen gaan met meer plezier naar school en de planten leiden tot ontspanning en betere concentratie.

Niet alleen heeft veel groen een positief effect op de kinderen, maar ook op de leerkrachten. De leerkrachten kunnen relaxter en meer ontspannen werken waardoor ze op een meer inspirerende manier les kunnen geven.

Naast het toevoegen van planten in het gebouw is het ook erg belangrijk om goed te isoleren en te ventileren, te zorgen voor voldoende ruimte, licht en groen. IVN stimuleert scholen om aan de voorkant al meer na te denken over hoe dit vormgegeven moet worden in plaats van een school te gaan bouwen en daarna pas subsidie aan te vragen voor bijvoorbeeld een groen schoolplein waardoor alle tegels er weer uitgehaald moeten worden, of pas na de bouw gaan bekijken om het hemelwater af te koppelen. IVN is ook bezig om te stimuleren dat dit in de programma's van eisen wordt opgenomen, wanneer dit niet wordt gedaan wordt het namelijk weggestreept wanneer er onvoldoende budget is. Hiervoor moet er aan de voorkant dus al wel beleid op zijn.

Wat ook belangrijk is voor het binnenklimaat is voldoende licht binnen laten komen door het plaatsen van ramen. Ian gaf ook aan dat het leuk is om deuren te plaatsen bij lokalen die grenzen aan de buitenruimte. Op die manier kan je vanuit het lokaal direct de buitenruimte op lopen en wordt het buitenonderwijs en bewegend leren ook een stuk makkelijker.

Voor de inrichting van het schoolplein wordt er door IVN geadviseerd om er een deskundige bij te halen en een goede visie te formuleren. Om ervoor te zorgen dat kinderen een gezonde start kunnen maken is het bijvoorbeeld belangrijk dat zo'n schoolplein ook opengesteld kan worden voor de buurt en het kan functioneren als soort groene huiskamer. Wanneer dit zo is, is het ook veel logischer voor de buurt om te gaan investeren in de schoolpleinen omdat die ook meteen weer teruggegeven worden aan het publiek.

Om de schoolpleinen ook toegankelijk te maken voor de buurt is het belangrijk dat deze niet na schooltijd afgesloten worden door bijvoorbeeld een hek. Kinderen, leerkrachten en ouders maar ook buurtbewoners moeten betrokken worden bij het participatie- en ontwerpproces. Kijk ook zo veel mogelijk hoe je de ruimte zo multifunctioneel mogelijk in kan richten. Een simpel voorbeeld is het neerleggen van een boomstam. Voor de één is het een bankje, voor de ander een evenwichtsbalk en weer een ander kan er een mooie dam tegenaan bouwen.

Volgens Ian is een schoolplein groen wanneer er bijna geen tegel meer ligt. Het is altijd wel nodig dat er een verhard plekje is en er moet ook bijna altijd wel een plek zijn waar kinderen kunnen voetballen. Voor Ian is het erg belangrijk dat het een glooiend landschap is met een grote diversiteit

aan beplanting en verschillende ondergronden. Ook is het belangrijk om te bekijken hoe je water kan integreren in je plan, zowel het afkoppelen van het hemelwater als het maken van beekloopjes waarbij kinderen kunnen spelen en bijvoorbeeld dammen kunnen bouwen. Om iets moois neer te zetten moet er ook wel flink geïnvesteerd worden.

Ian kan geen keihard cijfer geven voor het aantal m² per kind dat er nodig zou moeten zijn voor een gezonde omgeving. Wel kan er gekeken worden naar het verdelen van de pauzetijden wanneer er beperkt de ruimte is of het slim inrichten van looppaadjes en verstopplekjes zodat je het gevoel hebt dat het niet druk is wanneer dit wel zo is. Ook moet er rekening worden gehouden met de natuur en dat dit niet helemaal platgelopen wordt. Dit kan je ook op een natuurlijke manier oplossen door bijvoorbeeld een boomstam of keien strategisch te plaatsen.

Volgens Ian mag er veel vaker een discussie plaatsvinden over wat de pedagogische visie is. Welk pedagogisch klimaat wil je neerzetten en mag het dan iets extra's kosten?

Voor duurzaamheid zijn er voor de nieuwbouw behoorlijk strenge eisen. Voor bestaande bouw is dit vaak lastiger. Volgens Ian is het altijd goed om de buitenkant van de muren en het dak te laten begroeien. Dit reduceert de hitte en zorgt voor meer groen op school. Daarnaast is een ventilatiesysteem natuurlijk erg belangrijk maar moeten er ook duidelijke instructies zijn hoe deze te gebruiken om te voorkomen dat er alsnog ramen opengezet worden die het systeem tegenwerken.

Ook voor het zorgen voor biodiversiteit is het erg belangrijk dat je hier van tevoren al over nadenkt, dat is de eerste stap. Je moet een duidelijke visie hebben en binnen die visie keuzes maken. Veel mensen zetten ook ingewikkelde planten neer op hun schoolplein die veel onderhoud vragen waardoor een schoolplein een enorm complex project wordt. Terwijl als je inheemse soorten zaait, je heel weinig onderhoud hebt aan deze planten.

Voor klimaat adaptief is het hemelwater afkoppelen al een simpele oplossing, dit is vaak niet zo moeilijk. Dit kan je gelijk ook integreren in je schoolplein, wanneer het regent lopen de waterstroompjes over het plein door de beekloopjes naar een plek waar kinderen dan weer dammen kunnen bouwen. Daarnaast zakt er veel vierkante meter hemelwater langzaam terug de grond in. Wadi's zijn ook een goede oplossing welke ook een leuk effect geven. Qua hitte kan er gedacht worden aan ontharden, minder steen en meer groen. Maar ook aan het creëren van schaduwrijke plekken. Volgens Ian hoeft het allemaal niet zo ingewikkeld te zijn.

Ian heeft ook een aantal mooie voorbeelden gezien van scholen die hun daken beschikbaar stellen voor zonnepanelen waarbij je een soort wijkcoöperaties zijn krijgt voor energie. Binnen zeven jaar is die investering terugverdiend, het schoolgebouw is veel duurzamer gemaakt en heeft op deze manier ook een sociale buurtfunctie omdat zij energie opwekken en leveren aan de buurt.

Bijlage 6.2 Samenvatting interview DGMR

Onderwerp: Circulair bouwen

Datum: 9 juni 2022

Plaats: Teams-gesprek

Interviewer: Marjanne Groenesteyn

Geïnterviewde: Anita van Munster, Technisch specialist duurzaam bouwen bij DGMR

Anita gaf aan dat er bij DGMR voor circulair bouwen vaak naar de MilieuPrestatie Gebouwen (MPG). Hoe hoger deze is, hoe groter de impact op het milieu. Hout en biobased materialen hebben een lage MPG en zijn dus goed te gebruiken voor circulair bouwen. Dit bepaalt echter niet alles. De losmaakbaarheid is namelijk ook nog een onderdeel van circulair bouwen die niet onder de MPG valt.

Wanneer er biobased of niet-biobased materialen worden gebruikt die zo gebruikt worden dat deze weer uit elkaar te halen zijn, dan is dat ook circulair bouwen. Dan wordt er dus niet gelast of gekit. De verbindingen moeten dan toegankelijk blijven en losmaakbaar zijn. Daarnaast moet je ook nog goed bij deze koppelingen kunnen komen. Er moet dus geen stucwand of iets dergelijks voor gebouwd worden. Met de Building Circularity Index (BCI) kan je de losmaakbaarheid berekenen. Bij losmaakbaarheid hoort ook modulair bouwen, wanneer je al prefab (prefabricage) muren en dak hebt kan je dat ook makkelijker weer in één keer hergebruiken.

Als je bouwt kan je er volgens Anita ook voor kiezen om materialen her te gebruiken zoals urban mining. Bij urban mining worden er grondstoffen en waardevolle materialen 'geogst' uit gebouwen (New Horizon, sd). Het is momenteel echter wel lastig om dit te doen doordat je niet zomaar materialen mag overnemen van een ander gebouw. Er moet nog een goede manier gevonden worden om een soort certificaat te maken om de kwaliteit van de materialen weer te geven en welke hergebruikt mogen worden.

Wel kan er bijvoorbeeld gekeken worden naar het gebruik van robuuste materialen. Je wilt eigenlijk voorkomen dat je veel reparatiewerkzaamheden moet uitvoeren en zo eigenlijk materialen 'verspild'. Dan kan je denken aan stootplaten bij een gangetje waar veel met karretjes wordt gereden of iets dergelijks.

Circulariteit gaat volgens Anita meer over het materiaalgebruik dan de indeling van het gebouw. Natuurlijk moet er gelet worden in de indeling op de losmaakbaarheid zoals hierboven al is aangegeven. De drie belangrijkste onderdelen van circulariteit zijn volgens Anita:

- Losmaakbaarheid
- Biobased materialen
- MPG berekening

Bijlage 6.3 Samenvatting interview Hiltrud Pötz

Onderwerp: Klimaatadaptatie en natuur inclusief

Datum: 25 mei 2022

Plaats: Belafspraak

Interviewer: Marjanne Groenesteyn

Geïnterviewde: Hiltrud Pötz

Wanneer een gebouw precies duurzaam is, is afhankelijk van de organisatie. Volgens Hiltrud zijn hier veel verschillende meningen over. Er is natuurlijk wet- en regelgeving, er zijn klimaatconvenanten bij gemeenten maar ook organisaties kunnen bepaalde eisen stellen wanneer voor hen iets duurzaam is. Er is dus niet één definitie.

Voor klimaatadaptatie kan er in het ontwerp van het gebouw rekening worden gehouden met groene daken, maximaal ontharden, verdiepte gebieden maken en bomen planten tegen de hitte.

Voor klimaat adaptatie kan je verschillende bomen en fruit dragende beplanting neerzetten. Je moet zorgen voor zoveel mogelijke vegetatie en dan nog wat voorzieningen zoals vogelhuisjes, stapelmuurtjes, insectenhotels. Je kan ook rekening houden door bepaalde beplanting neer te zetten wat voedsel is voor bepaalde dieren om op die manier de dieren aan te trekken die je graag op je schoolplein hebt. Op deze manier draagt groen bij aan meer biodiversiteit.

Bijlage 6.4 Ontwerp aandachtspunten voor een GroenBlauw schoolplein

Bij de aanleg van het schoolplein kan er aandacht geschonken worden aan het water, de natuurlijke cycli en het weer, de flora en fauna en hoe deze met elkaar samengaan en samenwerken. Door op een ecologische, milieuvriendelijke manier aan het groenblauwe schoolplein te werken wordt een natuurlijk evenwicht gestimuleerd.

Algemene aandachtspunten zijn:

- Inheemse plantensoorten groeien het beste en vergen het minste onderhoud;
- Laat de planten op het plein aansluiten bij de natuur in de omliggende wijk;
- Zorg voor natuurlijke afscheidingen in plaats van hekwerk;
- Denk na over schaduwmogelijkheden zoals schaduwbomen, pergola's en stromend water;
- Zorg voor mogelijkheden dat regenwater verwerkt kan worden op het plein en niet via het riool afgevoerd hoeft te worden;
- Denk aan nestkastjes, bijenhoeven, insectenbakken of mierenbakken;
- Plant struiken met stekels op plekken waar je liever geen kinderen wilt laten spelen;
- Kies voor 'speelvaste' planten op plekken waar veel wordt gerend;
- Gebruik een druif voor de pergola;
- Kijk waar je schaduw wilt hebben en plaats de bomen gericht;
- Een handbediende waterpomp om het water van het diepste gedeelte weer omhoog te pompen maakt het watersysteem beleefbaar en is een leuke speelaanleiding.

(GroenBlauwe Schoolpleinen, sd).

Bijlage 6.5 Maatregelen om hitte te verminderen

Volgens GroenBlauwe Schoolpleinen kan de hitte worden verminderd door het creëren van schaduw door bijvoorbeeld begroeiende pergola's, bomen, wilgentunnels of ander 'schaduwgevend groen' (GroenBlauwe Schoolpeinen, sd) (Van de Leemkolk, Jongma, Dekker, & Handgraaf, Handreiking decentrale regelgeving klimaatadaptief bouwen en inrichten, 2020). Bomen zorgen voor bescherming tegen weersinvloeden door sterke koude wind te breken en in de zomer te zorgen voor schaduw. Daarnaast helpen de bomen tegen wateroverlast doordat de wortels grote hoeveelheden water opnemen waardoor bomen ook goed zijn voor de regenbestendigheid (bijlage 7.5). Een begroeiende pergola is ook goed voor schaduw en de biodiversiteit, wanneer deze begroeid is met een druif of bes kunnen de kinderen er zelfs van eten en krijgt het een educatieve functie. Ook kan de pergola gebruikt worden om het plein optisch te verdelen in verschillende zones (GroenBlauwe Schoolpeinen, sd). De bomen en het groen moet wel zo gesitueerd worden zodat op het heetste moment van de dag er voldoende schaduw is op het schoolplein (Kennisbank GroenBlauw, 2020).

Naast het zorgen voor schaduw door groen kan er ook gelet worden op de plaatsing en situering van het gebouw zelf, op deze manier kan ook het gebouw voldoende schaduw werpen op openbare ruimtes of bijvoorbeeld het schoolplein. Volgens Leemkolk, Jongma, Dekker en Handgraaf kan dit worden gerealiseerd door bijvoorbeeld het gebouw voldoende hoog te maken of door een overstek op te nemen (Van de Leemkolk, Jongma, Dekker, & Handgraaf, Handreiking decentrale regelgeving klimaatadaptief bouwen en inrichten, 2020). Het gebouw kan dus voor veel schaduw zorgen maar bomen en groen zijn veruit de beste oplossing volgens Kluck, et al., omdat deze bijdragen aan verkoeling en helpen bij wateroverlast (Kluck, et al., 2020).

Om hitte te verminderen is het goed om een groenblauw schoolplein te hebben. Zorg dus voor voldoende beplanting, dit zorgt ook nog eens voor een goede biodiversiteit. Bekijk ook de mogelijkheid tot het maken van gootjes en waterlopen. Dit geeft speelplezier en kan het water weer wegzakken in de grond (GroenBlauwe Schoolpeinen, sd).

Naast een groenblauw schoolplein helpt een groenblauw dak ook tegen de hitte, ze warmen namelijk minder op, ze dragen bij aan de stedelijke biodiversiteit, kunnen ze regenwater bergen en vangen ze fijnstof op waardoor de luchtkwaliteit verbeterd (GroenBlauwe Schoolpeinen, sd) (Van de Leemkolk, Jongma, Dekker, & Handgraaf, Handreiking decentrale regelgeving klimaatadaptief bouwen en inrichten, 2020).

Naast groene daken en schoolpleinen kunnen groene muren of gevels ook bijdragen aan een hittebestendig gebouw. Groene gevels zorgen namelijk voor verdamping. Ook witte oppervlakten zorgen voor minder hitte doordat deze het licht reflecteren. Dit is een goede maatregelen voor horizontale oppervlakken zoals daken (Kluck, et al., 2020) (Kennisbank GroenBlauw, 2020).

Glas is een populair materiaal en zorgt voor veel daglicht en kan een bron van energie zijn. Hierbij moet er wel gelet worden op de weerkaatsing van het zonlicht zodat deze niet een hittebaken maken op een plek waar dit niet de bedoeling is. Hier moet rekening mee worden gehouden in het ontwerp (Van de Leemkolk, Jongma, Dekker, & Handgraaf, Handreiking decentrale regelgeving klimaatadaptief bouwen en inrichten, 2020).

Contact met water is ook een zeer effectieve manier om hittestress te verminderen. Water koelt alleen als het op de huid verdampt of door een vochtige luchtstroom die gekoeld is door verdamping van water. Waterelementen zijn dus effectiever als het water uit kleine druppels bestaat zoals bij fontein en vernevelingsinstallaties. Water in combinatie met groen zorgen er in belangrijke mate voor dat de gevoelstemperatuur bij het water lager is (Kennisbank GroenBlauw, 2020).

Bijlage 6.6 Maatregelen voor regenbestendigheid

Volgens GroenBlauwe Schoolpleinen kan het schoolplein regenbestendig worden gemaakt door bijvoorbeeld waterdoorlatende (half)verharding zoals houtsnippers, grind, schelpen en grastegels. Niet alleen helpt dit mee om wateroverlast te voorkomen, ook biedt het meer ruimte aan een natuurlijk bodemleven en biodiversiteit en het plein blijft koeler als er minder tegels liggen (GroenBlauwe Schoolpleinen, sd) (Van de Leemkolk, Jongma, Dekker, & Handgraaf, Handreiking decentrale regelgeving klimaatadaptief bouwen en inrichten, 2020).

Daarnaast kan er gekeken worden of de hemelwaterafvoer afgekoppeld kan worden. Het regenwater moet dan opgevangen worden in open gootjes en kan over het schoolplein weggevoerd worden naar een lager gelegen gedeelte met zand of een wadi waar het water kan infiltreren. Het afkoppelen kan gecombineerd worden met andere maatregelen zoals:

- Het maken van open gootjes en waterlopen;
- Het plaatsen van een regenton;
- Een buffer- en infiltratievoorziening zoals een greppel of een wadi;
- Infiltratiekratten;
- Het gebruiken van regenwater voor wc-spoeling of het bewateren van de tuin.

(GroenBlauwe Schoolpleinen, sd).

Wanneer er een amfitheater op het plein staat kan de vloer van een doorlatend materiaal zijn waardoor het regenwater makkelijk kan infiltreren. Om wateroverlast op het schoolplein te voorkomen kan het regenwater van het dak onder het schoolplein worden opgevangen wanneer er weinig ruimte is op het schoolplein om het regenwater te laten infiltreren (GroenBlauwe Schoolpleinen, sd).

Volgens Leemkolk, Jongma, Dekker en Handgraaf is het verstandig om het vloerpeil van gebouwen hoog genoeg te maken zodat de kans op schade bij wateroverlast of overstromingen zo klein mogelijk is. De hoogte van het vloerpeil moet dan boven de verwachte overstromingsdiepte zijn zodat mensen zich bij een overstroming kunnen redden (Van de Leemkolk, Jongma, Dekker, & Handgraaf, Handreiking decentrale regelgeving klimaatadaptief bouwen en inrichten, 2020).